

Lietuvybės rūpesčiai

Žodžiai apie tautiškumą, pilietiškumą, Tėvynę, kosmopolitizmą, lietuvybę ir dar kartą – lietuvybę, žodžiai iš Zigmo ZINKEVIČIAUS, Vilniaus universiteto ilgamečio profesoriaus, „Lietuvių kalbos istorijos“ autoriaus, akademiko, 1997–1998 metais – švietimo ir mokslo ministro, lūpų, išklausinėti ir surašyti Liudviko GIEDRAIČIO.

Prie Jūsų atvedė noras (o gal jau ir „objektyvi būtinybė“) aptarti klausimus, kuriuos šiandien „teigiamai“ ne daug kas prisimena, vis – su pašaipa, su panieka, savo asmens išaukštiniimu, drąsiai baksnojant tą sužeistą liūtą – „Tėvynę“, tautiškumo, patriotiškumo potroškius. Protin-giausieji tam suteikia ir „ideologinį pagrindimą“. Štai iš-strauka iš „Dialogo“: „Žodis „patriotizmas“ gerai funkcionavo formuojantis modernioms šiuolaikinėms tautom, na-cionalinėms valstybėms, o dabar su savo semantika jis at-sidūré visiškai kitame kontekste... Po Antrojo pasaulinio karo Europa persigalvojo ir nori daugiau pabrėžti jungtį, o ne atskirbes. Dėl to aštriai akcentuojantis atskyrimą ir aštriai save teigiantis „patriotizmas“ ne visai tinka dabar-tiniams kontekstui ir tampa anachronizmu“.

Tai kosmopolitų, globalistų, kurie stengiasi „patriotizmą“ pakeist „pilietiškumu“, požiūris. Bet pilietis gali būti ir savo krašto išdavikas, o vis tiek liks piliečiu. Čia pateiktas supratimas gana populiarus kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, Amerikoje, kuri yra emigrantų šalis, konglomeratas. Ten jis labai tinka. Dabar madinga mėgdžioti amerikonus, tai ir Lietuvoje toks požiūris madingas. Vis dėlto daugumoje Europos šalių labiau vertinamas savo krašto patriotizmas, laikomasi supratimo, kad geras savo krašto mylėtojas, patriotas bus geras ir kitų šalių mylėtojas, geras pilietis, o ne atvirkščiai. Nes „geras pilietis“ nebūtinai – „savo krašto mylėtojas“.

Ar nėra taip, kad teigiantys mano pacituotą požiūrį į patriotizmą nepakankamai atsižvelgia į Lietuvos istoriją, dirbtinai taiko Vakarų patirtį. Ten tautos turėjo šimtmecius laisvo gyvenimo, jie tą patriotiškumą išsiugdė, tad kalbėjimas ta tema jiems gal ir tikrai skambėtų kaip atgyvena, o mes, teturėję akimirkas laisvės, per kelias kartas tepažinę „tarybinį patriotizmą“, tiksliau – internaciona-lizmą – dar net nesijaučiam esą patys sau pagarbūs, visa-verčiai, tas mūsų tautiškumas gana miglotas, o štai mums uždraudžiama, sakytum, brėst. Bet argi įmanoma, paniekinus patriotizmą, tautiškumą, tapatybę, kalbėti apie kokį pilietinį ugdymą...

Nė vienoje iš Vakarų šalių nebuvo nei tokiai spaudos draudimų, nei persekocijimų dėl patriotiškumo ar tautišku-mo. Ten labai neblogai sugebama integruoti ir kitataučius, tad iš dalies net naudinga jiems ta „pilietiškumo“ politika:

nenorima atstumti iš kitur atvykstančios pigios darbo jėgos. O mūsų pagrindinis siekis, manau, dar turėtų būti – tautiškumo, nes tik iš tautinės visuomenės galima eiti prie pilietinės, bet – ne atvirkščiai.

Iš kokios tad dvasios, Jūsų supratimu, tie garsūs mūsų išminčių posakiai apie tą „nelemtą tautiškumą“, patriotizmo „idiotiškumą“?..

Lietuvos kosmopolitai perlenkia. Mat mūsų kosmopolitizmas išaugės ne iš Vakarų kosmopolitizmo, o iš tarybini-o internacionalizmo. Visi minėtų posakių autoriai – tarybinės mokyklos produktai.

Bet žiūrėkit, iš ką kreipia ir mūsų naujausieji pagrindiniai švietimo dokumentai. Štai ištraukos iš „Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklų bendruų programų“, surašytų prieš dešimtį metų: „Lietuvos mokykla yra įsipareigojusi tautos kultūrai. Ji rūpinasi tautinės tapatybės išsaugojimu, tautos kultūros kūrybiniu pajėgumu ir jos istoriniu testinumu. Mokykla skatina pagarbą ir pasitikėjimą krašto tradicijomis, <...> padeda mokiniams: pažinti, suprasti ir perminti tautos istorinį bei kultūrinį palikimą, išsiugdyti meilę Tėvynei, tautinį tapatumą ir tautinę savimonę, <...> mokykla talkina modernios lietuvių tautos, atviros visuomenės ir demokratinės valstybės kūrimuisi...“ Yra surašyta ir kitų tikslų, aš tik suminėjau paliudijančius, kad ten pakankamai svariai kalbama ir apie tautiškumą. O štai – iš 2003 m. liepos 4 d. mūsų Seimo patvirtintos „Valstybės ilgalaikės raidos strategijos“ 2003–2012 metams. Prioritetai: žinių visuomenė, saugi visuomenė ir konkurencinga ekonomika. „Švietimui tenka ši misija“ – padėti asme-niui suvokti šiuolaikinį pasauly, sudaryti sąlygas mokytis, įsigyti „kvalifikaciją, atitinkančią šiuolaikinį technologi-jų“ lygi... Iš kur, Jūsų supratimu, tokie sąmonės „šuoliukai“, kodėl tautinės mokyklos idėjos taip greit nunyko?

Sunku į tai atsakyti. Ne menka dalimi lémė kairiųjų atėjimas į valdžią 1992 metais. Tikra galiu pasakyti ne-bent tiek: kai atėjau dirbtį švietimo ministru ir ēmiau švie-timą kreipti tautine linkme, – susilaukiau baisaus pasipri-ešinimo net ir iš tų, kurie tas idėjas kūrė. Reformuojant švie-timą, buvo teisingai numatyti du etapai: sukurti koncep-cijas ir jas įgyvendinti. Kiekvienam aišku: idėjas suformu-luoti turėjo teoretikai, o realizuoti – praktikai. Deja, to neatsitiko, nes Švietimo taryba, kuri turėjo vadovauti re-

formos įgyvendinimui, kitaip nei siekiau aš (kad ji būtų suburta iš labai patyrusių pedagogų praktikų ir vieno kito mokslininko), deja, buvo sudaryta iš teoretikų, daugiausia – kurie kūrė tas koncepcijas (esą jie geriau ir įvykdys): klaidingai manyta, kad viską galima padaryti įsakymais iš viršaus. Puolamas buvau net dviej frontais – kosmopolitų (šie – galingiausi) ir lenkų ekstremistų. Kol pirmieji pasiekė savo, man bent jau Vilniaus krašto lietuviško švietimo srityje pavyko beveik viską padaryti, ko norėjau: pažeisti ten žmonių požiūrį į lietuviškajį švietimą, įskieptyti tokio švietimo vertinimą. Iki tol Vilniaus krašto vietovėse su lietuviška mokyklėle lietuvių kalbos mokytojas net neįrečavo kur apsistoti: niekas nepriimdavo. O po metų su trupučiu ant tvorų matydavau skelbimelius, kviečiančius mokytojus apsistoti. To krašto žmones aš gerai pažįstu, jie dori ir pragmatiški: greit perprato, kad nemokantys lietuviškai jų vaikai ateities neturės. Visi nori likti lenkais, bet – ir mokėti kalbėti lietuviškai. Lenkiškos mokyklos lietuvių kalbos dorai nemokė, o lietuviškomis mokyklomis niekas nepasitikėjo: jų buvo nedaug, visos užguitos, kartais vos įsteigtos – uždaromos. Nebuvo užtikrintas jų tėstinumas. Tai labai grąsė nuo lietuviškų mokyklų. Bet kai žmonės pamatė, kad atsirado tėstinumas, – žinot, viskas apvirto aukštyn kojomis, net iš lenkiškų mokyklų vyresniųjų klasių imta pereidinėti į lietuviškas.

Kaip būtent vyko tų lietuviškų mokyklų steigimas? Gal apie kokį išskirtinį atvejį papasakotumėt?

Yra toks Dievo neštas ir užmestas tarp miškų Čiužiakampis. Kai su Vilniaus apskrities viršininku Aliu Vidūnu važiavome į lietuviškos mokyklėlės ten atidarymą, jis sakė: „Žinai, nebevažiuojam. Vakar man pranešė, kad visi penki tėvų prašymai, liudijantys, kad jų vaikai eis į tą mokyklę, atsiimti. Ką gi mes steigsim!“ Sakau: „Na, nuvažiuokim, pažiūrėsim...“ Nuvažiavome, sutinkam mokytoją Jolantą Žalgutę (ji ir dabar ten tebedirba), – šypsosi, linksma: pernakt kitus penkis rado! Tiesa, atėjo keturi, bet po savaitės jau buvo devyni. Dabar ten jau beveik šimtas mokiniai, dirba trys ar keturi mokytojai.

Reikėjo tik postūnio?

Jūs visiškai teisus. Reikėjo, kad žmonės pasitikėtų, nenusiviltų – ir viskas pakrypo į gera, nes vietas žmonių noras išmokyti savo vaikus lietuvių kalbos – didelis, nes ne vienas dar jaučia ir savo lietuviškas šaknis. Gerai pažįstu tą kraštą, esu jį pėscias išvaikščiojęs rinkdamas kalbos duomenis... Steigdami tą Čiužiakampio lietuvišką mokyklę su keturiais mokinukais, viską darėm – iškilmingai! Reikia ten pompos, reikia! Mokyklos aikštėje prisirinko žmonių. O šalia – senelių namai. Žiūriu, viena senutė ant lazdos pasirėmusi – ir jai ašaros byra. Po iškiliui prieinu prie jos, sakau: „Močiut, verki...“ Ji lietuviškai nesuprato. Ir lenkiškai nesuprato. Prašekau gudiškai: „Kas, – sakau, – yra, močiut?“ „Naša Litva, naša Litva...“ Sakau: „Tai tu lietuvė?“ „Ne, mano vyras buvo lietuvis. Mano tėvas dar mokėjo lietuviškai“. „Tai kodėl, – sakau, – tu ne lietuvė?

Kas tu esi?“ „Lenkė“. „Kad gi lenkiškai nemoki!“ „Aš šneku lenkų tarme“. Jiems įkalta, kad gudų kalba – tai lenkų tarme, tad gimtaja laiko – lenkų. Man tai ne naujiena. „Tai kodėl, – sakau, – save laikai lenke?“ „Pase taip parašyta“. O ašaros byra moteriškei...

Tai va ir sakau: mes turim visokeriopą – ir teisinių, ir moralinių, ir istorinių pagrindą šnekėti apie tą nutautinimą, jo prievertinius būdus, apie atletuvinimą – aiškiai, be slapstymosi, visu balsu.

Būtinai to reikia. Aš ir nebijau apie tai šnekėti. Bet reikia ir dirbti. Dirbti – svarbiau. Žinot, man yra tekė šnekėti tuo klausimu ir Varšuvos su Lenkijos švietimo ministru – jis labai gerai mane suprato, rasdavome bendrą kalbą ir buvo daug lengviau ten susitarti nei su vietiniais vadu kais.

Taigi: kokia, Jūsų akimis, dabartinė lietuviškų mokyklų būklė šiame krašte, kokie poslinkiai?

Labiausiai nutautintuose rajonuose (Vilniaus ir Šalčininkų, kitur – pusė bėdos) lietuviškos mokyklos yra trejopos (tai reikia būtinai žinoti ir skirti): viena – tiesiogiai Švietimo ministerijai priklausanti – Šalčininkuose „Lietuvos tūkstantmečio“ mokykla (įdomus faktas: joje apie 90 proc. mokiniai – iš šeimų, nekalbančių lietuviškai). Yra ir apskrities pavaldumo mokyklos, kurias su Aliu Vidūnu įsteigėme: jos gerai laikosi, prižiūrimos, sparčiai auga, jomis pasitikima. Ir yra – priklausančios vienos savivaldybėms. Iš tų tik didžiosios pusėtinių laikosi, o mažesnės – skursta, vietinė valdžia jas remia tik tuo, kas lieka nuo lenkiškų mokyklų, neretai stengiamasi, kad vaikai jų vengtų, kad jos būtų prastos ir galiausiai visiškai nusibaigtų. Apskritis norėtų šiek tiek padėti joms, bet nuolat atsiranda juridi nių, biurokratinių kliūčių: tuo apskundžiama, kad ne į savo reikalą kišamas. Jose mokiniai daugėja palyginti lėtai: per pastaruosius ketverius metus – 487 mokiniais (apie 10 proc.), o apskrities pavaldumo mokyklos per tą laiką pasipildė 1180 mokiniais (beveik 47 proc.). Lenkiškose mokyklose kaita lėčiausia: buvo 10 677 mokiniai, dabar – 10 335 (sumažėjo 3 proc.), rusiškose iš 2979 liko 1554 (sumažėjo 47 proc.). Taigi dabar Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose lietuviškai mokosi 31 proc. visų vaikų, lenkiškai beveik 60 proc., rusiškai – 9 proc. Prieš ketverius metus lietuviškai čia mokėsi 27 proc., lenkiškai apie 60 proc., rusiškai – per 14 proc. Tačiau per tą laikotarpį labai sumažėjo (nuo 239 iki 194, t.y. apie 19 proc.) pradinių klasių mokiniai savivaldybėms priklausančiose mokyklose. Sumažėjo jų ir kitur: tai galbūt lemia neigiami demografiniai poslinkiai.

Ar po Jūsų atstatydinimo iš Švietimo ministro posto dar buvo ten įsteigta naujų lietuviškų mokyklų?

Tas vyksmas nenutrūko iki 2000 m., kol Vilniaus apskrities viršininku buvo Alius Vidūnas. Po jo – apmirė. Tačiau, gimstamumui mažėjant, naujas mokyklas steigti jau reikėtų labai atsargiai. Dabar svarbiau tinkamai rūpintis esamomis.

O kur galbūt slypi pavojai?

Kad nešautų kam į galvą apskrities mokyklas atiduoti savivaldybėms. Tokių minčių yra, nes kai kurių partijų veikėjams svarbiausia bet kuria kaina patekti į Seimą, tad jie nuolaidžiauja vienos vadukams, teigdami esą visam pašaulyje mokyklos priklauso savivaldybėms. Jie teisūs, aš taip pat už tai, bet – tik nuo tada, kai savivaldybės vykdys Lietuvos švietimo politiką. Iki to čia dar toli. Dabar atiduoti Vilniaus apskrities lietuviškas mokyklas savivaldybėms – tai ériuką ikišti į vilko nasrus.

Sakéte, gerai pažįstat padėti mokyklose. Kaip ten dabar jaučiasi žodis Tévynė?

Geriausiai jis jaučiasi... nepatikésite – Vilniaus krašto lietuviškose mokyklose ir tarp čia gyvenančių lietuvių, nuolat gnuždytu už lietuviškumą. Jiems padeda atvykusieji inteligenčiai, ypač mokytojai. Niekur néra ir tokią gerų mokytojų, kaip ten. Nuvažiuokit pasižiūrėti, kaip ten lietuviškos mokyklos švenčia, pavyzdžiui, Vasario šešioliktajį – kitur Lietuvoje to nepamatytumėt. Sueina ne tik tévai, bet ir jaunimas, pažiūstami, nors ne visi ir lietuviškai supranta. O vaikai – kad traukia „Ažuolai žaliuos“, net gražu žūrėt... Iš mokytojų, skiriamų į lietuviškas mokyklas, pageidavau dviejų dalykų: kad būtų su muzikiniu išsilavinimu ir – ne ateistai. Nes ten labai svarbu ne tik mokyti, bet ir jaunimą burti šventėms, pasilinksminimams. Kita vertus, žmonės čia labai tikintys, tad jei mokytojas bus ateistas – nesantaika neišvengiama. Pirmosios mokytojos buvo – beveik visa Panevėžio mokytojų mokyklos, atrodo, 1997 metų laida. Tos mokytojos per kelerius metus stebulką padarė: taip sugebėjo prigyti, kad iškilus konfliktams su vietas valdžia – žmonės piestu už jas stojo. Tai buvo labai svarbu!

Ar mūsų kunigija tautiškumo, lietuviškumo reikalui daugiau galėtų padėti?

Su kunigais Vilniaus krašte – didelė bėda. Jie visi moka lietuviškai, bet bažnyčiose lietuviškai nekalba. O visoje Lietuvoje kunigu atitraukimas nuo visuomeninių reikalų (taip pat, manyčiau, – dėl kosmopolitų įtakos), mano požiūriu, labai negeras reiškinys.

Kaip jaučiasi lietuvių kalba apskritai Lietuvos mokyklose?

Bėda ta, kad lietuvių kalbos dėstymo metodikos parengėjai – dažniausiai ne kalbininkai. Dauguma jų – literatai, nesuvokiantys, kad dabar lietuvių kalba yra ligonis, ir negalima jos mokymui taikyti metodą, dirbtinai perimtų iš Vakarų Europos. Ligonių pirma reikia pagydyti, o tik paskui elgtis kaip su sveiku. Vakaruose nebeaktualu nei kalbos ugdymo, nei kalbos kultūros klausimai, jiems tai –

Profesorius Zigmas ZINKEVIČIUS

nueitas kelias, o mums nuo to reikėtų pradėti. Kai peršokam per tai ir imame taikyti, kas aktualu Vakarams, išeina negerai: lietuvių kalba mokyklose tampa literatūros tarantaite, o ne savarankiška disciplina. Be to, labai kenkia anglų kalbos mėgdžiojimas.

M. Lukšienė 1988 m. (dar buvom TSRS dalimi, kai reikėjo gintis nuo brukamos rusų kalbos), taip rašė: „Mokyklos kasdiena rodo: mažamečiai, pradėjė mokytis dvieju kalbu, tepasiekia apgailėtiną gimtosios kalbos mokėjimo lygi, apgailėtesnį – rusų kalbos. Tai dvasiškai nuskurdinti žmonės“. Ar visa tai tiktu vietoje „rusų“ įrašius „anglų“? Jei taip – kodėl leidžiama jau nuo 2–3 klasės mokytis anglų kalbos?

Klausykit: kas dabar propaguoja anglų kalbą? Pasigilinkite ir pamatysite: visi tie, kurie propagavo rusų kalbą. Galėčiau net sąrašą pateikti. Kita vertus, tai labai susiję ir su moksline literatūra. Dabar Mokslo departamentas tą patį straipsnį, paskelbtą anglų kalba užsienyje, įvertins 5–6 balais, o lietuvių kalba Lietuvoje – vienu arba puse. Humanitarai sulyginti su tiksliu mokslų atstovais, kuriems tie balai lemia finansavimą... Daug kartų Mokslo Akademijoje tvirtinau, kad reikėtų atskirius vertinimo kriterijus taikyti tikslinių ir socialinių, humanitarinių mokslų straipsniams, tada būtų išvengta to spekuliacimo anglų kalba. Bet niekaip negalima įtikinti biurokratų. Čia pirmuoju smuiku griežia Albertas Žalys, Mokslo ir studijų departamento direktorius. Oi, – šitas žmogus yra baisus!.. Jis ir globoja anglomanus. Kovot su tokiais – baisiai sunku: savivaliauja vadovaudamiesi pojstatyminiiais aktais – ir nieko jiems negali padaryt. Ruošiam raštą šiuo klausimu net Seimui, Prezidentui...

Esat rašės: „*lietuvių protėviai darė nemažai klaidų, kuriuos tuomet atrodė nereikšmingos, bet dėl kurių vėlesnės kartos labai nukentėjo: tiesiog tirpte ištirpo. Mažos nuolaidos svetimiesiems visuomet turi skaudžių pasekmių, kad ir kokių pretekstu jos būtų teisinamos*“. Kokios tos, Jūsų supratimu, buvo mūsų protėvių klaidos, lėmusios lietuvių nutautėjimą?

Dažniausiai – visokios nuolaidos, pradedant jau Krėvos unija...

Jūs turėjote omeny valdančiųjų nuolaidžiavimą svetimiesiems, bet man atrodo, kad ir mes kiekvienas kasdienybėje taip pat galėtume nebūti tokie nuolankūs, kokie dažnai esame. Neseniai girdėjau retą pokalbi, kuris labai džiugino. Gelbėdamasis nuo savo atkaklaus pilvo skaudėjimo, stovėjau eilėje vienoje Vilniaus vaistinėje – pusamžė moteriškė rusiškai paprašė vaistų nuo kosulio. Vaistininkė lietuviškai atsakė, kad yra ir tokį, ir tokį, ir kitokį. Moteriškė rusiškai paklausė, kurie geresni. Vaistininkė lietuviškai išaiškino jų veikimo skirtingumus ir pritaikymą nelygu kokio pobūdžio skausmai. Moteriškė rusiškai paaiškino savo ar to, kam perka vaistus, negalavimą. Vaistininkė lietuviškai pasiūlė vienus vaistus ir truputį juos apibūdino. Moteriškė lietuviškai paklausė, kiek jie kainuoja ir kaip reikia vartoti. Vaistininkė lietuviškai paaiškino... Taip smulkiai nupasakoju, nes tikrai nemanau, kad tos vaistininkės nusistatymas – menkavertis buitinis dalykas. Savo kalbos atsižadėjimas buityje veda ir prie visaapimančių praradimų. Turėčiau daug pinigų bei valdžią, aš tai vaistininkai surengčiau gražų viešą priėmimą Lietuvos viduryje.

Visiškai pritarčiau. Svarbu ir kiekvieno žmogaus nuostata.

Sakykit, kokia kalba vaikystėje šnekėjo, tarkim, Mindaugas, Gediminas, Kestutis, Vytautas?

Lietuvių. Neabejoju. Visi mūsų kunigaikščiai iki Kazimiero kalbėjo lietuviškai. Kazimieras – jau tik mokėjo lietuvių kalbą. Mat jis gimė Lenkijoje, auklėtas lenkiškai, tad Lietuvos didikai surašė raštą, kad iki šiol visi Lietuvos didieji kunigaikščiai buvo lietuvių, šnekėjo lietuviškai, todėl ir Kazimieras privalas išmokti lietuvių kalbą. Tuo tikslu jij vaikystėje atgabeno į Vilnių ir čia mokė lietuviška dvasia.

Šneku apie tai todėl, kad kartais išgirsti lyg ir priekaištymus didiesiems kunigaikščiams esą nepasirūpinusiems savaja, lietuviškaja, raštija, kultūra, tad Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje lietuvių kalba niekad nebuvo, sakyta, „valstybinė“. Lituanistams Jūs visa tai aiškinote, betgi ne visi yra lituanistai...

Anuomet kalbos buvo dvejopos: šnekamosios ir rašmosios. Šnekamoji – kiekviename krašte sava, o rašomoji – bendra daugeliui: Vakarų Europoje nuo Romos laikų iki pat Renesanso tokia vienintelė buvo – lotynų, o Rytų Europos raštinėse nuo Bizantijos vyskupų brolių Kirilo ir Metodijaus sudaryto raidyno, vadinamo kirilica, įsigalėjo Bal-

kanų slavų kalba. Ji klaidingai kartais pavadinama rusų kalba. Net ir pačioje Rusijoje iki pat Petro Pirmojo sakyta „Nado govoritj po russki, a pisatj po slovianski“. Mūsų kunigaikščių laikais rašytinės kalbos paskirtis, poreikiai buvo visai kiti. Patys valdovai rašto net nemokėjo, surašyda-vo ir paskaitydavo raštininkai. „Lietuvių kalbos istorijos“ antrame tome tuos klausimus esu išdėstęs smulkiai.

Gal galėtumėte bent trumpai papasakoti, kaip „atraidot“ lietuvių kalbą. Kiek pažįstu žmonių, kurie ypač jautrūs jos likimui, žiūrék, – vis iš kokio aptirpusio paribio kilięs arba kaip kitaip tautiniu požiūriu sužeistas (va ir aš nesveikas – Sibiro pakastas). Atrodo, šiuo požiūriu ne išimitis ir Jūs: Ukmurgės kraštas – taip pat savotiškas paribys, ir lietuvių kalbą štai ginat gal visai neatsitiktinai...

Matyt, taip. Mano senelė, Žagelytė, buvo kilusi iš didikų Žagelių giminės, jau nusigvenusios, bet baisiai lenkiškos. Mokėjo senelę ir lietuviškai, tačiau kalbėjo tik lenkiškai, ir mus, vaikus, mokė tik taip. Jei kreipiesi į ją lietuviškai, – pyksta. Mano tėvas kalbėjo lietuviškai, bet poterių vaikystėje buvo išmokytas lenkiškai. Žinojo juos ir lietuviškus, bet lenkiškai jam buvo lengvai: į pamaldas ei-davo lietuviškas, maloniu jam buvo klausyti būtent lietuviškus pamokslus, bet poteriavo – lenkiškai. Štai kokie „derinukai“... Mama – iš gretimo kaimo, lenkiškai visai nemokėjo. Bet mano gimtinėje, Smėliuose, žmonės buvo daugiausia dvikalbiai, šeimose beveik visi kalbėjo lenkiškai, nors mokėjo ir lietuviškai. Mes, vaikai, per pamokas kalbėjom lietuviškai, bet per pertraukas 90 proc. – lenkiškai. O kai mano sesuo, septyneriais metais už mane jau nesné, mokési toje pačioje mokykloje – jau niekas per pertraukas lenkiškai nebekalbėjo.

Ar Jūs tikit, kad šitaip gali atsitikti ir Vilniaus krašte?

Taip. Tik to, kas niokota šimtmečiais, per metus kitus neįmanoma atitaisyti.

Worries about Lithuanianism

Interviewed by Liudvikas Giedraitis the academician Zigmantas Zinkevičius, the author of *History of the Lithuanian language*, the former minister of education and science answers the basic questions about nationality, civicism, cosmopolitanism, Lithuanianism, discusses the failure of the idea of establishing a national school in the entire Lithuania, but a successful establishment of national schools in South Eastern Lithuania (districts of Vilnius and Šalčininkai) and drastic measures used for their establishment in his term as minister of education from 1997 through 1998. Without a firm basis for people's national consciousness civicism tends to become a big threat for a nation and its values. The idea of a national school ended in failure because its founding was entrusted to cosmopolitanically orientated people. In Zigmantas Zinkevičius' opinion there is a sufficiency for Lithuanian schools in the region of Vilnius, and the only thing that is imperative is the tendency of them. At present 31 % of all the schoolchildren learn in Lithuanian, nearly 60 % in Polish and 9 % in Russian.

Teritorijos administravimas ir lokalinių kultūrų apsauga: Lietuva ES šalių kontekste

Petras KALNIUS

Straipsnio objektas – valstybės vidaus politika lokalinių kultūrų apsaugos atžvilgiu. Pastaruoju metu Lietuvos etnografinių grupių savitumo išlaikymo klausimas dažnai siejamas su šalies teritoriniu administraciniu suskirstymu. Manoma, kad griežtas lokalinių kultūrų arealų suderinimas su teritoriniais administraciniais vienetais yra lemiamas jų savitumo išlaikymo veiksnys, antraip esą gali būti prazūtinga etnografinių grupių savitumui. Padidėję pavojai siejami ir su Lietuvos išstojimu į Europos Sąjungą. Tikslias – plačiai propaguotą Lietuvos teritorinio administracino suskirstymo modelį (savivaldos regionai – etnografinių sričių ribose) palyginti su ES šalių teritoriniu administraciniu suskirstymu, nustatyti, kiek ES šalių lokalinių kultūrų mozaika susieta su valstybės teritoriniu administraciniu suskirstymu, aptarti Europos šalių sandaros modelius jose esančių lokalinių kultūrų įvairovės kontekste. Metodas – lyginamoji analizė. Išvada: Europos Sąjungoje teritorinę politinę autonomiją turinčių savivaldos regionų tipas nėra vyraujantis. Keliose šalyse tokiai yra sukurti etninių grupių (autochtoninių tautų) etninėse teritorijose, bet titulinių tautų etnografinių grupių apgyventų arealų ribose jie kuriami itin retai, esant specifinėms sąlygomis. Lietuvos geopolitinėmis sąlygomis valstybės sandaros modelis su teritorinę politinę autonomiją turinčiais regionais nėra tinkamas.

Regionizmui ir regioninei politikai šiuo metu visoje Europoje skiriama daug dėmesio. I šių klausimų nagrinėjimą įsitraukė įvairių mokslo sričių tyrinėtojai bei valstybės valdymo specialistai. Išryškėjo daugybė požiūrių, regioninio planavimo motyvacijų bei įvairiai suvokiamų ir laukiamų regioninės politikos vykdymo rezultatų. Šalia socialinių ekonominės regioninės politikos motyvacijų labai aiškiai matomas ir dvasinių aspiracijų akcentavimas. Galima teigti, kad „regionizmo klausimo“ pajudinimas atskleidė ir postmoderniosios visuomenės pragmatiško atsainumo, nejautrumo dvasiniams pradams ir subtilioms tradicinėms vertybėms recidyvą, kaip antai, užslėptą nepasitenkinimą, atsiradusį dėl tapatumų įvairovės ignoravimo. Visuomenės bendrumo ir taikos nuvertinimas bumerangu grįžta naujomis, radikaliomis konflikto ir skirtių išpažinimo formomis. Daug kur Europoje regioniniai reikalavimai pereina į ekstremizmo lygmenį, o regioni-

nio identiteto paieškos neretai tampa identitetų politika (1). Regioninės aspiracijos, spekuliacijos jomis neretai naudojamos ir platesniems politiniams tikslams. Be to, Europos Sąjungai ėmus remti regioninės plėtros darbus finansiškai, išryškėja ir merkantiliniai suinteresuoti grupių interesai.

Ne tik kultūrininkai, bet ir plačioji visuomenė daugiau vieningai mano, kad bet kurios šalies kultūrinio gyvenimo dinamiškumą, kultūros institucijų gyvybingumą labiausiai lemia parlamento ir vyriausybės vykdoma vadamoji kultūros politika. Gausus įsitikinimas, kad ir silpnos ekonomikos, žemo pragyvenimo lygio, net ekonominio nuosmukio, krizės sąlygomis šalies kultūrinis gyvenimas gali sėkmingai plėtotis, kultūros institucijos našiai dirbti, jeigu vyriausybė kultūrą laikys prioritetine sritimi ne tik vadybine, organizacine, bet ir finansavimo prasme. Tai vienodai taikoma ne tik profesionaliosios, bet ir liaudies kultūros atžvilgiu. Rytų Europos šalyse, kur tradicinės kultūros totalitarinių režimų metais buvo ignoruojamos arba net slopinamos, diskusijos „kultūros prioritetų“ klausimu yra kur kas dažnesnės negu ekonomiškai išsivysčiusiose Vakarų Europos šalyse.

Panagrinėkime, kiek kultūros apskritai ir tradicinės kultūros atskirai būklė, funkcionavimo sėkmė gali sietis su materialiaisiais arba kitokiais „nekultūriniais“ veiksmiais ir kurie iš jų tuo požiūriu gali būti reikšmingi, kurie – mažareikšmiai. Pabandykime ižvelgti, kiek tame fone gali būti reikšmingas „iš viršaus nuleistas“ sąlyginai voliuntaristiškas gyventojų suskirstymas į teritorines bendruomenes.

Niekam nekyla abejonių, kad kultūra, būdama dvasiojo gyvenimo sritis, o ne ūkio sudėtinė dalis, negali ekonomiškai išsilaikyti. Jos funkcionavimo sąlyga – valstybės, mecenatų ir labdaros fondų finansinė parama. Tą matome bet kurioje šalyje, bet kurios visuomenės ekonominėje, politinėje sistemoje.

Tradicinė kultūra, turėdama aspiracijų reikštis moderniajame gyvenime, yra jautresnė ir dar labiau reikalinga medžiaginių paramos nei profesionalioji. Tik kai kurios jos šakos, turinčios materialinę išraišką (kaip antai tautodailė), netgi finansiškai neremiamos, kartais sugeba vegetuoti ir išlikti, tačiau dvasinis tradicinės kultūros paveldas, pasireiškiantis gyvosios kultūros formomis,

be konkrečios išorinės paramos išlikti negali. Urbanizacija, gamybos standartizacija, masinės kultūros propaganda, skatinanti vartotojų hedonizmą ir merkantilizmą, tradicines pažiūras išstumiantis individualizmas ir moralinis reliatyvizmas jam yra ypač prazūtingi.

Žinoma, ekonominių veiksnių poveikio kultūrai moderniosose visuomenėse negalima lyginti su jų įtaka klasikinės tradicijos visuomenėse (2). Vienomis aplinkybėmis bei sąlygomis ekonominiai veiksnių klasikinę tradiciją gali naikinti, kitomis jas užkonservuoti. Istorikas Bronius Makauskas veikale „Vilnijos lietuvių 1920 – 1939 m.”, rašydamas apie Vilniaus krašto buitį, atsilikimą palyginti ne tik su Lenkijos, bet ir Lietuvos Respublikos kitomis sritimis, kartu pateikė ir faktų, rodančių labai archajiškų buities reiškinį užsikonservavimą (pavyzdžiu, retą degtukų naudojimą) tuometinių krašto valstiečių kasdienybėje. Akivaizdu, kad tą lémę ne prie- raišumas paveldui, ne prioritetų teikimas tradicijai ar kokiam kultūriniam reiškinui, o itin silpnas regiono ekonominis lygis.

Tačiau ekonominių veiksnių įtaka tradicinės kultūros užsikonservavimui ir/arba sunykimui vis dėlto yra sąlyginė. Igyvendinus svarbiausias ekonomines ir demokratines reformas, šių dienų Lietuvoje atsirado sąlygos pamažu artėti prie labiausiai išsivysčiusių Europos šalių, tačiau ir ižengus į kompiuterinio raštingumo bei žinių visuomenės prieangį, lygiagrečiai tarpsta prieštarinė etninės kultūros reiškiniai. Dauguma kalbininkų pri- pažista, kad globalizacijos, apimančios ne tik ekonomiką, bet ir niveliuojančios kultūras, sąlygomis pažeidžiamiausios yra demografiškai negausių bendruomenių kalbos. Šis procesas ypač prazūtingas tarmėms. Tiesa, neabejotiną lietuvių kalbos tarmių nykimą, jų deformavimą kalbininkai pastebėjo jau ir XX a. šeštajame – septintajame dešimtmeciais, Lietuvai vis tolstant nuo klasikinės tradicijos epochos (3; 17–24). Paradoksas, bet lie- tuviams atkūrus savo valstybę, išnykus prievertiniams jų kalbos stūmimo iš viešojo gyvenimo veiksniui, konsta- tuojama, kad kalbos ir tarmių padėčiai funkcionuoti sąlygos kai kuriais atvejais tampa ne mažiau komplikuotos negu sovietmečiu (4). Taip atsitiko todėl, kad émė veikti visas kompleksas kultūras niveliuojančių postmoderniųjų globalių veiksnių.

Tačiau išryškėjo ir kitas ne mažiau paradoksalus, sa- votiškai sensacingas reiškinys: kalbininkai pastebėjo, kad mažamečių vaikų, nelankančių ikimokyklinių įstaigų, lie- tuviškasis leksikonas bei tarmėms būdingas žodynas yra kur kas turtingesnis negu tokias įstaigas lankančių. Taip esą todėl, kad ikimokyklinių vaikų įstaigų nelankantieji daugiau girdi ne sumodernintą auklėtojų ir bendraamžių, o tarmybų kupiną savo močiučių kalbą, nes pastarajį dešimtmetį labai sumažėjus ikimokyklinių įstaigų, tėvams

nepajégiant sumokėti už vaikų išlaikymą jose, daugelį mažamečių émési prižiūrėti ir auklėti jų močiutes. Tarmėms, kalbininkų manymu, palankus ir kitas su pereinamojo laikotarpio ekonominiu nuosmukiu susijęs reiškinys: dėl daugelio šeimų materialinių nepriteklių, švietimo sistemos organizacinių nesklandumų tūkstančiai mokyklinio amžiaus vaikų pastarajį dešimtmetį nelankė ir bendrojo lavinimo mokyklų, jų kalba taip pat dažniau yra tarmiška, nes labiau izoliuota nuo kalbą žalojančios socialinės aplinkos (5; 12–13).

Šiuo metu pasigirsta autoritetingų nuomonų, kad modernizacija nebūtinai sietina su urbanizacija (6; 370). Bet sunkiai rasime pavyzdžių, kad urbanizacijos procesas nebūtų pasitarnavęs modernizacijai. Bent jau Rytų ir Centrinėje Europoje šie du procesai vyko lygiagrečiai. Ne mažiau prieštarinės tradicinės kultūros išlikimui, jos gyvybingumo palaikymui yra ir demografinis veiksnys. Žmogiškųjų išteklių mažėjimas neretai sudaro prielaidas didelio skaičiaus gyventojų iš kitur imigravimui, taigi – etninių teritorijų mišrėjimui, jų atmiešimui kitos kultūros gyventojais. Kai kada tokie reiškiniai sukelia vietinių gyventojų kalbos prioritetų viešajame visuomenės gyvenime kaitą, nebesugebėjimą tarptautiniu lygiu reprezentuoti savo etninės kultūros (tokie atvejai dažni, kai tauta neturi savo valstybingumo, o etninėje teritorijoje apsigyvena daug kitakalbių). Tradicinės šeimos formų sunykimas, šeimos struktūrių tipų kaita taip pat gali iš šios institucijos lyg ir nepastebimai pašalinti daugelį etninių bendruomenių būdingų dvasinės kultūros reiškinį, keisti jos mentalitetą. Kita vertus, urbanizacija, etninės bendruomenės daugumos persikėlimas į miestus lemia intelektualių žmonių skaičiaus padidėjimą, (o tuo pačiu – tautos kultūrinio lygio kilimą, humanitarinių tyrimų plėtotę, etnokultūrių vertybių propagandą, teisinį gynimą ir t.t.).

Apibendrinę išvardytyjų (be abejo, esama ir kitų, šia- me straipsnyje nenagrinėtinų) veiksnių įtaką tradicinių kultūrų ar jos reliktų išlikimui, funkcionavimui visuomenės gyvenime, turėtume atsakyti ir į klausimą, ar, tarkime, Europos valstybėms projektuojant savo ūkinę, demo- grafinę politiką, titulinių tautų regioninių arba etniinių grupių tradicinių kultūrų plėtotės problemas iškeliamos virš kitų valstybės gyvenimo klausimų? Iš planavimo ir socialinio vystymo dokumentų matome, kad visos Euro- pos valstybės savo socialinės ir ekonominės plėtros stra- tegijas rengia taip, kad būtų įmanoma vienu metu spręsti visą kompleksą ūkinį, socialinės apsaugos, aplinkosau- gos, kultūros ir mokslo klausimų (7). Tiesa, tiek ES, tiek Europos Taryba pastaruoju metu nemažai démesio skiria regioninei politikai, regioninės plėtros programų rengimui. Tačiau visur pastebima, kad svarbiausias regioninės plėtros uždavinys – ES valstybėse sumažinti regionų eko- nomicinio ir socialinio išsvystymo skirtumus (8; 268).

Tačiau svarbiausias šio straipsnio klausimas – kiek Europos Sąjungos šalių sąranga siejama su tradicinių kultūrų globą, apsauga, plėtote? Ar tų šalių teritorinis administracinis suskirstymas priderintas prie titulines tautas sudarančių etnografinių bei subetninių grupių, ar dabartiniai jų regionai sutampa su iki moderniosios visuomenės epochos buvusiais administracinių teritorinių dariniai, kurie ne tik publicistikoje, bet ir mokslinėje literatūroje dabar neretai apibūdinami kaip istoriškai susiformavę regionai?

Kitas klausimas – ar dabartinis Lietuvos administracinis teritorinis suskirstymas atitinka lietuvių etnografinių grupių interesus, ar esamoji struktūra tarnauja regioninių kultūrų apsaugai? Būtent šis klausimas pastaruoju metu labai dažnai buvo keliamas tam tikruose mūsų šalies politiniuose sluoksniuose, jų aktualizuojant ir kai kurios kultūrininkų grupės. Chronologiskai tai nėra susiję su Lietuvos valstybės atkūrimu, o su politiniais siekiais. Apie Lietuvos etnografinėms grupėms tariamai padarytas istorines skriaudas, dabartinių jų nelygiateisiškumą, nainkinamą tapatybę bene pirmą kartą „moksliskai“ argumentuotai prabilo ne pačių lietuvių etnografinių grupių atstovai, ne jų kultūrų puoselėtojai ir netgi ne didžiuosiuose Lietuvos miestuose susitelkę lietuvių intelektualai.

Jei vengsime sureikšminti Sajūdžio epochoje trumpam švystelėjusių politinių spekuliacijų autonomijų temą (9), „žemaičių separatizmo“ idėjos autorystę turėsime pripažinti Lietuvoje niekam iki tol negirdėtam Jeruzalės istorikui Charlesui L. Picheliui, mistiškai susidomėjusiam ne Lietuva apskritai, o viena iš lietuvių subetninių grupių – žemaičiais, anglų kalba parašiusiam knygą apie Žemaitiją (10). Veikalo pagrindinės idėjos: lietuvių tauta „žemaičių tautai“ tariamai padarė didžiulę skriaudą, žemaičių kojo valstybingumo sunaikinimo atsakomybę tenkanti lietuviams; nepaisant patirtų nuostolių, žemaičiai ir XX a. pabaigoje išlikę kaip atskira tauta; dėl to žemaičiųose esą yra išišaknijusios aspiracijos išsivaduoti iš „lietuvių priepsaudos“, žemaičių svajonėse net žinoma konkreti data – 2243 m. – kai jie iš lietuvių atkovosi laisvę (10; 209–218). Negalime paneigti faktą, kad šios knygos pagrindinės idėjos galėjo pasitarnauti kaip vadovelinė atspirtis veiksmui, švelnesnių negu žemaičiams siūlė Ch. L. Pichelis, reikalavimų Lietuvos valstybei iškėlimui (11). Vis dėlto knygos pasiodymas sunkiausiu Lietuvos valstybės laikotarpiu nesukėlė jokio masinio separatistinio veikimo ne tik tarp Žemaitijos gyventojų daugumos, bet ir tarp kultūrinių žemaičių elito. Nei 1991-aisiais, nei keletą metų po to nė viename žemaičių kultūros leidinyje nerandame jokių reikalavimų dėl platesnes ar siauresnes teises turinčio Žemaitijos administracinių teritorinių darinių sukūrimo Lietuvos valstybėje, o juo labiau – dėl Žemaitijos atsiskyrimo nuo Lietuvos (12).

Akivaizdu, kad minėtosios iš užsienio sklidusios insinuacijos plačiųjų visuomenės sluoksnių nepaveikė dėl to, kad knygoje dėstomi faktai ir išvados gerokai prasilenkė su tikrove. Netgi ne itin sėkmingai atliktoji 1994 m. Lietuvos administracinių teritorinių suskirstymo reforma (apskričių sukurimas), kai gryna žemaičiškas Akmenės rajonas buvo priskirtas ne Telšių, o Šiaulių apskričiai, sukėlė tik gana santūrius žemaičių kultūrinio elito protestus (13; 26). Ir net kai viešai buvo diskutuojama dėl regioninės tapatybės ir regioninių kultūrų apsaugos, kitų Lietuvos etnografinių sričių atstovams ēmus kaltinti žemaičius užmaskuotu separatizmu, pastarieji nuo tokį kaltinimą nedviprasmiškai atsiribodavo (14). Žemaičių vardu tam tikrus reikalavimus pradėta kelti gerokai vėliau.

Mažai kas atkreipia dėmesį į tai, kad Lietuvoje savivaldos regionų propagavimo idėja gimė ne Žemaitijoje ir ne didžiuosiuose šalies miestuose iškūrusiuose Žemaičių kultūros draugijų skyriuose. Jo ištakos – siaurame Vilniaus etnokultūrininkų rate, o iš politinio gyvenimo areną tokias idėjas ēmė kelti Liberalų partijos populistinis sparnas, vėliau tapęs Liberalų demokratų partija. Etnografinių sričių sureikšminimo viziją stimuliavo ir iš Vakarų Europos į Lietuvą besiskverbiančios regionizmo plėtros idėjos. Jų īgyvendinimą aktyvesni Lietuvos etnokultūrininkai bei save su tokiais tapatinantys siejo tik su savivaldos regionų įkūrimu etnografinių sričių ribose. Tik tada šią idėją nedviprasmiškai ēmė remti ir kai kurie Žemaičių kultūrinio judėjimo veikėjai. Minėtoji Liberalų partijos dalis savo rinkiminiuose šūkiuose ēmė naudotis etnopopulistine retorika, o 2000 m. vasarą ir rudenį, artėjant Seimo rinkimams, prasidėjo regioninio populizmo bumas. Tikėta, kad didelei arba bent jau nemažai visuomenės dailiai etnografinio savivaldos regiono sukūrimo idėja bus labai patraukli ir priimtina.

I šalies administracinių teritorinės reformos būtinumo propagandą aktyviai išišakniję ir 2000 m. įkurtoji Etninės kultūros globos taryba prie Lietuvos Respublikos Seimo (EKGT). Administracinių teritorinės reformos klausimą kėlė ir geografai, bet jie siūlė kurti ne savivaldos, o statistinius planavimo regionus, nesutampančius su daugelio miglotai suvokiamomis etnografinių sričių ribomis. Tačiau veikiausiai todėl, kad geografų mokslinės idėjos netiko etnopopulistinei rinkimų retorikai, jie neužsistikrino jokios politinės partijos paramos, todėl buvo daug silpniau girdimi negu iškėlusieji šūkį „Penki regionai – penkių apskritys!“ (15).

Siejant teritorijos administravimo modelių su lokalinių kultūrų apsaugos problemomis, bene svarbiausias klausimas yra kitas: kiek iš etnografinės srities ribas telpančio savivaldos regiono idėja yra artima, suvokama ir sava dabartinės Lietuvos platiesiems visuomenės sluoksniams?

Kokiu mastu galime tapatinti, tarkime, kai kurių suinteresuotų grupių lyderių keliamus šūkius su „apačių” aspiracijomis?

Kaip išskirtinį atvejį galime minėti tik Pietryčių Lietuvą, kai XX a. dešimtojo dešimtmečio pradžioje, dar iki Sovietų Sajungos žlugimo, Lietuvos komunistai ortodoksi gausiausios šio regiono etninės bendruomenės – lenkų – prieškarinėmis reminiscencijomis bei etnokultūriniu savitumu sėkmingai naudojosi mėgindami sukurti vadinamąjį lenkų autonomiją. Reikia pripažinti, kad spekuliuojantys lenkiškai kalbančių gyventojų etninio patriotizmo jausmaišios šios autonomijos kūrėjai turėjo tam tikrą paramą.

Tuo tarpu bet kurios etnografinės srities lietuvių nuostatos dėl „savojo savivaldos regiono” būtinybės yra beveik visuotinai neigiamos. 2001–2002 m., kai agitacija naikinti apskritis ir steigtį savivaldos regionus vyko visu smarkumu, šio straipsnio autorius etnologinių ekspedicijų metu įvairiuose Žemaitijos, Aukštaitijos, Suvalkijos, Dzūkijos rajonuose apklausė beveik 600 asmenų (16). Anketoje, skirtoje tirti dabartinę lietuvių regioninę savimonę, buvo ir labai aiškiai suformuluotas klausimas: „Šiuo metu daug kalbama apie apskričių reformą. Vietoj apskričių ketinama sukurti 4–5 didelius administracinius regionus. Ar pritariate tokiam reformos variantui?” Atsakymai į šį klausimą buvo tokie: 22 proc. žemaičių pasiskakė „už”, 41 proc. „prieš”, likusieji nurodė tam esantys abejingi. Dzūkijos ir Suvalkijos savivaldos regionų sukurimui pritartų 11 proc. dzūkų ir 12 proc. suvalkiečių, „prieš” būtų 51 proc. dzūkų ir 62 proc. suvalkiečių. Gausiausią lietuvių etnografinę grupę – aukštaičius – šis klausimas domina mažiausiai. Tik 6 proc. jų pageidautų „savojo” savivaldos regiono, o prieš pasiskakė net 63 proc., abejingų buvo 31 proc. Nors tarp žemaičių apskritai yra daugiau žmonių, turinčių savivaldos aspiracijų, vis dėlto būtina pažymeti, kad išsiskiria vakarinė Žemaitijos dalis: joje žemaičių savivaldos regionui pritartų tik 10 procentų (taigi mažiau negu Dzūkijoje arba Suvalkijoje). Taigi galime teigti, kad visur Lietuvoje (išskyrus galbūt Pietryčius) didžiajai visuomenės dailiai regioninės savivaldos klausimai visai neaktualūs.

Pažvelkime, kokiu keliu šioje srityje yra pasukusi Vakarų Europa, kokie sprendimo variantai pasirinkti, kaip ten teritorinis administracinis suskirstymas siejamas su titulinėse tautose egzistuojančiomis etnografinėmis grupėmis, jų kultūrinio savitumo apsauga. Europos Taryba, bandydama suderinti žemyno šalių ekonominę ir socialinę plėtrą su kultūros politika, saugoti kultūrų įvairovę, 1994 m. subūrė nepriklausomą politiką, mokslininkų ir kultūros vadybininkų grupę, kuriai užsakė parengti Europos kultūros ir plėtrös santykių apžvalgą. Grupėje dirbo Didžiosios Britanijos, Ispanijos, Suomijos, Švedijos,

Prancūzijos, Rusijos atstovai. Jos parengtas dokumentas (apžvalga) buvo išspausdintas atskiru leidiniu ir išverstas į daugelį Europos tautų kalbų (17). Ižangos žodį rašė pats Europos Tarybos Generalinis Sekretorius Danielis Tarschys.

Šiame dokumente kalbama ne tik apie nacionalinių valstybių profesionaliosios kultūros plėtotės reikmes ir perspektyvas, bet daug dėmesio skirta ir lokalinių kultūrų apsaugos būtinybei, iprasminimui kasdienybėje. Dokumente įvairiausias aspektas atsižvelgta į tai, kad daugelio Vakarų Europos šalių vyriausybės kultūrinius įsipareigojimus yra perdavusios regionų ir vietas valdžiai, o regionai ir miestai vis daugiau prisideda prie paramos kultūrai, ją remti savo iniciatyva ir savo lėšomis vis labiau stengiasi savivaldybės. Pripažištama, kad decentralizavimas itin svarbus pokomunistinėms demokratinėms šalims, nors jų visų padėtis gerokai skiriasi (17; 14). Dokumente netgi siūloma įpareigoti regionų ir vietas valdžią, kad parengtų aiškias kultūros strategijas, susijusias su planavimu, ekonomikos, socialinės ir švietimo plėtrros programomis (17; 24). Rekomenduojama naujujų technologijų potencialą panaudoti vietas kultūros produkcijos gamybai ir vartojimui pagyvinti. Siūloma numatyti tokią kultūros politiką, kuri pajęgtų vadovauti šiam procesui, sustiprinti vietos pojūtį kaip atsvarą centralizavimo tendencijoms (17; 40). Apžvalgoje įrašyta net ir tokią pasiūlymu: meną panaudoti susidomėjimui kaimu atnaujinti, specialia parama (pavyzdžiui, lėšomis, gaunamomis iš ES struktūrių fondų) skatinti menininkus ir tautodailininkus gyventi ir dirbti kaime (17; 29). Taigi iš pateiktų pavyzdžių galime akivaizdžiai išsiktinti, kad Europos Tarybai rūpi ne tik Europos kultūra, susidedanti iš kontinento šalių nacionalinių kultūrų, ne tik profesionalių kultūrų raida atskirose nacionalinėse valstybėse, bet ir atskirų šalių lokalinių, regioninių kultūrų apsauga bei funkcionavimas kultūriname gyvenime.

Dokumente atkreipiamas dėmesys ir į galimus tokios politikos sukeltus prieštaravimus bei konfliktus: „Gerai ar blogai, bet kultūra – galinga tapatybės gynėja. Iškeldama vieną vertibių sistemą ir priešindama ją kitai, kultūra kartais gali skaldyti ir labiau prisidėti prie konflikto, o ne prie socialinės harmonijos ar tarpusavio tolerancijos” (17; 26). Tad gal neatsitiktinai dokumente nerandame net užuominos apie tai, kad lokalinių kultūrų apsaugos tikslu Europos Tarybos narės turi peržiūrėti savo administracinių teritorinių suskirstymą, ji unifikuoti, o jei esama subetinių arba etnografinių grupių, kultūrinio savitumo apsaugai turi būti kuriami jų savivaldos regionai. Nieko nekalbama net apie šių dviejų dalykų sąsajas.

Tiesa, minėtoji Europos Tarybos „Apžvalga” nėra vienintelis dokumentas, kuriame keliamas susirūpinimas dėl regionų kultūrinio savitumo išsaugojimo, dar yra 1996 m.

Bazelyje priimta Europos regionų asamblėjos deklaracija. Tačiau ir jos pratarmėje pirmiausia nurodoma, kad deklaracija – tai „normų ir standartų dokumentas, kuris kaip švyturys nušviečia kelią. Tai nėra chartija, kuri fiksuoja pripažinimo minimalias normas. Turtina regionų įvairovę ERA (Europos regionų asamblėjoje – P.K.) nurodo keletą modelių ir struktūrų, pagreitinančių regionų vystymąsi“ (18; 2). Toliau preambulėje sakoma, kad deklaracija priimta atsižvelgiant „i tai, kad regionai turi skirtingą statusą, priklausomai nuo jų istorijos, kultūros, konstitucinių principų, charakterizuojančių kiekvienos valstybės teritorinę organizaciją. Gerbdama tuos skirtumus, ši bendroji Deklaracija išreiškia regionų gyvavimo sieki instituciuose savo šalies, kuri gali turėti federalinę, decentralizuotą arba autonominę struktūrą, rėmuose. Šitas tekstas neįpareigoja regionų orientuotis į kokią nors vieną iš šių struktūrų“ (18; 3).

Būtina pažymėti ir tai, kad minėtoji deklaracija – ne ES Komisijos ar jos padalinių, o veikiau suinteresuotų sluoksniių ir grupių (regionų įgaliotinių ir regionizmo ideologų) parengtas dokumentas, ją pasiraše ERA prezidentas Jordi Pujol I Soley (Katalonijos Generaliteto Prezidentas) ir, kaip ERA pirmininkas, Luc Van den Brande (Flandrijos Vyriausybės Ministras–Prezidentas). Negalima teigti, kad ši deklaracija išreiškia vieningą Europos Parlamento ar ES Komisijos nuomonę. Jokių siūlymų nacionalinėms valstybėms, jokių reikalavimų nei dėl regionų skaičiaus, nei dėl jų modelių joje nėra.

Lietuvoje etnokultūros praktikai, puoselėdami norus prisdėti prie regioninės politikos pagrindų kūrimo, dažniau respektavo tik tuos šioje deklaracijoje išdėstytais teiginiais ir nuostatas, kuriuose kalbama apie savivaldos regionus ir kurie gali pasitarnauti tokiai regionų propagavimui. To, kad minėtoje deklaracijoje kalbama apie įvairias alternatyvas, ne tik apie savivaldos regionus, kad subetinių kultūrinių arealų ribose kuriami regionai nebūtinai turi būti savivaldos dariniai, Lietuvos etnokultūrininkų rašiniuose nerasisime nė užuominų. Kuriant vizijas, kaip apsaugoti lietuvių etnografinių grupių savitumą, jų siūlomi sprendimo būdai dažniausiai siejami su būtinybe dar kartą atliki administracinę teritorinę reformą, ją ivykdyti taip, kad kiekviena etnografinė lietuvių grupė turėtų savivaldos regioną. Dažniausiai motyvuojama tuo, kad Lietuvai ištojus į Europos Sąjungą, etnografinių grupių savitumas būsiąs pažeidžiamas labiausiai, savitumo tolesniams ilgalaikim egzistavimui iškiliasi rimtas pavojas.

Šis argumentas nepagrįstas jau vien dėl to, kad ES, kaip ir Europos Taryba, atvirkščiai, skatina lokalinių kultūrų apsaugą. Mažiau kreipiama dėmesio į tai, kad Europos Sąjungoje labai stiprius pozicijas turi tos globalistinės jėgos, kurios aiškiai pasisako prieš etninių tautų bu-

vimą (kas, vėlgi, atrodo, nėra oficialioji ES laikysena). Europos ateiti globalistai mato be etninių tautų, vien su Europos regioninėmis grupėmis. Gerard Delanty savo knygos „Europos išradimas“ viename iš skyrių, pavadintų „Išvada: postnacionalinės pilietybės link“, rašo: „Noriu apginti teiginį, kad Europos idėja, jeigu ji nebus susieta su multikultūralizmu ir postnacionaliniu pilietiškumu, kaip politinę sampratą reikėtų vertinti skeptiškai... Subyrėjus tradiciniams politiniams tapatumams, reikalinga kolektivinio tapatumo alternatyva, kuri nėra pagrįsta priešprieša, būdinga nacionaliniams tapatumui“ (19; 214). Ir toliau: „Postnacionalinė pilietybė yra alternatyva siauresnei tautybės sampratai. Postnacionalinės pilietybės esmė yra ta, kad šią pilietybę lemia ne kilmė, tautybė, o gyvenamoji vieta. Priešingai nei tautybė, ji neturi įsikūnyti nacionalinėje valstybėje. Svarbiausia nutraukti ryšius tarp pilietybės ir tautybės. Vienintelis būdas, kuriuo Europa gali įveikti savo politinį dviprasmiškumą, yra *pagrindinių politinių vienetų ir suverenumo sąvokų pertvarkymas*“ (parasykinta mano – P.K.) (19; 218).

Mokslo tyrimo institucijose ir universitetuose dirbę humanitarai savivaldos stambiu regionų idėja dažniau kritikavo negu ją palaikė, daugiausia dėl įvairių galimų socialinių ir etnopolitinių komplikacijų (20) (jos glaustai apžvelgiamos šio straipsnio pabaigoje).

Reiškiančiųjų susirūpinimą dėl regioninių kultūrinių savitumų išsaugojimo ir siejančiųjų tai su savivaldos regionų sukūrimu stovykloje nenorima net svarstyti klausimo, ar etnografinių grupių savitumo apsaugai savivaldos regiono kūrimas yra vienintelis galimas būdas. Už savivaldos regionų kūrimą etnografinių sričių ribose bene aktyviausiai spaudoje pasisakė Etninės kultūros globos tarybos prie Lietuvos Respublikos Seimo (EKGT) Regionų komisijos pirmininkas ekonomistas Vygantas Čaplikas (21) bei tos pačios Tarybos narė etnologė Angelė Vyšniauskaitė (22).

Šios Tarybos Regionų komisijoje ne kartą svarstant EKGT požiūri į regioninę politiką vieningos nuomonės dėl siūlomo Lietuvai regionų modelio nebuvo (23). Tos pačios Tarybos sekretoriato vadovė teisininkė Virginija Kondratienė (24; 8–12), pasisakydama už keturių (25) regionų sukūrimą etnografinių sričių ribose, kiek abejoją dėl paties regiono statuso, nors labiau linkusi siūlyti ir Lietuvoje priimti minėtosios Europos valstybių regionų asamblėjos deklaracijoje siūlomą regionų formavimo modelį, kartu bandant išvengti šalies Konstitucijos keitimo ir dabartinio Lietuvos unitarinės valstybės modelio sugriovimo (24; 9). Be to, siūlo prie keturių regionų ir jų savivaldumo pereiti palaipsniu (24; 12). Tačiau jos teiginiuose atsiranda tam tikras prieštarravimas. „Neabejotina, kad tokiu principu atlikus Lietuvos teritorinį–administracinį suskirstymą (kuriant

stambius regionus etnografinių sričių ribose – P.K.), pagrindinis regiono suformavimo kriterijus būtų krašto istorinės–kultūrinės tradicijos. Tai atitiktų Europos valstybių regioninės politikos principus. ...Ir tai labai svarbu, nes valstybės valdymas, jos viešasis administravimas turi atitiktį nacionalinės valstybės interesus ir tenkinti gyventojų poreikius. ...Tačiau istorijos eigoje susiformavo unitarinės valstybės modelis, todėl Lietuvos regionai turėtų būti formuojami atsižvelgiant į esamą valstybės konstitucinę sandarą. Kitaip tariant, regionai galėtų būti sukurti nekeičiant unitarinės valstybės valdymo modelio” (24; 19). Bet toliau ji rašo: „1996 m. priimtoje Europos valstybių asamblėjos deklaracijoje teigama, jog *regionas yra teritorinis vienetas, įteisintas įstatymais, esantis žemesnéje nei valstybė pakopoje ir turintis savivaldą* (paryškinta V. Kondratienės – P. K.). Pateiktas regiono apibrėžimas galėtų būti naudojamas ir Lietuvoje regiono savokai apibrėžti, atitinkamai patikslinus apibrėžime žodžių *politinę savivalda* reikšmę” (24; 9).

Štai čia ir kyla klausimas, ar gali būti nevienareikšmiškai traktuojama savoka „politinė savivalda”? Ar ES sutiktų su tuo, kad Lietuva, suteikusi regionams *politinę*

savivaldą, tai fiksavusi tam tikruose teisiniuose dokumentuose, kartu darytų išlygą, kad šią savoką traktuojas savailp, kitaip negu kiti ir dėl to regiono savivaldą apruboja? Tiesa, Europoje yra nemažai atvejų, kai nacionalinė valstybė deleguoja regionui tam tikras savo teises bei įstatymo galią turinčių aktų išleidimą kuriuo nors konkrečiu klausimu, tačiau vien tai tokio regiono nepadaro savivaldos regionu, nes savivaldos regioną apibūdina kaip tik tos išskirtinės jo teisės, kurios atispindi minėtoje deklaracijoje. Tad jeigu Lietuva regionų su politinės savivaldos teisėmis turėti nepageidauja (kas būtų labai tolia regiška), nereikėtų ir siūlymų dokumentuose įsipareigoti naujuosius teritorinius makrostruktūrinius darinius kurti kaip *savivaldos* regionus.

Kokiui keliui kuriant regionus nueita Europoje? Ar ten visur pristeigta savivaldos regionų, ar šalyse, kurių teritorijos nedidelės, kuriamas trijų lygmens savivalda? Ar tik subetninių ir etnografinių kultūrų arealų ribose kuriami mikroregionai? Ar visur prisilaikoma buvusių istorinių provincijų ribų, kurios jau daug kur nesutampa su etnografinių sričių ribomis? Tirsime šiuo požiūriu tik ES šalis (į kurias siekia integruotis ir Lietuva). (1 lentelė)

1 lentelė. Europos Sąjungos šalių teritoriniai administracinių darinių

Šalis	Teritoriniai administracinių darinių		
Šalys su 2-jų lygių administravimu		Savivaldybių skaičius	
Airija	–	32 grafystės	84
Austrija	–	9 žemės	2300
Danija	–	13 grafysčių	275
Jungtinė Karalystė	–	59 grafystės	800
Nederlandai	–	12 provincijų	702
Suomija	–	12 lėnų (iš jų 2 autonominiai)*	460
Švedija	–	24 grafystės	286
Unitarinės šalys su 3-jų lygių administravimu			
Prancūzija	22 regionai	100 departamentų	36627
Graikija	13 regionų	51 nomis (apskritis)	6034
Federalinės šalys su 3-jų lygių administravimu arba su savivaldos regionais			
Belgija	3 regionai + 3 lingvistinės bendruomenės	9 provincijos	589
Ispanija	13 autonominių bendruomenių	50 provincijų	8027
Italija	20 regionų (iš kurių 5 specialaus statuso)	95 provincijos	8074
Vokietija	16 žemių	543 apskritys ir asocijuoti miestai	16127

Lentelėje pateikiamus duomenis sistemoje prancūzų autoriai (imta iš leidinio „Guide de l'Europe de 15”. – Paris. 2000. – P. 44.). Šio straipsnio autorius duomenis sugrupavo į 1 lentelę ir sulietuvino kai kuriuos terminus.

* Nesenai Vilniuje viešėjės ir Lietuvos etnokultūrininkams paskaitą skaitęs Suomijos vietas ir regioninės savivaldos asociacijos vienas iš vadovų Keijo Sarhman patvirtino, kad šioje šalyje greta vis dar egzistuojančių 12 lėnų nesenai išteigta 20 statistinių planavimo regionų.

Palyginę Europos Sąjungos valstybių vidaus sandarą pirmiausia akivaizdžiai matome, kad ten tuo požiūriu esama didžiulės įvairovės. Ten yra ir unitariniai, ir federaciinių valstybių (26). Vienos šalys turi dviejų, kitos – trijų lygmens savivaldą, vienų makroregionai (NUTS-II) (27) didžiuliai, kitų – mažesni net už dabartines Lietuvos apskritis ir t.t.

Regionų kūrimo subetninių ar etnografinių sričių ribose beveik tipišku pavyzdžiu galima pripažinti Vokietiją. Argumentuojantieji, kad Europos regionai kuriami tik istoriškai susiformavusiu, kadaise buvusių administracinių vienetais provincijų ribose, arba teigiantieji, kad jie kuriami tiesiog etnografinių sričių ribose (rašantieji tais klausimais net neskiria istoriškai susiformavusiu regionų nuo etnografinių sričių, nors praktiskai jų požymiai tik kartais sutampa) savo teiginius neretai pailiustruoja Vokietijos pavyzdžiu.

Aiškumo dėlei reikia pastebėti, kad Vokietijoje istoriškai susiformavusiu regionų ir etnografinių sričių arealai ne visai sutampa: jos žemės sukurtos tik etnografinių sričių pagrindu, bet ne is-

2 lentelė. ES šalių, turinčių 2-jų lygių valdymą, teritorinių administracinių darinių ir Lietuvos apskričių bei savivaldybių charakteristikų palyginimas

Šalis	2-ojo lygmens teritorinių administracinių vienetų skaičius	Jų ploto vidurkis (kv. km.)	Gyventojų skaičiaus vidurkis 2-ojo lygmens vienete* (tūkst.)	Savivaldybių skaičius	Jų ploto vidurkis (kv. km.)	Gyventojų skaičiaus vidurkis savivaldybėje (tūkst.)
Lietuva	10	6530	346,2	60	1088,3	57,7
Airija	32	2196,3	117,5	84	836,7	44,8
Austrija	9	9317,7	912,2	2300	36,5	3,6
Danija	13	3314,6	404,5	275	156,7	19,1
Jungtinė Karalystė	59	4137,3	1000,0	800	305,1	73,7
Nederlandai	12	3403,7	1311,6	702	58,2	22,4
Suomija	12 (20)**	28177,5 (16906,5)**	429,7 (257,8)**	460	735,1	11,2
Švedija	24	18748	369,3	286	1573,3	31,0

Lentelė sudaryta remiantis šiais šaltiniais: Lietuva ir visa Europa. – Vilnius, 2001. – P. 24; Guide de l'Europe de 15. – Paris, 2000. – P. 44.

* Straipsnio autorius neturėjo galimybės disponuoti gyventojų skaičiaus statistika, chronologiskai žymintą visų šalių tų pačių metų duomenis. Dabar gyventojų skaičius yra kiek pasikeitęs, todėl gali būti truputį pakitus ir jų skaičiaus vidurkis teritoriniame administraciniame vienete.

** Skliausteliuose naujai įsteigtų Suomijos regionų duomenys.

toriškai susiformavusių regionų (tokių prieš Bismarkui susvienijant Vokietiją buvo apie 300) pagrindu. Tai buvo apie penkis šimtus metų egzistavusios vokiečių valstybėlės (kunigaikštystės bei laisvieji miestai), kiekvienos iš jų sienos buvo žymimos net žemėlapiuose. O dabartinėje Vokietijoje yra tik 16 žemių, kurių ribos apytikriai atitinka Vokietijos etnografinių sričių ribas. Žemės suskirstyto iš apskritis ir asimiliuotus miestus, daugelio jų ribos beveik sutampa su istoriškai susiformavusiomis regionų ribomis.

Austrijoje iš dalies prisilaikyta etnografinių sričių parvertimo šiuolaikiniaiš administracinių teritorinių vienetais modelio. Pagal etnokultūrinius savitumus ši šalis skirstoma į 5 etnografinės sritis: Žemutinę, Aukštutinę Austriją, Štiriją, Tirolį ir Zalcburgo sritis (28; 853). Visų jų vardais pavadinti administracinių teritorinių dariniai – landeriai (žemės). Bet iš viso Austrijoje, kaip matome iš 1 lentelės, yra ne 5, o 9 regionai. I atskirą regioną išskirta Austrijos sostinė Viena su jos aglomeracija, o dar dvi žemės „sudurstytos“ iš kelių greta viena kitos besišlejančių etnografinių sričių. Tačiau Austrijoje yra tik dviejų lygmenų savivalda: žemė ir komuna-savivaldybė. Austrijos plotas vos didesnis už Lietuvos, jų žemės plotu iš esmės prilygsta mūsų apskričių dydžiui, o savivaldybės yra maždaug dešimt kartų mažesnės už Lietuvos savivaldybes, net mažesnės už mūsų seniūnijas (buvusias apylinkes), Austrijoje savivaldybių – 2300, o Lietuvoje – tik 60 (žr. 2 lentelę). Austrijos administracinė teritorinė struktūra nusistovėjusi seno-

kai, jos nesirengiama keisti, o juo labiau kurti trijų lygmenų savivaldos.

Belgija, galima sakyti, yra ta šalis, kurioje sutampa istoriškai susiformavusių administracinių ir kultūrinių sričių ribos. Bet Lietuvai jos struktūra negali būti sektina vien todėl, kad ši šalis yra apgyventa trijų skirtingų autochtoninių tautų – valonų, flamandų ir vokiečių.

Kita trijų lygmenų savivaldą turinti šalis – Ispanija. Tai viena iš keturių ES šalių, priskiriamų turinčioms federalinę valstybės sandarą: joje – 13 autonominių savivaldos regionų. Tačiau svarbu tai, kad Ispanijoje, be ispanų, gyvena net trys gausios autochtoninės tautos – baskai, katalonai ir galisiečiai, niekur neturintys savo valstybių. Todėl savivaldos regionų sukūrimas šioje šalyje buvo logiškas ir neišvengiamas. Po Antrojo pasaulinio karo trys minėtos tautos, ypač – baskai ir katalonai, pradėjė platu judėjimą už jų teritorinės politinės autonomijos sukūrimą ir galiausiai savo laimėjė, atvėrė kelią savivaldos regionų sukūrimui ir ispanų etnografinėms grupėms. Bet atidžiau pažvelgę, vėl matome, kad čia etninių bei etnografinių grupių ir savivaldos regionų skaičius nesutampa. Be minėtųjų trijų autochtoninių tautų, turinčių gana aiškiai geografiškai apibrėžtas savo etnines teritorijas, yra dar aštunios ispanų etnografinės sritys: Kastilija (didžiausia), Asturija, Estremaduras, Aragonas, Andalūzija, Mursija ir Valensija (29; 419). Kaip matome, etninių ir etnografinių darinių yra 11, o savivaldos regionų – 13. Taigi du regionai „sudurstyti“ iš įvairių etnografinių sričių teritorijų. Ga-

lime daryti išvadą, kad kuriant savivaldos regionus Ispanijoje, į etnografiją buvo atsižvelgta (pirmiausia dėl gausių autochtoninių tautų), bet ne mažiau svarbią reikšmę turėjo ir geografiniai, ekonominiai motyvai.

Gana savitai keliu nuojo Italija. Jos regionai plotu maždaug prilygsta mūsų Aukštaitijai arba Žemaitijai, tačiau jų savivaldos teisės gana nevienodos: tikrą politinę savivaldą turi tik 5 regionai. Tarp pastarųjų yra teritorijos, kuriose gyvena ne italai, o autochtoninės friulų, ladinų tautos, vokiškai kalbantys tiroliečiai (etniškai priskirtini austrams). Pirmieji gyvena Italijos šiaurėje Friulo–Vencijos–Džulijos regione (friulai) bei Trentino-Alto Adidžės regione (ladinai). Tačiau nė vieno iš šių regionų teritorija nesutampa su minėtų tautų etninėmis teritorijomis ir nebūtinai autochtoninė tautelė turi sudaryti regiono gyventojų daugumą. Antai, friulų yra apie 700 tūkstančių (30; 486), tuo tarpu Friulo–Venecijos–Džulijos regiono gyventojų yra beveik 1,2 mln. (31; 820). Ladinų yra vos 20 tūkst. (30; 245), o Trentino–Alto Adidžės regiono gyventojų – 897 tūkstančių (31; 820).

Iš visų ES šalių, turinčių trijų lygmenų teritorinius darinius, išskiria dvi valstybės – Prancūzija ir Graikija: abiejų jų teritorijose yra didelius plotus užimantys makroregionai, tačiau abi šalys vadinamos tipiškomis unitarinėmis valstybėmis, nes jų regionai – ne savivaldūs, o tik statistiniai planavimo dariniai. Tiesa, Prancūzijoje kiek plateni įgaliojimai yra suteikti maištingiausiam regionui – Korsikai, apgyventai daugiausia italų kilmės vietinių gyventojų. Nė vienoje iš šių dviejų šalių savivaldos teisė ne suteikta net autochtoninėms tautom, etnine kultūra labai besiskiriančioms nuo titulinių tautų. Prancūzijoje tokį teisių negavo net per milijoną žmonių turintys keltų tautų grupėi priklausantys bretonai, vokiškai kalbantys elzasiečiai arba unikalia kalba kalbantys baskai.

Graikijoje analogiškai yra pasielgta su romanų kalbų grupės kalba kalbančiais aromunais, slavakalbiais make-doniečiais bei graikams giminingais karakačianais. Šios šalys pagal jų teritorijų administravimo principus viena nuo kitos skiriasi. Prancūzijoje regionai įsteigti daugmaž prisilaikant senųjų iki Didžiosios (1789–1794 m.) revoliucijos egzistavusių istorinių provincijų ribų ir apytikriai atitinka prancūzų etnografinių grupių apgyventus plotus. Graikijoje tokio atitikimo visiškai nepaisyta. Kaip matome iš 1 lentelės, šioje šalyje regionų – trylika, etnografinių grupės – penkios: kipriečiai, trakiečiai, vlachai, Rodo salos ir Egėjo jūros salų graikai.

Dar didesnę įvairovę pamatysime tose ES šalyse, kuriose yra tik dviejų lygmenų administracinių teritorinių darinių – Jungtinėje Karalystėje, Švedijoje, Danijoje, Suomijoje, Airijoje, Nyderlanduose.

Gana savitai suskirstyta Jungtinė Karalystė. Jos istorinės geografinės sritys (Anglija, Škotija, Velsas ir Šiau-

rės Airija) yra apgyventos skirtingu tautų, turi skirtingu teisių ir galių savivaldą: Škotija jau atkūrė savo parlamentą ir rengiasi galutiniam atsiskyrimui nuo Jungtinės Karalystės. Tuo tarpu dar dvi autochtoninės Britų salyne įsikūrusios ir Jungtinei Karalystei priklausančios tautos – normanai ir meniečiai – tokų savivaldos regionų neturi. Nors beveik visose iš paminėtų istorinių geografinių sričių išskiria savitos etnografinės grupės, bet nė vienai iš jų nėra kuriами atskiri jų vardais vadinami ir lokalinių kultūros plotą atitinkantys regionai. Kiekviena istorinė geografinė sritis suskirstyta į daugybę smulkų (dažniausiai mažesnių už Lietuvos apskritis) grafystes, apygardų arba unitariinių tarybų.

Panaši padėtis ir Švedijoje. Etnologai ir kalbininkai tarmių ir tam tikrų tradicinės kultūros elementų pagrindu išskiria tokias švedų etnografines grupes: pietinės Švedijos švedai, esterjotai, vesterjotai, svejai, norlandai bei Suomijos valstybės teritorijoje atsidūrė rytu švedai (30; 517). Tuo tarpu visa Švedija, kaip matome iš 1 lentelės, suskirstyta į 24 grafystes (lenus), o šios į 286 municipalitetus. Taigi ir švedai, nors jų šalis plotu gana didelė, nė nebando savo šalies skirstyti į etnografinius, juo labiau – į etnografinius savivaldos regionus.

Danijoje ir Suomijoje, be danų, suomių, gyvena ir autochtoninių tautų (Suomijoje – lapių ir Alandų salų švedai, Danijoje – fareriečiai ir Grenlandijos eskimai), šių valstybių titulinės tautos taip pat susideda iš etnografinių grupių. Danai skirstomi į jutlandiečius, salų danus (zelandiečius) ir rytinius danus (bornholmiečius) (30; 151). Suomių tradicinės kultūros lokaliniai skirtumai nėžymūs, tačiau ir čia yra etnografinės grupės: vakarų, rytu ir centro (chiamee) suomiai (29; 123). Abi šalys panašios tuo, kad savivaldos regionai čia įsteigti tik etninėmis grupėmis (autochtoninėmis tautomis), bet jų neturi nė viena iš danų arba suomių etnografinių grupių. Danija, kaip matome, dalijama į 13 (32) grafystes (amtų) bei 2 municipalinius miestus, o grafystės – į 275 komunas. Suomija dalijama į 12 lénų, tarp kurių yra minėtieji Alandų salų ir lapių (samų) savivaldos regionai, visi pastarieji – į 460 komunų.

Nyderlanduose savivaldos regionų neturi nei olandų ar flamandų etnografinių grupės (jų kiekvienoje iš šių tautų yra po dvi (33; 314)), nei joje gyvenančios autochtoninės tautos – flamandai bei fryzai. Šalyje esančių antrojo lygmens administracinių teritorinių darinių skaičius dylikai, kaip matome, skiriasi nuo etninių ir etnografinių grupių skaičiaus, o provincijų užimamų plotų nesutampa su etnografinėmis sritimis.

Svarbu atkreipti dėmesį ir į Lietuvos artimiausios kaimynės kandidatės į ES narius – Latvijos – požiūri į regioninę politiką. Visai neseniai Latvija įsteigė penkis regionus, keturis iš jų pavadino tradiciškai nusistovėju-

siai etnografinių sričių vardais – Kuršas, Vidžemė, Latgala, Žiemgala. Penktasis – Rygos regionas, apimantis Rygos aglomeraciją bei didelę dalį Žiemgalos ir Vidžemės plotų. Latvai regionus sudarė ne visose savo etnografinėse srityse, nėra Augšzemės, pažymėtos ir Latvijos etnologų parengtame bei 1986 m. išleistame istoriniame-etnografiniame atlase (34; 111). Maža to, šiuo metu nustatytos likusių keturių regionų ribos visai nesutampa su Latvijos etnologų nustatytomis ir pažymėtomis nurodytame atlase. Bet svarbiausia – Latvijoje tokie išskirti regionai yra ne teritorinės politinės autonomijos dariniai, o, kaip nurodoma, tik statistikos planavimo regionai (35; 6).

Iš 2 lentelėje pateikiamų duomenų akivaizdžiai matyti, kad ES šalyse, turinčiose tik dvię lygmenų administracinius teritorinius darinius, aukštesnei yra arba maždaug tokio pat dydžio kaip ir Lietuvos apskritys, arba net gerokai mažesni, o jų savivaldybės dažnai daug kartų mažesnės už dabartinius Lietuvos rajonus.

Europos šalių regionų įgaliojimai ir teisės gana nevienodi. Tyrinėtojai šiuo pagrindu išskiria keturias stambias regionų grupes: 1) turintys didelius sprendimų priėmimo įgaliojimus; 2) turintys palyginti didelius įgaliojimus; 3) turintys ribotus įgaliojimus; 4) regionai su labai ribotais įgaliojimais ir be jų (36; 2).

Tai iš dalies atitinka 1 lentelėje pateiktą prancūzų autorių sudarytą ES administracinių teritorinių darinių suskirstymą pagal konkrečios valstybės sandarą. Rita Bagdzevičienė ir Audrius Tamkus čia pateiktame skirstyme regionų teises dar labiau detalizavo, iš savivaldžių regionų išskirdami tuos, kurie turi gana ribotą savivaldą, o iš savivaldos neturinčių regionų išskirdami grupę tų, kuriems valstybė yra delegavusi kai kurias savo teises kokiui nors siauru konkrečiu klausimu.

Pirmajai grupei autorai priskiria Vokietijos ir Austrijos žemes, Belgijos regionus, taip pat ir Šveicarijos kantonus. Antrajai grupei priskiriama Ispanijos regionai bei autonominiai Italijos regionai, Alandų lėnas Suomijoje. Šiai grupei R. Bagdzevičienė ir A. Tamkus priskiria ir Prancūzijos Korsikos regioną. Trečiąjai grupei, minėtų autorių nuomone, priskiriami autonomijos statuso neturinčių Italijos regionai, Danijos grafystės, Olandijos provincijos, Prancūzijos departamentai ir Norvegijos komunos. Ketvirtosios grupės regionams minėti autorai priskyrė Airijos, Anglijos, Graikijos, Portugalijos, Liuksemburgo ir naujuosius Suomijos regionus (37; 44).

Savivaldos regionų kūrimo kontekste visada iškyla daugybė labai svarbių socialinių ir etnopolitinių klausimų, kurių savivaldos regionų siūlytojai linkę nepastebėti: kokie gali būti padariniai, kai maža ekonomiškai ir politiškai silpna unitarinė valstybė paverčiama federaline, t.y. susidedančia iš kelių savivaldos regionų (38)? Juo

labiau, kai tokia valstybė turi pilietinės visuomenės tik užuomazgas, didelė šalies piliečių dalis abejinga valstybės likimui. Apie tai, kokį reikšmingą vaidmenį lietuvių etnografinių ir subetninių grupių likimui turi jų priklaušymas vienam administraciniam teritoriniam dariniui, remdamasis mažlietuvių ir buvusios Vilniaus gubernijos lietuvių likimo pavyzdžiais, yra rašęs istorikas Zenonas Ivinskis (39; 389–398).

Konkrečiai kalbant apie Lietuvą, itin svarbus yra ir geopolitinės padėties veiksny (40). Buvęs svarbus praeityje, jis lieka aktualus ir dabar. Lietuvos mokslinėje visuomenėje šiuo metu itin reta nuomonė, kad mūsų šalies geopolitinę padėtį nebeturėtume sieti su pavojais valstybingumui. Turima galvoje pirmiausia totalitarizmo atgimimas Rusijoje bei ten stiprėjančios revanšizmo nuotaikos. Faktas, kad tokios idėjos randa terpę ir ne tik Rusijos politiniuose sluoksniuose, rodo jų gyvybingumą ir paplitimą (41). Toms priešiškoms išorės jėgoms, akivaizdu, realizuojant revanštinius planus, būtų labai naudingas Rytių Baltijos šalių valstybingumo bei kiekvienos iš jų titulinės tautų konsolidacijos susilpninimas. Lietuvoje esama manančiųjų, kad nacijos pajėgumas kultūriškai ir politiškai priešintis išorės jėgoms niekaip nesąsusietas su federalinės valstybės sandaros įvedimu. Galvojama ir taip, kad valstybė stipri tik turėdama federalinius vienetus, o nacija – autonomiškai besitvarkančias etnografines bei subetnines grupes (42). Romualdas Ozolas tuo klausimu daug atsargesnis: „Jeigu norime prisdėti prie Europos, tikros Europos, tautų Europos, o ne dar vienos unifikacinių teritorijos surentimo, kaip, matyt, moderniai savo revanštines problemas norėtų išspręsti kai kas, dar neužmiršęs praeitų laikų, – neleiskime juridizuoti Europos Sąjungos federalizmo forma, nes federalinė Europos Sąjunga yra nukreipta prieš pačią Europą, prieš jos esmę. Etinokultūra čia daug padėti negali. Čia gali padėti tiktais mūsų supratimas, kad mes esame tauta ir kaip tauta pri-valome saugoti ir teigti save ir kultūra, ir teise. Savo pačių rankomis neturėtume sunaikinti instrumentų, kuriais galėtume pasipriešinti ir prieš savus neišmanėlius, ir prieš svetimus piktavalius” (43).

Pasekmės, kurios eventualiai iškyla tiek kuriant savivaldos regionus etnografinių sričių ribose, tiek visiškai ignoruojant etnografinių grupių patriotizmą paprastai būna tapačios. Tokia politika brandina grėsmes, apie kurias jau senokai buvo įspėjęs Anthony D. Smithas, kalbėdamas apie bretonų, baskų, škotų pretenzijas: „Tas faktas, kad vis daugiau regioninių etniinių grupių pasirenka gržimą prie savo istorinių šaknų, liudija esminę senųjų demokratijų nesékmę. Daugeliu atvejų demokratiniai vadai tai suprato per vėlai. Decentralizacija, kuria jie pavéluotai siūlo, tik žadina separatizmo apetitą” (44; 208). Bas-kams, katalonams Ispanijoje, fareriečiams Danijoje buvo

sukurti savivaldos regionai, tačiau tai „garo nenuleido”, veikiau atvirkšciai, sukūrė bazę plėtoti naujas pretenzijas. Daugelyje Europos (ypač rytinės) šalių, turėjusių autonominių respublikų, savivaldos regionų, kilo kruvini konfliktai (vienur sukélé mažumos, kitur dėl jų sukélé kiti). Viskas priklauso nuo daugybės susiklosčiusių aplinkybių, istorinio palikimo ir geopolitinės padėties.

Griežčiau ar švelniau formuluojamai reikalavimai, be abejo, gali būti iškelti ir daugelyje pokomunistinių šalių, kuriose yra ambicingų etnografinių arba subetninių grupių. Latvijoje regionų kūrimo etnografinių sričių ribose entuziastai prieš dvejus metus išreikalavę statistikos (ne savivaldos) regionų įkūrimo bei įteisinimo su latvių etnografinių sričių pavadinimais, štai jau žengė ir antrą žingsnį: iškélé reikalavimą šiemis regionams sutekti savivaldos teises ir iškovojo reikalingas įstatymų pataisas (45; 5). Kai regionas kuriamas vadovaujantis ekonominiais ir geografiniais kriterijais, regiono ir valstybės konflikto tikimybė yra daug mažesnė, nes regiono gyventojų savimoni labiau atitinka valstybės piliečių savimonę. Tuo tarpu kai regionas kuriamas vadovaujantis kultūriniais kriterijais, vietinių kultūrų arealų ribose, beveik visada atsiranda dviejų tapatybių konfliktas, o jei susiformuoja opozicija „vyresniajai tapatybei”, regiono gyventojai būna vieningi. Tada išnyra antitezė „*mes* ir *jie*”. Šiapus regiono sienos – *savi*, anapus – *kiti*. Politinėje retorikoje atsiranda „teisingi *mūsų* veiksmai ir siekiai” ir „neteisingi *jų* veiksmai ir siekiai”, prisimenamos tariamos istorinės skriaudos, išdavystės, neteisybės, išnaudojimas. Prasideda lokalinių tapatybės kėlimo į etninės tapatybės rangą teoretizavimas, tada vadinamujų išcentrinių jėgų veikimo, separatizmo užuomazgų sunku išvengti.

Esama daug istorinių faktų, kai tarp gretimų tautų šimtmečiams nusistovi labai įtempti santykiai, neretai išvirstantys į ginkluotus konfliktus, vien dėl to, kad vienos arba kelių etnografinės ribos nesutampa su politinėmis. Itampa, nors ir ne tokia dramatiška, atsiranda ir valstybės viduje nustatant savivaldos regionų ribas. Vi-sada lieka gana didelė tam tikro konflikto tikimybė tarp pačių lokalinių kultūrinų bendruomenių. Tikslias ribas nustatyti beveik neįmanoma dėl lokalinių kultūrų teritorinio persipynimo, o apytikslės sienos visada išlieka nesantaikos židiniu, nes į savivaldos regiono ribą linkstama žiūrėti kaip į savos autonominės valstybėlės sieną: prasideda ginčai ir kova už kiekvieną „prarastą *mūsų* upelį, ezerą, kaimą, mišką”, skaičiuojami trūkstami kvadratiniai kilometrai (46). Dailės istorikas Antanas Ivinskis bandymus kurti savivaldos regionus etnografinių sričių ribose įvardija kaip regionizmo idėjų iškraipymą (47; 32). Šie motyvai tampa trečiaeliliai arba net visai nereikšmingi, kai steigiamas ne savivaldos, o statistinis planavimo regionas.

Siūlant savivaldos regionus Lietuvoje, neatsižvelgia ma nei į šalies teritorijos plotą, gyventojų skaičių, nei į geopolitinės aplinkybes ir istorinę patirtį. Bene žymiausias Lietuvoje regionizmo klausimų žinomas geografas Paulius Kavaliauskas, kritikuodamas savivaldos regiono idėją, rašo, kad tokiu atveju „tektų ieškoti būdų įteisinti ir istoriškai salygotų Vilnijos bei Klaipėdos etnokultūrių posričių egzistavimą... Manau, kad visuotinės regioninės savivaldos įvedimas – mūsų šalyje praktiniu požiūriu visiškai netikslingas ir netgi pavojingas reiškinys, galintis tik beprasmiškai išpūsti biurokratinio valdymo aparatu ir vėl sukelti nereikalingas ambicijas” (48; 11). Socialinių komplikacijų požiūriu čia dar galima nurodyti ir tai, kad įsteigus Lietuvoje 4–5 savivaldos regionus, esant silpnai išvystytai komunikacijų infrastruktūrai, labai pablogėtų kaimų, miestelių gyventojų, taip pat ir savivaldybių tarnautojų susisiekimo su regiono biurokratija galimybės. Daugybės regioninių institucijų įkurdinimas naujose vietose pareikalautų milžiniškų biudžetinių investicijų. Vertinant tuo požiūriu, Lietuvai svarbu ne tik nekurti savivaldos regionų, bet ir planavimo regionų nereikėtų kurti etnografinių sričių ribose. Antra vertus, regioninių kultūrų apsaugai ateityje būtina tekti daug daugiau dėmesio negu iki šiol. Nepriklausoma valstybė turi daug įvairių galimybių saugoti ir puoselėti savo lokalines kultūras, nekurdama mažoms šalims nebūdingų, jų padėti įvairiai komplikuojančių teritorinės politinės savivaldos makroregionų. Bet šio klausimo aptarimas būtų jau kito straipsnio tema.

Išvados. ES šalyse matome didelę valstybių sandaros ir teritorinių administracinių darinių įvairovę. Dauguma ES šalių nedviprasmiškai vengia kurti savivaldos regionus etnografinių bei subetninių grupių apgyventų plotų ribose. Daugelyje teritoriniu požiūriu mažų ES šalių yra tik dviejų lygių savivalda, federalinę struktūrą tarp jų turi tik Belgija, kuriai tokią sąrangą neišvengiamai padiktavo trių gausių ir vienodai stipriai kultūriškai ištvirtinusiu autochtoninių tautų buvimas. Kompetencijos ir teisių požiūriu ES regionai nėra unifikuoti ir to nesirengama daryti. Neketinama ir nacionalinės valstybės įpareigoti steigti konkretaus modelio regionus. Akiavaizdu, kad Lietuvoje, neturinčioje tokį požymį kaip Belgija, stambių savivaldos regionų steigimas tikrai nėra tikslingas. Abejotinas ir labai didelių regionų (tegul ir ne savivaldos) kūrimo tikslingumas.

Atskiras klausimas – rasti būdus išsaugoti lokalines kultūras neeksperimentuojant su valstybe, interesas išjudenti vidinius resursus, be klaidų projektuoti proceso vadybą. Valstybė čia negali likti nuošalyje, negali į regioninių kultūrų apsaugą žiūrėti kaip į trečiaelį reikalą. Nusisalinimas nuo šios problemos gresia visuomenės radikalėjimo ir etnopopulizmo recidyvais.

NUORODOS:

1. Šį klausimą plačiai nagrinėja Vakarų etnologai. Žr., pavyzdžiu: Bromberger Ch., Meyer M.. *Cultures régionales en débat // Ethnologie française*. XXXIII – Paris, 2003, Nr. 3, p. 357 – 361.
2. Terminą *klasikinė tradicija* lietuviškoje mokslinėje literatūroje bene pirmasis pasiūlė vartoti filosofas Arvydas Šliogeris. Žr.: Šliogeris A. *Klasikinės tradicijos mirtis // Liaudies kultūra*. – 1994, Nr. 1, p. 6–8.
3. Zinkevičius Z. *Lietuvių dialektologija*. – Vilnius, 1966.
4. Klimavičius J. *Kaip stabilizuojasi kalba // Etninė kultūra atkurtoje Lietuvos Respublikoje*. – Vilnius, 1997; Vitkauskas V. *Gimtoji kalba – mūsų tautos šaknys // Etninė kultūra atkurtoje Lietuvos Respublikoje*. – Vilnius, 1997.
5. Bukantis J. *Žemaičių kalba šiandien ir jos išlikimo perspektyvos // Žemaičių žemė*. – 2002, Nr. 2.
6. Watkins F. *Migration // Encyclopedia of Social Anthropology*. – New York, 1988.
7. Žr., pavyzdžiu: *Europos Sajunga: institucinė sąranga ir politikos aktualijos*. – Vilnius, 2000.
8. *Europos Sajunga. Enciklopedinis žodynas*. – Vilnius, 2002.
9. Plačiosios visuomenės atmintyje ryškiai užsifiksavęs tik lenkų autonomijos reikalavimų eskalavimas. Tuo tarpu odiozinės organizacijos „Vienybė–Jedinstvo–Jednoštis” vieno iš lyderių bene porą kartų per LTV nuskambėjė pasiteisinimai, kad ši organizacija pasisako už teritorinės politinės autonomijos suteikimą ne tik Pietryčių Lietuvai, bet ir Klaipėdos kraštui, Žemaitijai ir galbūt „dar kai kam”, niekieno nebuvo laikomi nei rimtais, nei nuoširdžiais.
10. Pichel Ch. L. *Žemaitija*. – Kaunas, 1991. (Knygą lietuvių kalba išleido Kauno leidykla „Ajeta” 30000 egzempliorių tiražu.)
11. Straipsnio autorius turi galvoje 2001 m. Lietuvos valstybės vadovams įteiktą žemaičių grupės „Kreipimasi dėl Žemaitijos etninio-istorinio-kultūrinio regiono išsaugojimo, vykdant administracinę reformą Lietuvoje”.
12. Net šiuo metu atsiradusi radikalės žemaičių vardu bandanti kalbėti grupelė, pasivadinusi „Žemaitijos parlamantu”, kol kas reikalauja tik, jų terminais kalbant, „Žemaitijos Ekonominės Autonomijos”. Tiksliau sakant, reikalaujama teritorinės politinės autonomijos Lietuvos valstybės sudėtyje, nes pripažištama pilietinė, o ne „etninė” žemaičio sąvoka (žemaičiai jiems – visi įvairiomis kalbomis ir tamėmis kalbantys Žemaitijos gyventojai). Žr.: Mieli Žemaitijos žmonės! Brangūs tautiečiai! Vienykimės vardin Žemaitijos Autonomijos ir Suvažiavimo! // Žemaitijos parlamentas. – 2003 m. balandžio 24.
13. Žr.: Palongytė J. *Žemaitėškė žuodee paukštelees čiolb // Žemaičių žemė*. – 1995, Nr. 3.
14. Tipiška šiuo požiūriu galime laikyti 1996 m. vasarą LTV laidoje vykusią diskusiją tarp žemaičių iš vienos pusės ir aukštaičių bei dzūkų – iš kitos.
15. Iš pradžių, 2000-aisiais metais, buvo kalbama būtent apie diadeles apskritis, apie esamų apskričių jungimą ir jų skaičiaus mažinimą, vėliau atsiranda savivaldos regiono sąvoka.
16. Apklaustieji buvo atrinkti iš visų suaugusiųjų amžiaus grupių, abiejų lyčių, visų socialinių sluoksnių kvotų metodu. Analizei buvo imami tik tame regione gimę ir užauge asmenys.
17. Iš užribio. – Vilnius, 1998. (Vertė Ina Marčiulionytė).
18. *Europos regionų asamblėjos deklaracija*. – Vilnius, 1997. – P. 2.
19. Delanty G. *Europos išradimas*. – Vilnius, 2002. – P. 214.
20. Garšva K. *Dėl Žemaitijos ir Aukštaitijos ribos // Lietuvos aidas*. – 2003 m. kovo 7.; Kalnius P. *Lietuva, Žemaitija, regionai // Kultūros aktualijos*. – 2002, Nr. 2(25), p. 4–6; 2002, Nr. 3(26), p. 10–13.; Kavaliauskas P. *Tas akmenuotas regionų kelias į Lietuvą // Savivaldybių žinios*. – 2001 m. vasario 22, p. 10–11.; Tyla A. *Pastabos dėl apskričių valdymo reformos konceptijos // Etninė kultūra*. 2001. – Vilnius, 2001. – P. 58.
21. Čapliskas V. *Naujos Lietuvos administraciniu suskirstymu į savivaldos regionus galimybės // Suomija*. – 2000, Nr. 2 (25), p. 4; Čapliskas V. *Naujiems regionams – europinį pagrindą // Savivaldybių žinios*. – 2001 m. vasario 1 d., p. 5; Čapliskas V. *Europa mūsų namuose // Dienovidis*. – 2002 m. rugpjūjis, Nr. 9 (499), p. 20–21.
22. Vyšniauskaitė A. *Istorinė tradicija formuoja keturis savivaldos regionus // Savivaldybių žinios*. – 2001 m. kovo 15 d., p. 6 – 7; Vyšniauskaitė A. *Etninės kultūros globos tarybos Regionų komisijos ekspertės nuomonė ir pasiūlymai dėl Lietuvos regionavimo projekto // Lietuvos aidas*. – 2001 m. gegužės 28 d.; Vyšniauskaitė A. *Pasiūlymai dėl Lietuvos regionavimo projekto // Etninė kultūra*. 2001. – Vilnius, 2001. – P. 54–56.
23. Tiesa, EKGT Regionų komisijoje savivaldos regionų etnografinių sričių ribose kūrimo idėjai ir siūlymams nepritarė tik vienas komisijos narys – šio straipsnio autorius.
24. Kondratienė V. *Kokių regionų Lietuvai reikia // Savivaldybių žinios*. – 2002 m. rugpjūčio 22.
25. Siūlantieji steigti 4 regionus etnografinių sričių ribose dažnai yra linkę Žemaitijoje išskirti ir Mažosios Lietuvos subregioną.
26. Portugalijos ir Liuksemburgo duomenų minėto leidinio autoriai nepateikė.
27. ES pagal Statistinių teritorinių vienetų nomenklatūrą (NUTS) yra nustatyti penkių pakopų taksonominiai lygmenys regioninei politikai organizuoti. Aukštynėjei administracinių teritorinių vienetai (makroregionai) identifikuojami kaip NUTS-II (Žr.: Kavaliauskas P. *Tas akmenuotas regionų kelias į Lietuvą // Savivaldybių žinios*. – 2001 m. vasario 15, p. 11).
28. Народы зарубежной Европы. Т. I. – Москва, 1964.
29. Народы зарубежной Европы. Т. II. – Москва, 1965.
30. Народы мира. – Москва, 1988.
31. Włochy // Nowa encyklopedia powszechna. – Warszawa, 1998.
32. Kitur nurodoma 14 grafysčių (amtų).
33. Брук С. Население мира. Этнодемографический справочник. – Москва, 1981.
34. Историко-этнографический атлас Прибалтики. – Рига, 1986.
35. Regionū attīstība Latvija. – Rīga, 2003.
36. Bagdzevičienė R., Tamkus A. *Regiono plėtrą skatinančios ir valstybės regioninę politiką vykdančios institucijos (užsienio šalių patirtis) // Regioninė politika ir apskričių valdymas: Lietuvos modelio paieška*. – Vilnius, 2000.
37. Prancūzų autoriai ir Korsikos nelinkę priskirti šiai regionų grupei. Žr.: Guide de l'Europe de 15. – Paris, 2000.
38. Daugelis humanitarinių bei socialinių mokslų (sociologija, etnosociologija, politologija, ekonomika, socialinė antropo-

- lojija, demografija, politinė geografija, įvairiais terminais įvardijama tautotyra), skirtingai negu istorija, tarp visų kitų savo veiklos tikslų numato ir prognozių galimybes. Bandymas sumodeliuoti valstybės sąrangą ir jos administracine teritorinę struktūrą, ypač remiantis etnokultūriniais kriterijais, neišvengiamai sukelia būtinybę tam panaudoti kelių mokslo sričių duomenis, todėl ir prognozavimas čia ne tik pagrįstas, bet ir būtinės.
39. Ivinskis Z. Praeities reikšmė lietuvių tautos išsilaiikymui // Aidai. – 1947, Nr. 9.
40. Komplikuotą rytinės Baltijos tautų geopolitinę padėti atspindi kad ir toks pavyzdys: Kazys Pakštas, daug metų studijavęs Rytų Europos geopolitikos klausimus, remdamasis archyviniais dokumentais, išaiškino, kad 1921 m. Rygos taikos derybose Sovietų Rusija atkakliai siūlė Lenkijai užimti kur kas didesnius lietuvių, gudų, ukrainiečių etninių teritorijų plotus, negu Lenkija pati pageidavo. Tai turėjo sukelti didelį minėtų tautų pasipriešinimą šalies viduje, priešiškā aplinką, šią valstybę susilpninti, kad, atėjus lemtingam momentui, galima būtų ją priglobti kartu su supriehintomis tautomis. 1939 – 1940 m. sovietai tą ir padarė. Žr.: Pakštas K. Pasaulio tvarka pagal 1941 m. žemėlapį // Aidai. – 1954, Nr. 5 (71), p. 204 – 206.
41. Ne tik griūnant Sovietų Sajungai, bet ir po jos žlugimo Rusija visose su ja besiribojančiose ir buvusiai Sajungai priklausiusiose šalyse savo tikslams siekti aktyviai naudojo tautinių mažumų ir subetninių grupių kortą. Šiuo metu savo interesų ir rusakalbių gynimą ji padarė svarbiu užsienio politikos elementu. Rusijos įtakingiausios partijos iškėlė SSRS atkūrimo lozungus (Чешко С. В. Конституционная реформа и национальные проблемы // Этнографическое обозрение. – 1993, № 6, с. 31.). Ne tik Rusijos politikai, bet ir sios šalies mokslininkai humanitarai savo teoriuose veikaluose įrodinėja, kad SSRS „išardymas“ buvęs antidemokratinis procesas, pakenkės demokratijai ir visoms buvusios Sajungos tautoms, o naudingas buvęs tik atsiskyrusiu tautų elitui. Tautų apsisprendimo teisės principas esąs ydingas iš esmės, pats gyvenimas patvirtinęs jo žalingumą net patiemis „apsisprendžiantiems“ (Чешко С. В. Кризис доктрины самоопределения // Этнографическое обозрение. – 2001, № 2, с. 3 – 17). Dailes istorikas Antanas Ivinskis gana nuodugniai išanalizavo Lietuvos liberal-demokratų iniciatyva 2003 m. liepos mėnesį Telšiuose sušauktą konferenciją „Istoriniai etnografiniai regionai ir globalūs procesai: konfesijos ir migracija“ bei tų pačių metų rugpjūčio mėnesį minėtos partijos sąskrydžio Varniuose dokumentą „Dėl regionų formavimo spartinimo“. Varnių sąskrydyje, kaip nurodo A. Ivinskis, dalyvavo ir Jurijus Borisovas. A. Ivinskis bandymus Lietuvą suskaldyti į 4 autonominias labai aiškiai susieja su galimomis grėsmėmis, eventualiai galinčiomis kilti iš Rusijos pusės. Žemaičius, žaidžiančius „paaugliškus regioninius separatinius žaidimus“ jis ragina prisiminti Moldovos ir Gruzijos suskaldymą (Ivinskis A. „Žemaičių klausimas“ ir nūdienos politiniai vėjai // Naujasis židinys – Aidai. – 2004, Nr. 1 – 2, p. 32 – 36).
42. Žr., pavyzdžiu, politiko Egidijaus Skarbaliaus interviu laikraščiu „Lietuvos žinios“ (Milčius P. Žemaičių bičiulis įspėja apie revoliuciją // Lietuvos žinios. – 2002 m. spalio 2).
43. R. Ozolo pasakymas 2002 m. birželio 12 d. surengtame bendrame Etninės kultūros globos tarybos prie LR Seimo,
- Lietuvos Seimo Žemaičių parlamentinės grupės ir Lietuvos visuomeninių organizacijų forumo surengtame seminare. Žr.: Lietuvių etninė kultūra – akcentas daugialypėje Europos kultūroje. Gyvosios etničios kultūros plėtros problemos ir jų sprendimo būdai // Etninė kultūra 2002. – Vilnius, 2003. – P. 49.
44. Smith A. D. Nacionalizmas XX amžiuje. – Vilnius, 1994.
45. Zinkevičienė V. Europos Sąjungos iššūkiai vienos savivaldai // Savivaldybių žinios. – 2003 m. gruodžio 11.
46. Panašią situaciją turėjome progą stebeti 2004 m. pradžioje, kai radikalūs žemaičių veikėjai, turėdami viltį įkurti žemaičių savivaldos regioną, energingai protestavo dėl „prarastų 30 kilometrų“ ir tuo susilaukė ne mažiau piktos ne žemaičių reakcijos.
47. Ivinskis A. „Žemaičių klausimas“ ir nūdienos politiniai vėjai // Naujasis židinys – Aidai. – 2004, Nr. 1 – 2.
48. Kavalaukas P. Tas akmenuotas regionų kelias į Lietuvą // Savivaldybių žinios. – 2001 m. vasario 22.

The administration of the territory and the safeguarding of local cultures. Lithuania in the context of the EU countries

Petas KALNIUS

The article provides an issue on this country's administrative territorial division reform that has recently been discussed in Lithuania. The proposal of some of political figures and researchers of traditional culture is to pursue a reform taking into consideration huge forthcoming changes in connection with the joining of the EU. In their opinion the enormous threat will emerge to the identity of the Lithuanians of dialectical regional groups rather than Lithuanians on the whole. Therefore they suggest establishing 4 large municipal regions within the approximate boundaries of the areas of regional cultures under the names of these Lithuanian regional groups instead of the present 10 districts.

In Lithuania, however, such divisions have never been made, the attempts to make the boundaries always ended in an enormous hostility between regional groups. Even in the circles of scientists the issue on the division failed to be solved throughout past three years. According to the investigation into this issue the opinion of residents maintains the disapproval of the division into 4 regions. On the basis of a great variety of administrative territorial divisions existing in the EU countries the author of the article has debated with the initiators of the abovementioned model. His ascertainment is that a cultural policy, the support of the state for regional cultures and the initiative of municipalities and the residents themselves are critical, but not the federal model of state framework.

Lietuvių ir rusų požiūris vienų į kitus: kai kurie etnopsicholingvistinio tyrinėjimo rezultatai

Svetlana RYŽAKOVA, Marija ZAVJALOVA

*Straipsnio objektas – Vilniaus lietuvių ir rusų vyresniųjų klasių moksleivių etninė identifikacija ir požiūris į kitas etnines grupes. Tikslas – atskleisti svarbiausi etninius stereotipus ir įvaizdžius; nustatyti, kuo skiriasi rusų ir lietuvių požiūriai į „savą“ ir „svetimą“; kaip skirtinį etninių grupių traktuojamos etninės ribos vienoje (Lietuvos) teritorijoje. Metodas – kompleksinis etnopsicholingvistinis, vienijantis du suvokimo lygmenis: sąmoningą ir neįsisąmonintą. Tyrinėjimas atliktas apklausiant 200 moksleivius; apklausos pagrindas – autorių sudaryta anketa su atvirais ir uždarais klausimais. Išvados – lietuvių ir Lietuvos rusai savo etninę grupę, savo erdvę ir „svetimą“ suvokia gana skirtinai; taip pat skiriasi sąmoningos ir neįsisąmonintos kiekvienos apklaustujų grupės nuostatos. Lietuviai iš esmės aiškiai įsivaizduoja savo vietą pasaulyje, o jų erdvės ribos jiems yra itin svarbios ir griežtos; kartu jie yra tolerantiai, kitų atžvilgiu ir ramiai nusiteikę savo etninės grupės atžvilgiu. Rusai savą erdvę suvokia labai miglotai, užtart jų etninė identifikacija jiems yra labai svarbi, jie ligustai reaguoja į kitų tautų atstovus ir jaučia grėsmę savo etninės grupės egzistavimui.*¹

Įvairių socialinių, kultūrinių, etninių bendrijų tarpusavio suvokimas – svarbi kultūros sritis, kur randasi, susiduria ir kinta „savęs“ ir „kito“ įvaizdžiai, kur atskleidžia empatijos, antipatijos, agresijos bei kiti socialinio elgesio mechanizmai.

Nors įvykių bei reiškinių interpretacija – tarsi labai asmeniškas dalykas ir skiriasi net vienos šeimos narių, būtina turėti omeny, kad žmogus savo vietą sociume dažniausiai randa vis dėlto grupės dėka, ir būtent grupė lemia, kaip atskiri žmonės apibūdina ir įvertina kitus. Daugelio visuomenės bei kultūros reiškinių atžvilgiu, pavyzdžiui, pasirenkant bendruomenės organizavimo strategiją, grupės nuomonė suvokiamą kaip teisybę (pavyzdžiui, politinio sprendimo legitimacija referendumu).

Taupydami proto jėgas, mes – tiek individualiu, tiek kolektiviniu lygiu – supaprastiname pasaulį, apgaubiaime jį savotiškais rėmais ar tinklu, apjungiamo įvairius pavienius reiškinius bei įvykius į tipus, klasės, aibes (pažinime to neįmanoma išvengti). Savo ruožtu daugiau ar mažiau stereotipiškai viena kitą suvokia ir skirtinios žmonių grupės (etninės, socialinės ar subkultūrinės).

Šiame straipsnyje nagrinėjami stereotipai, susiformavę tarp etninių grupių ir atspindintys šių grupių tarpusavio požiūrius. Pastaruoju metu semiotinis bei lingvistinis terminas „stereotipas“ gausiai naudojamas ir etnografinėje, nors jo euristinės galimybės iki šiol dar nėra galutinai nustatytos (žr. Речевые и ментальные стереотипы). Paprastai etnologijoje nagrinėjami visų pirmą elgesio stereotipai, t.y. tradiciniai, dažniausiai nereflektuojami kasdieninės veiklos būdai – darbas, pramogos, įvairios kūno technikos (žr. Мартынова). Suvokimo stereotipus, tarp ju ir etninius, taip pat stereotipizavimo procesus etnosociologija ir etnopsichologija nagrinėja ryšium su etniniu charakteriu, o jų pagrindinė funkcija – žmogaus adaptacija etnokultūrinėje aplinkoje ir tarpetniniuose santykiose (žr. Хотинец; Малькова).

Suvokimo stereotipus galėtume apibūdinti kaip kondensuotus ir pasikartojančius suvokimo modelius, kuriais pasireiškia etninės, konfesinės, subkultūrinės, profesinės bei kitos grupinės ypatybės. Stereotipizacija – tai atskirų tikrovės įvykių bei reiškinių grupavimo, klasifikacijos, įvertinimo ir interpretacijos procesas individu arba kolektivo sąmonėje.

Mūsų manymu, esama dar vienos gana svarbios stereotipų veikimo srities, kuri analizuojama ir nagrinėjama dar rečiau, – tai stereotipų dalyvavimas semiotizacijos, t.y. ženklinių sistemų (tarp jų ir ištisų etninių kultūrų) kūrimosi ir per davimo procesuose. Tam tikros kultūros ypatumai atskleidžiami įvertinant juos kitos kultūros atitinkamų ypatumų atžvilgiu pagal principą „daugiau“ / „mažiau“ (pavyzdžiui, palyginti su lietuvių rusai yra „visuomeniškesni“, bet ir jie šia savo ypatybe neprilygsta stereotipiniams rytiečiams). Apjungiant keletą tokio pobūdžio parametrų, susidaro apmatai, grindžiantys etninių charakterio ar kultūros kokybinę charakteristiką. Įdomiausiomis laikytinos „kontakto zonas“, kur du bruožai išskiria arba, priešingai, susikerta, sudarydami etnokultūrinę sieną arba koridorių.

Stereotipai apskritai grupuojami pagal tam tikrus požymius, o bet koks požymis atlieka dvigubą funkciją: jis ir vienija žmones, tą požymį turinčius, ir atskiria juos nuo kitų.

Tyrinėjimas, kurio kai kurie rezultatai pateikti šiame straipsnyje, turėjo tikslą užfiksuoti etnokultūrinės identifikacijos būdus bei etnokultūrinius įvaizdžius (skyrium,

auto- ir heterostereotipus, etnines ribas), gyvuojančius šiuolaikinėje Lietuvoje ir Latvijoje. Mes naudojome komplexine metodika, vieniančia etnosociologinį ir psicholinguistinį požiūrį į suvokimus, stereotipus bei įvaizdžius (apie tai žr.: Berry, Pleasants; Tapacov; Шапкина). Jų analizė gali suteikti vertingos informacijos apie tam tikros socialinės grupės atstovų stereotipinių nuostatų lygmenis, ar sluoksnius – sąmoningą ir neįsisąmonintą, taip pat apie aktualias tarpetninių santykį vystymosi tendencijas (žr.: Кюоева; Залевская 1971).

Tyrinėjimo metodika

Rengdami tyrinėjimo metodiką, iškélėme sau uždavinių pateikti respondentams ne tik atvirus klausimus, nukreiptus į sąmoningą reakciją, bet ir uždarus klausimus, provokuojančius netiesioginius stimulus, galinčius atskleisti vidines, neįsisąmonintas nuostatas bei impulsus, kurie dažnai yra tikrasis elgesio pagrindas, bet neaktualiizuojami. Tam tikslui mes už metodą pasitelkėme asociacijų eksperimentą *stimulus > reakcija*. Tokiu būdu gavome testą, sudarytą iš dviejų etapų: iš „atviro“ (anketa su klausimais) ir „uždaro“ testų (laisvų asociacijų grandinės eksperimentas).

Pirma etapo anketą sudarė atviri klausimai: kaip žmogus įsivaizduoja savo tautos atstovus (reikėjo apibūdinti charakterį ir išvaizdą) ir kitų tautų atstovus, su kuriais jis dažnai susiduria (lietuviams tai visų pirma buvo lenkai ir rusai, rusams – atitinkamai lietuviai ir lenkai). Toliau dar buvo klausimų, reikalaujančių tarpetninių įtampų įvairose šalyse įvertinimo ir siūlančių išsakyti galimus tarpetninių problemų sprendimo būdus, požiūrių į savą ir svetimą (plačiąja prasme).

Antro etapo anketa buvo asociacijų testas, kuriame apklaustiesiems reikėjo duoti spontaniškų asociacijų grandinę į kiekvieną žodį-stimulą. Žodžiai buvo parinkti taip, kad atspindėtų sąvokas, panašias į aptartąsių pirmoje eksperimento dalyje, bet aiškiai jų neįvardytų, o tik sietusi pagal prasmę. Tokiu būdu buvo sukurtas uždaras testas, leidžiantis įvertinti apklaustujų neįsisąmonintas nuostatas tais pačiais klausimais – apie požiūrį į savą ir svetimą (plačiąja prasme).

Čia aptariama tyrinėjimo dalis² buvo atlikta Lietuvoje, Vilniuje, 1999–2002 m. rusų ir lietuvių mokyklose tarp vyresniųjų klasių mokinii (16–18 metų). Iš viso buvo apklausta 200 žmonių (100 rusų ir 100 lietuvių moksleivių).

REZULTATU ANALIZĖ

I. Atviro testo rezultatai

1. Ypač stereotipiški įvaizdžiai kilo apklaustiesiems atsakant į klausimą apie Lietuvos ir Rusijos simbolius. Klau-

simas buvo tokis: „Kas, Jūsų nuomone, galėtų būti Lietuvos simbolis?“ ir „Kas, Jūsų nuomone, galėtų būti Rusijos simbolis?“

Lietuviai, rinkdamiesi savo valstybės simbolius, višų pirmą atsižvelgė į gamtos objektus, reikšmingus liaudies kultūrai („ąžuolas“, „gintaras“, „rūta“, „ežerai“, „kopos“, „jūra“). Rezultatai parodė, kad valstybiniai simboliai daugumai lietuvių kultūros atstovų nėra itin reikšmingi – tik 6 kartus atsakyta „vėliava“, po 1 – „herbas“ ir „himnas“, nors atskirai pažymėtinas „vytis“, pažymėtas ant Lietuvos herbo. Architektūros paminklai ir kiti urbanistinės kultūros simboliai irgi minėti palyginti retai – „Gedimino pilis“ (5 atsakymai), „Trakų pilis“ (3), „Arkikatedra“ (tik 1). Gana įvairūs simboliai buvo susiję su žmogaus įvaizdžiu ir jo atributais: „lietuviatė su liaudies drabužiais“, „nekalta mergelė“, „vargšas lietuvis su ištiesta ranka į Vakarus ir pakirsta ranka į Rytus“, „plūgas“, „degtinės butelis“, „ilga barzda“ ir t. t.

Rusijos simbolis daugumai lietuvių yra „degtinės butelis“ (26 atsakymai), šiam semantiniam laukui neabejotinai priklauso ir tokie atsakymai kaip „samanė“, „spirkas“, „raudona nosis“, „agurkai“. Daug kartų buvo minėti ir tradicinės kultūros simboliai, menantys rusų tautą: dažniausiai „matrioškas“, taip pat „balalaikė“, „fu-faikė“, „vyžos“, „armoškė“ ir t. t. Valstybinių simbolių, kaip tokius, paminėta nebuvo, vietoj jų – įvaizdžiai, susiję su komunistine praeitim: „raudona penkiakampė žvaigždė“, „raudona spalva“, „raudoni tankai“, „kūjis ir pjautuvas“, „Leninas“, „Stalinas“ ir pan. Pažymėtina, kad asmenys (apskritai – žmonės) kaip Rusijos simbolis buvo minimi daug dažniau nei Lietuvos (be aukščiau išvardytų, tai „Jelcinas“, „Puškinas“, „Tolstojas“, „Dostojevskis“, „bomžas“, „carai“, „girtuokliai“ ir t. t.). Klausimas apie Rusijos simbolį, matyt, gerokai paveikė pauglių vaizduotę – jie kūrė gana sudėtingus įvaizdžius, pavyzdžiu: „pikta stora meška ant degtinės statinės“; „Gorbačiovo plikė raudonam fone“; „šešiakampė žvaigždė raudonam fone“. Visi tokie atsakymai atskleidžia stiprų polinkį stereotipizuoti Rusijos įvaizdį – juk mūsų apklausti dabartiniai moksleiviai, turintys vos po 16–18 metų, gimę jau perestrojkos pradžioje, ir pagrindinė kovos už nepriklausomybę bangą sutapo su jų ankstyvaja vaikyste, todėl sąmoningai įsisavinti tarybiniais laikais pirštų stereotipų jie negalėjo. Jeigu net dabartiniai vaikai, dažnai nė nemokantys rusų kalbos ir teturintys palyginti mažai informacijos apie Rusiją, atsakydami į klausimus visi kaip vienas kartoja iš esmės tuos pačius stereotipus, tai tikrai galima manyti, kad jie masinėje sąmonėje yra ypač gyvybingi.

Vilniaus rusų moksleivių požiūris į Rusiją ir rusų kultūrą, jų stereotipai labiau liečia dabartinę situaciją.

Gauta tik 3 atsakymai, susiję su komunistine epocha: „komunizmas”, „mauzoliejus”, „kūjis ir pjautuvas”. Rusams aktualesni nei lietuviams valstybingumo simboliai: „herbas” (24 atsakymai), „dvigalvis erelis” (14), „Putinas” (9), „himnas” (4), „Kremlius” (4) ir t. t. Kaip Rusijos simboliai irgi minėti tradicinės kultūros objektai – „matrioškos” ir „balalaikos”, „mediniai šaukštai”, „piratis”, „pūkuota skara”. 4 atsakymuose paminėtos „degitinė” ir „briaunota stiklinė”.

Lietuvos simboliai rusams, gyvenantiems Lietuvoje, visų pirma yra stereotipizuoti tradicinės kultūros simboliai – „gintaras”, „kanklės”, „klumpės”. Valstybingumo simboliai, kaip ir lietuviams, néra pernelyg aktualūs: po 2 apklaustuosius paminėjo „himną”, „herbą” ir „vėliavą” (iš jų 1 – „Amerikos vėliavą”); reikšmingesni yra architektūros paminklai – 6 žmonės pažymėjo „Gedimino bokštą”, 1 – „Katedros aikštę”, 2 – muziejus ir paminklus apskritai.

Apibendrinant galima pasakyti, kad rusams, gyvenantiems Lietuvoje, Lietuvos įvaizdis, nors ir skiriasi nuo lietuvių požiūrio į savo valstybę, apskritai atitinka stereotipus, susidariusius pačių lietuvių sąmonėje: visų pirma, tai – nacionalinė simbolika, ir periferijoje – valstybiniai simboliai bei architektūros paminklai (tokių tendencijų būta lietuvių atsakymuose). Be abejo, kaip ir bet koks požiūris iš šalies, rusų įvertinimas yra bendresnis, praleidžiantys detales: pavyzdžiu, tokie simboliai kaip „gintaras”, „krepšinis”, „Čiurlionis” (būdingi Lietuvos rusų atsakymams) kaip Lietuvos markeriai žinomi placių ir toli už jos ribų, tuo tarpu lietuvių atsakymuose išryškėję „aqūolas”, „vytis”, „rūta” suvokiami daugiau „iš vidaus”, savos kultūrinės erdvės ribose. Pažymėtina, kad lietuviams, skirtingai nuo rusų, aktualiausia nacionalinių simbolių sritis yra gamta, kuri visai nebūdinga

rusų atsakymams; rusai daugiau dėmesio skiria urbanistinėms detalėms.

Labiausiai lietuvių ir Lietuvos rusų atsakymuose skiriasi Rusijos suvokimas. Kaip jau minėta, rusai suvokia Rusiją (kuri jiems yra užsienio valstybė!) dabartinio momento, dabartinių aktualijų kontekste, o reikšmingiausi šio įvaizdžio komponentai jiems yra valstybiniai simboliai ir pavieniai asmenys. Lietuvos suvokimas atrodo „šaless” tarp 20-ies metų senumo stereotipų ir veikiausiai atspindi tą Rusijos įvaizdį, kuris pateikiamas žiniasklaidos. Jų Rusijos suvokimas, šiaip ar taip, kur kas stereotipiškesnis nei rusų. Idomu dar ir tai, kad Lietuvos rusams vienas iš Rusijos įvaizdžio aspektų (nors ir ne pats aktualiausias) yra religiniai simboliai („cerkvės”); lietuviai savo atsakymuose religinių objektų iš vis neminėjo (nei kalbėdami apie Rusijos, nei apie Lietuvos simbolius – vien tik atsakymą „Arkikatedra” galima būtų vertinti kaip susijusį su religija, nors ir čia visų pirma galėjo būti turima omeny architektūra).

Norėtusi atkreipti dėmesį į dar vieną būdingą rusų ir lietuvių atsakymų skirtumą: rusai daug dažniau negu lietuviai kaip simbolius (tieki Rusijos, tiek Lietuvos) minėjo abstrakcijas savokas, susijusias su kultūra (pavyzdžiu, „literatūrą” – 10 atsakymų, „meną” – 7, „muziką”, „kalbą”) ir su žmogiškomis savybėmis („drąsa”, „draugišumas”, „gerumas”, „grožis”, „atlaidumas”). Kaip Lietuvos simbolius rusai irgi minėjo kultūros reiškinius („meną” – 4, „tautosaką” – 2, „dailę”, „kalbą”) ir, savo ruožtu, „pesimizmą” bei „grožį”. Idomu, kad lietuviams tokio pobūdžio atsakymai iš viso nebūdingi (pasitaikė tik paskiri atsakymai „kalba”, „juoda skylė”, „liūdesys”, „savęs gailėjimasis” – kaip Lietuvos simboliai ir „keiksmažodžiai”, „jėga”, „rusų kalba” – kaip Rusijos).

Apibendrinti testo rezultatai pateikti 1 lentelėje.

1 lentelė. Lietuvos ir Rusijos simboliai

Lietuvos rusų atsakymai							
	architektūros paminklai, miestai	žmonės	nacionalinės simbolikos objektai	gamtos objektai	valstybingumo simboliai	religiniai simboliai	abstraktūs simboliai
rusų kultūros simboliai	9%	23%	34%	–	–	6%	26%
Rusijos simboliai	7%	18%	6%	3%	51%	4%	7%
lietuvių kultūros simboliai	14%	13%	30%	10%	10%	–	21%
lietuvių atsakymai							
	architektūros paminklai, miestai	žmonės	nacionalinės simbolikos objektai	gamtos objektai	valstybingumo simboliai	religiniai simboliai	abstraktūs simboliai
rusų kultūros simboliai	0,8%	14%	58%	7%	12% (komunistiniai)	0,8%	7%
Lietuvos simboliai	7%	15%	15%	45%	7%	–	9%

2. Taip pat labai stereotipiškas yra požiūris į rusų ir lietuvių išorinę išvaizdą. Apskritai iš visų atsakymų sudariusių įvaizdį galima būtų apibūdinti maždaug taip: **lietuviai** įsivaizduoja **lietuvių** kaip gražų aukštą valstietį, šviesiaplaukį ir mėlynakį, optimizmu spindinčiomis akiomis, šviesaus gymio ir smulkių veido bruožų; jis tvirtas, jo rankos didelės ir pūslėtos, kojos ilgos, nosis mėlyna; paprastai apsirengęs, su nutrintais džinsais, plika krūtinė, su šiaudine skrybėle ant galvos; rankose jis laiko butelių degtinės.

Apibendrintas **lietuvių** įvaizdis **rusų** vaizduotėje atrodo taip: menkos išvaizdos dėdulė, aukštasis, šviesiaplaukis, barzdotas, primerktų mažų akių, grubių veido bruožų, su tankiais antakiais, storom lūpom, nepatenkintos, piktos veido išraiškos; labai liesas, liguistas, su ilga siaura nosimi, su tautiniais drabužiais, su megzta berete, akiniuotas, su plūgu ar kastuvu, visą laiką niurzgiantis, irzlus.

Rusas lietuvių vaizduotėje: negražus, išpampęs nuo gérimo, girtuoklis, bomžas arba milijonierius, neaukštasis, kresnas, barzdotas, su ilgais nukarusiais ūsais, tam siais garbanotais plaukais, tamsaus gymio, niūraus, nepatenkinto, susiraukusio veido, storas, su mėlyna ar raudona didžiule nosimi, apsivilkės treningu, su degtinės buteliu ir 600-uoju „mersu”, su „mobiliaku”, su tam siais akiniais ir cigarete dantyse; sėdi ant statinės su paraku, rankose – puodelis išmaldai, ir triauškia saulégrąžas; jis tokis girtas, kad vos pakruta.

Lietuvos **rusai rusų** įsivaizduoja taip: labai gražus, šiuolaikinis „naujasis rusas“, mégsta išgerti, apie 30 metų vyriškis, tamsiaplaukis, barzdotas, mėlynakis, girtų akių, šviesaus gymio, apvalaus veido, stambių veido bruožų, gero ir atviro veido, šypsantis; stiprus, liemeningas, gero kūno sudėjimo, paprastai ir skoningai apsirengęs, su ausine kepure, su skranda ir veltiniai, su degtinės buteliu, „maudosi aukse“, girtas, bet patenkintas (links mas, geras) ir sveikas.

Kaip matyti, šie įvaizdžiai yra ryškūs, labai stereotipiški, emocionalūs. Ir lietuvių, ir rusų požiūriai į save ir kitus panašūs. Skirtumai visų pirma susiję su emociiniu įvaizdžiu įvertinimu. Pavyzdžiui, ir lietuviai, ir rusai panašiai apibūdina lietuvių išvaizdą: jis „aukštasis“, „šviesus“, „mėlynakis“, bet skiriiasi subjektyvus šio įvaizdžio įvertinimas (lietuviams jis „tvirtas“, rusams – „liesas, liguistas, menkos išvaizdos“; lietuviams jo akys „spindi optimizmu“, rusams jis „nepatenkintas“, „piktas“). Dar labiau skiriiasi emociiniai rusų įvertinimai: pažymėtina, kad bendras stereotipas atrodo panašiai (rusas „barzdotas“, „tamsus“, „girtas“, „naujasis rusas“), bet rusams jis „gražus“, „aukštasis“, „stiprus“, „stambus“, o lietuviams – „negražus“, „neaukštasis“, „storas“, „vos pakruta“. Be abejo, taip pat, kaip ir vertinant lietuvių, priklau-

somai nuo požiūrio taško keičiasi ir įvaizdžio „nuotaika“: lietuviams rusas „niūrus“, „nepatenkintas“, rusams – „geras“, „links mas“, „patenkintas“.

Tokiu būdu išryškėja svarbiausios opozicijos, aktualių lietuviui ir rusui vertinant save ir *kitą*. Labiausiai atitrūkė yra lietuvių stereotipiniai požiūriai į lietuvių ir rusą – jie sudaro šias priešpriešas:

šviesus / tamsus (atitinkamai: *lietuvis / rusas*),
aukštasis / žemas,
patenkintas / nepatenkintas,
darbo žmogus / dykūnas.

Kaip matome, šios opozicijos liečia ne tik išvaizdos bruožus (gana archetipiškus ir semiotiškai skaidrius) bei nuotaiką, bet ir socialinį vaidmenį (ruso socialinė padėtis svyruoja nuo visiško nuskurėlio iki milijonieriaus, tačiau abu šiuos du įvaizdžius vienija visiškas atitrūkimas nuo paprasto darbo žmogaus – ir vienas, ir kitas yra dykūnai, nors ir dėl skirtinės priežasčių). Russo požiūriui į *save* ir į *kitą* būdingos kitokios opozicijos, gal ne tokios ryškios kaip lietuvių, bet irgi įdomios – jos sudaro priešpriešas:

tamsus / šviesus (įdomu, kad čia, atvirkščiai, „šviesumo“ požymis priskiriamas lietuviams!),
stiprus / silpnas,
sveikas / liguistas,
geras / piktas.

Įdomu, kad rusai pabrėžia tą pačią socialinę opoziciją, kaip ir lietuviai (nors rusų atsakymuose tai ne taip ryšku): vienintelis rusų atributas – „degtinės butelis“, o lietuvių – darbo įrankiai („plūgas“ ir „kastuvas“).

Apibendrinant galima pasakyti, kad rusų įvaizdis lietuvių vaizduotėje atrodo stereotipškesnis bei ryškesnis negu lietuvių įvaizdis rusų vaizduotėje.

3. Kitas klausimas buvo susijęs su tautinio charakterio įvertinimu. Nepaisant apibūdinimų prieštaragingumo, aiškiai pasireiškė rusų ir lietuvių vertinimų skirtumai. Tokios lietuvių ypatybės kaip „santūrus, uždaras, nekalbus, ramus“ priešpriešinamos rusų „atvirumui, plepumu, triukšmingumui“. Lietuviams apibūdinant rusus aktualėsni yra išorinio elgesio požymiai, ir tai suprantama – juk iš šalies kiti vertinami pirmiausia pagal tai, kaip jie elgiasi, kas visų pirma krenta į akis, o tai kaip tik išoriniai požymiai (kaip „grubumas“, „skandaliskumas“, „agresyvumas“, „réklumas“, „irzlumas“, „ižūlumas“, „vulgarumas“, „ikyrumas“). Be abejo, tokie įvertinimai yra subjektyvūs ir *kitą* atspindi visų pirma lyginant jį su *savimi*. Si opozicija ryškiai iliustruoja kultūrų tipų skirtumus – viena vertus, individualizmo tipui („vakarietiškam“, „europietiškam“ elgesio stiliumi) artimesnė lietu-

vių kultūra, kita vertus – labiau „kolektyvizmą” liudjantis rusų elgesys.

Suprantama, negalima kalbėti apie šias tendencijas absoliučiai – jos visiškai priklauso nuo žiūros taško, nuo to, su kuo viena ar kita kultūra yra palyginama. Pavyzdžiu, pagal kitų tyrinėjimų duomenis, patys rusai, susidurę su labiau išreikšto „kolektyvizmo tipo” kultūromis (pavyzdžiu, Vidurinės Azijos šalyse), pažymi savo „individualistiškus” bruožus („santūrumą”, „šaltumą”), o santykje su „individualizmo tipo” kultūromis (kaip antai Baltijos šalyse) jaučia, kad atstovauja „kolektyvizmo” kultūrai (Лебедева 1999, 57). Be abejo, savokas „kolektyvizmas” / „individualizmas” čia galima vartoti tik tarp kabučių, nes šie terminai salygiški. Mūsų apklaustujų išskirti tokie rusų išoriniai bruožai kaip „grubumas”, „netaktišumas”, „skandališumas”, „agresyvumas” atspindi, be savaiminių „kolektyvizmo” kultūros atstovui būdingų bruožų, dar ir paties vertintojo „individualisto” poreikį išlaikyti distanciją. Taip „individualizmo” kultūros atstovas saugo savo erdvės ribas nuo kitų įsibrovimo. „Kolektyvizmo” tipo kultūrose šios ribos néra tokios griežtos, žmogui svarbesnis yra jo priklausymas grupei bei santykiai su kitais grupės nariais, o ne asmeninė sékmė bei tobulinimasis, kaip kad „individualizmo” kultūros atstovui. Todėl akivaizdu, kad susiduriant skirtingoms kultūroms, natūralus „kolektyvisto” bandymas iutraukti „individualistą” į savo erdvę, ratą ar grupę pastarojo yra suvokiamas kaip pasiekimas į jo vidinę neliečiamybę ir tik priverčia jį pasipriešinti, gintis bei atsitraukti (Лебедева 1999). Vienas iš tokios reakcijos atbalsių ir yra kaltinimai grubumu, įžūlumu, netaktu bei pan.

Dar lietuviai pabrėžia rusų asocialų elgesį (jie „chuliganai”, „girtuokliai”), bet šis elgesys nesudaro jiems didelių nepatogumų, kai néra nukreiptas tiesiogiai prieš juos. Lietuvių požiūriu, rusų santykis su kitais yra nepagarbus – jie „negerbia kitų tautų”. Apskritai lietuviai vertina rusus kaip neprotingą jėgą: jie turi daug jėgos ir užsispypimo, bet patys „nepajėgia susitvarkyti su savo reikalais”, „negalvoja apie ateitį”, „turi jėgos, bet nemoka ja pasinaudoti”.

Savo pačių charakterį lietuviai apibūdina gana vienareikšmiškai. Visų pirma apklaustieji pažymi ryškų individualizmą išoriniame elgesyje: kaip jau buvo sakyta, jie „užsidarę”, „santūrūs”, „nekalbūs”, „šalti”. Taip pat lietuviai pabrėžia savo „pavydą”, „savanaudiškumą” ir „šykštumą”. Bet tai netrukdo jiems būti „draugiškiems”, „svetingiems”, „pasiruošusiems padėti”, o vienas iš dažniausiai minimų bruožų – „nuoširdumas”. Nepaisant savo „individualizmo”, lietuviai pripažista, kad vis dėlto orientuojaosi į kitus visuomenės narius: jie „stengiasi prisitaikyti prie kitų”, „nepraleidžia galimybės kitus aptar-

ti”, yra „liežuvautojai”, nors „vieningi”, bet kartu ir – „lietuvis lietuviui ne brolis”.

Rusų atsakymai apie save ir lietuvius mums pasirodė itin neobjektyvūs. Pernelyg teigiamas požiūris į save ir labai subjektyviai neigiamas lietuvių įvertinimas neleidžia spręsti apie atsakymų turinio adekvatumą. Daugelis įvertinimų labai prieštarangi. Rusai laiko save labai „gerais”, „draisiais”, „stipriais” ir „darbščiais”. Pažymétina, kad vių pirma jie pabrėžia tuos savo charakterio bruožus, kurie atspindi santykius su kitais: jie „paprasti bendraudami”, „draugiški”, „visada pasiruošę padėti kitam”, „atvirai”, „jautrūs”, „nesavanaudiški”; taip pat vidinius bruožus: „kantrybę”, „atkaklumą”, „orūmą”, „tikslingumą”. Aktualūs rusams „koviniai” bruožai: jie „valingi”, „tvirti”, „užsispypę”, „pasiruošę sunkumams”, „herojiški”, „nepasiduoda”. Susidaro įspūdis, kad rusams svarbu apginti save, o tai liudija kaip tik nesaugumo, bejėgiškumo savijautą. Santykis su visa visuomenė neliečiamas, nors pabrėžiama, kad rusai myli savo šalį (Rusiją) ir visus žmones, didžiuojasi savo šalimi, yra patriotai. Iš nedaugelio neigiamų savo charakterio bruožų, kuriuos rusai pripažista, į pirmą vietą pagal paminėjimo dažnumą iškyla „girtuoklystė”, toliau – „tinginystė” ir „šykštumas”.

Lietuviai, rusų manymu, yra visų pirma „šykštūs”, „ižūlūs”, „kvaili” ir „pasipūtę”. Jie pabrėžia, kaip ir galima tikėtis, lietuvių laikomą atstumą santykuose su kitais, o konkrečiai – su rusais: jie „neužjaučia”, „nemalonūs”, „nedraugiški”, „negerbia kitų”, „šalti”, „užsidarę”, „mažai kalba” (tai aiškiai priešinga tam, ką lietuviai saką apie rusus). Lietuviai „suvaržo rusų teises”, „niekina kitas tautas”, „negerbia rusų”. Bet kartu lietuviai „dievina visus Vakarų valstybių veiksmus”, taip pat „išteikiā kitiems, stengiasi prisitaikyti prie kitų”. Rusai išskiria ir kai kuriuos tokius lietuvių bruožus, kuriuos pastarieji pripažista patys: „pavydūs”, „jiems gerai, kai kitam bloga”, taip pat jie „linksmi”, „kuklūs”, „lėti”, „pasitiki savimi”, „mėgsta prisivalgyti”.

Dešimt dažniausią atsakymų pateikti 2 lentelėje.

Mes nieku gyvu nesiruošiame spręsti apie tai, kaip šie atsakymai susiję su tikrove. Mūsų tikslas buvo – gautos medžiagos pagrindu įvertinti bendrą požiūrių į save ir kitus tendenciją bei orientaciją priešpriešos „neigiamas” / „teigiamas” atžvilgiu.

Kadangi savęs ir kitų įvertinimai pasiskirsto priklaušomai vieni nuo kitų, t. y. teigiamas heterostereotipas gali sukelti neigiamą autostereotipą ir atvirkščiai, išskirtų teigiamų ir neigiamų įvertinimų tarpusavio santykiją analizė leidžia spręsti apie bendrą vienos ir kitos apklaustųjų grupės nuostatą. Taigi galima apskaičiuoti kiekvieno etnoso autostereotipų pozityvumo indeksą (savos etnosos pozityvių ir negatyvių įvertinimų santykį) ir heterostereo-

2 lentelė. Lietvių ir rusų charakterio bruožai*

lietvių charakterio bruožai		rusų charakterio bruožai	
lietvių akimis	rusų akimis	lietvių akimis	rusų akimis
užsidarę (14)	godūs (36)	girtuokliai (daug geria) (25)	geri (28)
pavydūs (12)	įžūlūs (14)	kalbūs, plepūs (13)	drąsūs (28)
nuoširdūs (12)	pasipūtę (13)	draugiški (7)	darbštūs (23)
darbštūs (11)	kvaili (11)	atviri (6)	stiprūs (20)
draugiški (10)	(dideli) nacionalistai (11)	linksmai (6)	paprasti (bendraudamai) (13)
godūs (8)	gudrūs (9)	nemandagūs (5)	kantrūs (išvermingi) (13)
linksmai (8)	išsišokėliai (8)	triukšmingi, (réklūs) (4)	patriotai (12)
geraširdiški (7)	tinginiai (7)	tinginiai (4)	(labai) protinči (12)
svetingi (6)	pataikūnai	pikti (4)	linksmai (11)
santūrūs (6)	(meilikautojai, padlaižūnai) (7)	kvaili (4)	geraširdiški (10)
	pikti (6)		

* Skliausteliuose – atsakymų skaičius

tipų pozityvumo indeksą (kito etnoso pozityvių ir negatyvių įvertinimų santykį). O įvertinus šiu dvių parametrų tarpusavio santykį – remiantis prielaida, kad juo labiau autostereotipų pozityvumas viršija heterostereotipų pozityvumą, tuo labiau, vadinasi, išreikštas yra vienos tautinės grupės atstovų neigiamas požiūris į kitos tautinės grupės atstovus palyginti su savają, – savo ruožtu galima apskaičiuoti etnocentrizmo indeksą. Rezultatai pateikti 3 lentelėje.

3 lentelė. Stereotipų pozityvumo ir etnocentrizmo indeksai

		lietuvių	Lietuvos rusai
Autostereotipai	pozityvių kiekis	50%	89%
	negatyvių kiekis	50%	11%
Autostereotipų pozityvumo indeksas		1	8,09
Heterostereotipai	pozityvių kiekis	36%	16%
	negatyvių kiekis	64%	84%
Heterostereotipų pozityvumo indeksas		0,56	0,19
Etnocentrizmo indeksas		1,78	42,5

Kaip matyti iš lentelės, lietuviai labiau linkę kritikuoti savo bruožus nei rusai. Negatyvių autostereotipų kiekis jų atsakymuose net viršija normą,³ t. y. jie žiūri į save griežčiau nei turėtų. Rusų atsakymuose tendencija priešinga: normą gerokai viršija pozityvūs autostereotipai ir, atitinkamai, negatyvūs heterostereotipai. Pasak psychologų tai liudija, kad ši etninė grupė jaučia frustraciją, grėsmę savo egzistavimui, dėl ko ir stiprėja savo etninės identifikacijos bei jos pozityvaus įvaizdžio sukūrimo poreikis bei noras palaikyti didesnį atstumą nuo kitų etninių grupių.

4. Atsakymų į klausimą „Ar egzistuoja, Jūsų manymu, tarptautinės problemos Rusijoje ir Lietuvoje?” analizė parodė tas pačias tendencijas: beveik pusė (49,5 proc.) apklaustųjų lietuvių mano, kad problemos egzistuoja ir Lietuvoje, ir Rusijoje. Likusių apklaustųjų pusė (24 proc.) mano, kad Lietuvoje problemų nėra, ir tiek pat (23 proc.)

atsakė „nežinau”. Apie problemas Rusijoje nežino 30 proc. apklaustujų, o 15 proc. mano, kad tokį problemą Rusijoje nėra.

Vaisai kitaip pasiskirstė rusų atsakymai. Dauguma (76 proc.) apklaustujų mano, kad Lietuvoje tokį problemą yra, ir daugiau negu pusė (54 proc.) – kad jų yra ir Rusijoje; 17 proc. mano, kad Lietuvoje tarptautinių problemų nėra, ir 24 proc. – kad jų nėra Rusijoje; 6 proc. ir 18 proc. atitinkamai neatsakė į šį klausimą.

Toliau apklaustieji turėjo įvertinti šių problemų priežastis ir galimus jų sprendimo būdus. Pažymėtina, kad dauguma mūsų respondentų (63 proc. lietuvių ir 67 proc. rusų) į šį klausimą neatsakė. Iš atsakiusių 30 proc. lietuvių ir 60 proc. rusų kaltina *kitus*: lietuvių sako, kad problemos atsirado dėl „okupacijos”, dėl to, kad „jie nori gauti daugiau teisių”, „lenda į svetimą kultūrą”, „nenori suprasti mūsų”; rusai mano, kad lietuvių „spaudžia rusus, rusų kalbą, nekenčia ir išstumia juos”, „lietuvių valdžioje vagia viską iš liaudies”. Su objektyvomis sąlygomis problemas sieja beveik trečdalį (27 proc.) atsakiusių lietuvių ir tik 11 proc. atsakiusių rusų. Ir vieni, ir kiti pažymi „tautų skirtumus”, „istorines priežastis” (rusai dar pabrėžia „skirtingus religinius įsitikinimus”). Rusai pabrėžia socialines problemas: „nepalankios socialinės sąlygos”, „spekuliacija, kyšiai”, „konkurencija”, „skolos”. Tik lietuvių pažymėjo, kad kalti ir vienii, ir kiti – „blogi tarpusavio santykiai”, „abipusis nesupratimas”, „nesusitarimas”, o kai kurie (6 proc.) iš jų mano, kad kalti *mes*: „rasizmas”, „išstatymų netobulumas”, „konkurencija Baltijos šalyse”. Po 3 žmones iš rusų ir lietuvių grupių atsakė, kad priežastys skirtinės, jų paprasčiausiai neįmanoma apibūdinti dvieju žodžiais.

Dauguma respondentų (66 proc. lietuvių ir 68 proc. rusų) taip pat nežino šių problemų galimų sprendimo

būdų. Dauguma atsakiusių rusų (53 proc.) ir tik 8 proc. atsakiusių lietuvių nusiteikė pesimistiškai: jie mano, kad šiu problemų išspręsti neįmanoma arba labai sunku. Beveik pusė (41 proc.) atsakiusių lietuvių siūlo pozityvias išeitįs: „kompromisų ieškojimas”, „tolerancija”, „atvirumas”, „pastangos susitarti”, „susidraugauti”, taip pat – „pasikeisti”. Panašių atsakymų visai nebuvo rusų grupėje (tik 1 žmogus pasakė, kad „rusakalbiams reikia išmokti Baltijos tautų kalbas”). Didelė atsakiusių rusų dalis (17 proc.) mano, kad turi pasikeisti lietuvių požiūris į rusus, tiek valstybės, tiek ir paprastų žmonių: „duoti daugiau teisių tautinėms mažumoms, kad etninė dauguma į tautines mažumas žiūrėtų su didesne pagarba”; „pakeisti žmonių auklėjimą ir jų stereotipus”. Iš atsakiusių lietuvių tik 8 proc. mano, kad turi pasikeisti kiti: „nieko nereikalauti”, „mokyti kalbos” ir t. t. Kita vertus, lietuvių dažniau už rusus siūlė „ekstremistiškas” išeitis: „ištremti” arba „išsaudyti” visus kitataučius, „sugriežinti įstatymus”. Rusai irgi mano, kad „išspręsti šią problemą galima vius, išskyrus rusus, pašalinant”, tik šiuo atveju – karu, „lietuvius, latvius, estus išvežti į Sibirą, o žemes prijungti prie Rusijos”. Dar galima „lietuvius pašalinti iš valdžios”, „kad valstybę valdytu rusai”. 1 žmogus iš rusų grupės, priešingai, pats pasiūlė „išvaryti iš valstybės teritorijos visas tautines mažumas”. 2 žmonės iš lietuvių grupės siūlė paprasčiausiai „nekreipti dėmesio į problemas”, nes tai „vyriausybės problemos”. Rusai, priešingai, mano, kad nuo jų daug kas priklauso: reikia stengtis „pagerinti valstybės padėtį (tiek ekonominę, tiek ir politinę)”, „reikia mokykloje nuo pirmos klasės kalbėti apie tautų draugystę”.

Taigi lietuviams tarpetninės problemos atrodo mažiau įtemptos negu rusams – pastariesiems jos aktualesnės. Tuo tarpu lietuvių yra palankesni *kitų* atžvilgiu kalbėdami apie galimus problemų sprendimus, taip pat ramiau ir objektyviau vertina jų priežastis. Rusai svarsto labai emocionaliai – kaltina lietuvius tuo, kad šie jų nekenčia, ir kaip problemos išsprendimo būdą siūlo *jiems* pakeisti savo požiūrių. Rusai nusiteikė pesimistiškiau nei lietuvių – dauguma rusų mano, kad problemų išspręsti išvis neįmanoma.

Detaliau rezultatai šiuo klausimu pateiki 4, 5, 6 lentelėse.

II. Uždaro testo rezultatai

Įvairių tautų pasaulėvokos skirtumai, matyt, priklauso nuo mentaliteto skirtumų. Atvirų klausimų testas gerais rodo pačius šiuos skirtumus, o su jais susijusius mentaliteto ypatumus bei neįsisąmonintas nuostatas galima atskleisti pasitelkus mūsų anketos antrają dalį – laisvą asociacijų grandinės testą. Kiekviena kalbos savoka įeina į savo išskirtinę semantinę grandinę, priklausančią susijusių konceptų laukui. Šis laukas gali būti skirtingas įvairiomis socialinėmis grupėmis, įvairiems žmonėms, bet vis dėlto yra gana stabilus tam tikros vienos kalbos rėmuose. Tuo tarpu skirtingose kalbose šie laukai gali gerėti.

4 lentelė. Tarpetninės įtampos įvertinimas

(Atsakymas į klausimą „Ar, Jūsų manymu, egzistuoja tarpetninės problemos?”)

lietuvių				
	Taip	Ne	Nelabai	Nežinau
Vilniuje	45%	27%	4%	23%
Lietuvoje	49%	24%	3%	23%
Rusijoje	48%	15%	–	30%
Lietuvos rusai				
	Taip	Ne	Nežinau	Neatsakė
Rusijoje	53%	24%	4%	18%
Lietuvoje	75%	17%	1%	6%
Latvijoje	69%	12%	7%	11%
Estijoje	64%	11%	8%	15%

5 lentelė. Tarpetinių problemų priežastys*

	lietuvių	Lietuvos rusai
Politinės	6%	8%
Istorinės (objektyvios)	10%	2%
Ekonominės	–	4%
Kultūrų ir religijų skirtumai	–	1%
Amžinos (buvo visada)	–	3%
Neapykanta rusams	–	10%
Etninės daugumos nacionalizmas	–	6%
Kalti rusai	11%	–
Abipusis nesupratimas	6%	–
Neatsakė	63%	67%

* Čia, skirtingai nei straipsnio tekste, skaičiuotas visų apklaustujų, o ne tik atsakiusių į klausimą procentas.

6 lentelė. Tarpetinių problemų išsprendimo būdai*

	lietuvių (%)	Lietuvos rusai (%)
neįmanoma / labai sunku išspręsti	3	18
turi pasikeisti etninės daugumos atstovai	–	3
turi pasikeisti rusai	3	1
reikia pakeisti vyriausybę (politiką)	1	3
reikia suteikti rusams daugiau teisių	–	3
ieškoti kompromisų (labiau toleruoti kitus)	14	–
ištremti / išsaudyti visus kitataučius	7	4
išsispręs savaime	2	1
neatsakė	66	68

* Čia vėlgi skaičiuotas visų apklaustujų, o ne tik atsakiusių į klausimą, procentas.

rokai skirtis, o tai negali neveikti ir šia kalba kalbančiųjų mentaliteto, kaip ir mentalitetas negali nedaryti įtakos vidinėms kalbos sąsajoms. Tokia abipusė sąveika ir leidžia kalbėti apie pastovius (ne trumpalaikius) tam tikrų savokų ryšius respondentų sąmonėje. Šiame straipsnyje aptarsime keletą itin ryškių ypatumų, iliustruojančių mūsų apklaustujų neįsisąmonintas nuostatas, lemiančias savo vėtas pasaulyje ir santykio su *kitu* (svetimu) suvokimą.

1. Visų pirmą, tai savokos, priklausančios „savo erdvės” koncepto ratui. Tai „namas (namai)”, „žemė”, „tauta”.

„Namas” (rus. *дом*)

„Namą” visi apklaustieji suvokia kaip visiškai *savo* erdvę, susijusią su „tėvais”, „šeima”, „šiluma”, „jaukumu”. Lietuviam ypač svarbus tos savos erdvės stabilumas (atsakymai „geriausia vieta”, „artima vieta”, „atsiribojimas”, „tvirtovė”, „gimtoji vieta”). Jiems aktualus konkretaus namo dydis ir jo ribos: dažnos reakcijos buvo „didelis”, „erdvus”, taip pat „stogas”, „sienos”, „langai”, „durys”, t. y. būtent tai, kas skiria *savo* pasaulį nuo *svetimo*, kas apsaugo nuo nepageidautinų išsibrovimų iš išorės. Vidinė, *sava* namų erdvė įvertinama vienareikšmiškai teigiamai („gražus”, „geras”, „patogus”, „mielas”) ir asocijuojasi su „gerove”, „laime”, „dvasine ramybe”, „stabilumu”, „pasitikėjimu”, „santaika”.

Lietuvos rusai irgi įsivaizduoja namą visų pirma kaip erdvę, susijusią su „šeima”, „jaukumu”, „šiluma”, „meile”. Su šia erdvė susijęs visas teigiamų emocijų spektras: „laimė”, „džiaugsmas”, „ramybė”, „tarpusavio supratimas”, „draugišumas”, „gerumas”. „Namas” suteikia „komforto”, „saugumo”, „gerovės”, „rūpesčio”, bet ir „laisvės” pojūcius. Reikšmingiausias rusams „namų” dėmuo, matyt, yra artimieji – tėvai, giminaičiai (atsakymai „vaikai”, „žmona”, „mama”, „vyras”, „senelė”, „giminaičiai”) ir naminiai gyvūnai. Vertindami namus, rusai daugiau dėmesio skiria vidinėms ypatybėms: „vienintelis”, „patikimas” ir mažiau – išorinėms („didelis”, „gražus”). Pats namo įvaizdis irgi labiau susijęs su jausmais ir emocijomis nei su atskiromis jo kaip statinio dalimis. Tuo tarpu išoriniai namo požymiai, jo ribos, atskiriančios nuo *svetimo*, rusams yra bene visai nereikšmingi. Dėl kontrasto su vidinėmis išpatybėmis iš išorės namas atrodo ir ne toks jau gražus: be neutralių apibūdinimų „butas”, „pastatas”, „statinys”, „būstas”, namo sinonimais eina ir „pirkia”, „troba”, „stoginė”, „tvartas”.⁴

Taigi skirtingai nuo lietuvių, rusams nėra aktualios namų erdvės ribos, ir nelabai svarbios jo išorinės ypatybės.

Pirmoje vietoje – namus menančios emocijos, jausmai ir artimieji.

„Žemė” (rus. *земля*)

Taip pat konkrečiai, kaip ir „namą”, lietuvių suvokia konceptą „žemę”. Daugumai apklaustujų tai ne „gaublys” ar „planetą” (nors tokį atsakymą irgi buvo), o „dirva”, „derlius”, „maitintoja”, „augmenija”, „gamta”. Daugelis asociacijų konceptus „namai” ir „žemė” leidžia suartinti – žemė irgi suvokiamą kaip vienareikšmiškai *savo* erdvę, gyvenamoji vieta: „namai”, „gimtinė”, „motina”, „gyvenimas”, „savo”, „aš gyvenu”, „mano”, „gimtoji vieta”, „gyvybės šaltinis”. Konkretus žemės suvokimas susijęs su „darbu”, „žemės ūkiu”, „rūpesčiu”, „derlingumu”. Žemė dažnai apibūdinama kaip gyvas personažas („gyva”, „gyvybė”, „mylinti”, „baudžianti”).

Rusams aktualiausias žemės suvokimas yra globalaus masto – tai ne tik „pasaulis”, „planetą”, „žemės gaublys”, „visata”, bet ir visa „supanti aplinka”, įtraukiant „laukus”, „jūras”, „vandenynus”, „šalis”, „žemynus” ir visa, kas gyva ir joje gyvena. Žemė irgi suvokiamą kaip „dirva”, „ariamas laukas”, „molis”, bet, skirtingai nuo lietuvių, ji tokiu atveju vertinama neutraliai arba net neigiamai: „puvėsiai” ar net „pūliai” (rus. *гнои*), „purvas”, „pelkė”, „mirtis” (priešingai negu lietuvių „gyvybė”!). Rusų požiūris į žemę neturi nuosavybės aspekto – nors ji „vienna” ir visa „mūsų”, dažniausiai ji vertinama abejingai: „po kurią mes vaikštome”, „kur gyvename”, „tai, kas po kojomis”. Jos teigiami apibūdinimai susiję su „tvirtumu”, „pasitikėjimu”, „džiaugsmu”, „jėga”.

„Erdvė” (rus. *пространство*)

„Erdvės” konceptą lietuvių suvokia ne taip vienareikšmiškai. Lietuviam ji gali būti „sava” ir „svetima”, „atvira” ir „uždara”, „plati” ir „siaura”, „tolima” ir „artima”. Su nežinomybe, begalybe, platybe dažniausiai susijusios neutralios konotacijos, su uždarumu, artumu – teigiamos („laisva”, „tobula”, „pilna gerumo”, „švari”, „mano”). Nors ir ypatybės „plati” bei „atvira” (bet ne „begalinė” ir „neaprėpiama”!) kartais įvertinamos kaip teigiamos ir susijusios su „savu” pasauliu.

Rusai konceptą „erdvė” suvokia visiškai kitaip. Jiems erdvė neturi ribų ir asocijuojasi visų pirma su tokiais begalybės atitikmenimis kaip „visata”, „galaktika”, „kosmosas”. Su tuo susijusi visa asociacijų grandinė: „oras”, „vakumas”, „atmosfera”, „nesvarumas”. „Erdvė” žadina „laisvės”, „nepriklausomybės”, „skrydžio” pojūcius. Ji „didelė”, „gili”, „beribė”, tai gali būti „oro”, „jūros” ir net „dvasinė” erdvė, bet dažniausiai – „trimatė”. Jai vis dėlto taikomos tokios charakteristikos kaip „atstu-

mas”, „matas”, „tarpsnis”, „plotas”, nors, nepaisant galimybės išmatuoti, ji – neribota. Kartais net gali pasirodyti, kad jos iš viso néra: plg. atsakymus „tuštuma”, „kas nejuntama”, „ko néra”, „niekas”, „sapnas”. Galimas daiktas, kaip tik su tokiu erdvės suvokimu yra susijęs ir atsakymuose aptinkamas „vienišumo” bei „kažko svetimo” jausmas.

Taigi matome, kad rusams *savo* sritis neturi aiškių ribų – viskas yra mano ir niekieno, nuosavybės kategorija aiškiai neišreikšta. Tuo tarpu lietuviams svarbios ne tik savos erdvės ribos, bet ir jų apsauga nuo išibrovimų iš išorės. Tai ypač ryškiai matyti koncepto „tauta” sampratoje.

„Tauta” (rus. *народ*)⁵

Lietuviai šią sąvoką aiškiai priskiria *savam* pasauleiui: asociacijos „pažistamas”, „mano”, „mes”, „mūsų”, „šeima”. Konceptas „tauta” turi aiškų politinį atspalvį, sukelia asociacijas „valstybė”, „piliečiai”, „visuomenė”, „nacija”, „patriotas”, „valdžia”, kiek rečiau – „tradicijos”, „istorija”, „kultūra”, „papročiai”, „kalba”, „tikėjimas”. Iš visų apibūdinimų lietuvių visų pirma pabrėžia tautybę. „Tauta” suvokiamą gana emocionaliai, ir šio koncepto apibūdinimai rodo jį esant priklausomą nuo santykio su *kitais*: „jéga, galia”, „kovinga”, „išrinktoji”, „santūri”, „draugiška”, „maloni”; nors taip pat ir susijusi su vidinėmis ypatybėmis: „darbštis”, „tvirta”, „savita”, „linksma”. Kaip vienybės pagrindą lietuvių pažymi „valstybę”, paskui – „kalbą”, tik trečioje vietoje – „tradicijas” bei „kultūrą”. Įdomios ir asociacijos, susijusios su šios vienybės pasekmėmis – tai „laisvė” ir „valdžia”. Ši požiūrių galima apibūdinti taip: „tauta” – tai „žmonių, susivienijusių pagal tautybės pozymį, visuma”, turinti „jégos” ir „galios”, taigi galinti „atsispirti priešui”.

Lietuvos rusams „tauta” (*народ*) – tai visų pirma „žmonės” ir tik paskui – „nacija”. Tautybę irgi pažymima kaip „tautos” skiriamasis bruožas (kartu su „tradicijomis”, „kalba”, „kultūra” ir „valstybe”), tačiau konkreti tautybė „rusai” paminėta tik 2 kartus (skirtingai nuo lietuvių, kurie savo tautybę paminėjo 12 kartų). Rusams svarbi tautos kiekybė: asociacijos „(didelis) skaičius”, „daugybė žmonių”, „kiekis”, „kolektyvas”, „daugėjimas”. Pažymėtina tendencija vertinti tautą kaip vientisą beveidė masę: „žmonių, panašių vienas į kitą, minia”, „skrudėlynas”, „pilka masė”, kuri kartais elgiasi agresyviai: „béganti gatve ir rékianti minia”. Su pastaruoju apibūdinimu susijusios tokios asociacijos kaip „mugė” ir „stotis”. O tautai būdingas maištingumas bei agresyvumas ryškėja iš atsakymų „karas”, „perversmas”, „pučas”, „sukilimas”, „mitingas”, „raudonoji armija”. Tautos, ar liau-

dies, apibūdinimai vertinami prieštaragingai: ji ir „gera”, „geraširdė”, ir „pikta”, „buka”, „kvaila”. Ji pasižymi „dora”, „kolektyviškumu”, „draugyste”, „meile”, bet ir „užsispyrimu”, „godumu”, „abejingumu”, „neapykanta”, „piktumu”. Vis dėlto dažniausiai kartojamas apibūdinimas – „jéga”, kurią apklaustieji turbūt įžiūri visuomenės narių susitelkime ir patriotizme.

2. Koncepto „svetimas” įvertinimas leidžia spręsti apie apklaustųjų požiūrį į kitus.

Ir lietuvių, ir rusų konceptą „svetimas” (rus. *у́жко́й*) vertina visų pirma pažįstamumo, taip sakant, mentalinio artumo atžvilgiu: dažniausias atsakymas į žodį „svetimas” buvo – „nepažistamas”, t.y. „nežinomas”, „nesuprantamas”. Dauguma įvertinimų turi neigiamą atspalvį ir prasideda neiginiu *ne* („ne-pageidautinas”, „ne-mielas”, „ne-įdomus”, „ne-reikalingas”). Pastarieji apibūdinimai atspindi ne tik gana aiškiai jaučiamą distanciją tarp *savo* ir *kito* pasauly, bet ir ryškų nenorą ją įveikti: *svetimas* – ne tik tolimas, nesuprantamas, bet ir pavojingas. Pagrindinė neigiamą *svetimo* funkcija yra susijusi būtent su tiesiogine sąvokos ypatybe: ji žymi kažką „svetima, tolima”, kas išsibrauna į *savę* pasauly (asociacijos „priešas”, „ateivis”, „išsibrauna”). Apsisaugojimo nuo tokio išibrovimo būdai iš asociacijų irgi aiškiai matyti, bet lietuvių ir rusų atsakymuose yra skirtinės: lietuviams – tai užsidarymas, nenoras užmegzti ryšį (asociacijos „šaltumas”, „uždarumas”, „nesupratimas”, „nepasitikėjimas”, „atstumiantis”, „ištarinias”); rusai žiūri į *svetimą* emocionaliau: jie pažymi tokius neigiamus jausmus kaip „nuoskauda”, „nemeilumas”, „neapykanta”, „pasibjaurėjimas” ir patį „svetimą” apibūdina atitinkamai neigiamai („piktas”, „blogas”, „nedraugiškas”, „priešiškas”). Rusų asociacijoje irgi pasireiškia noras atsitraukti, atitolti, nepriimti („nereikalingas”, „ne-pageidautinas”, „netinkamas”, „pašalinis”, „atliekamas”), o kartais ir tiesiog išstumti iš savo erdvės („šalin”, „lauk iš čia”). Skirtingai nuo lietuvių reakcijų, rusų atsakymuose pasireiškia konotacijos, susijusios su savęs kaip *svetimo* suvokimu tam tikro konteksto atžvilgiu: „svetimas” gali būti ne tik žmogus, bet ir „namai”, „šalis”, „tauta”, „kalba”. Tikriausiai su tuo yra susijusi ir reakcija „nacionalizmas”. Nors aktualiausias *svetimo* požymis, kaip ir lietuviams, yra nesupratimas, mentalinis atskirtumas, Lietuvos rusai pabrėžia dar ir krauso, kilmės skirtumus: „negimtasis”, „užsienietis”, „svetimšalis”.

* * *

Taigi lietuvių ir rusų asociacijų, vertinant *savę* ir *svetimą* erdvės, palyginimas atskleidžia ne tik skirtinę sąmo-

ningą kai kurių konceptų suvokimą, bet ir neįsisiųmonintų nuostatų skirtumus. Galima teigti, kad lietuvių *sava* erdvė yra daugiau struktūriška, jiems svarbesnės yra jos ribos ir galimybė apsisaugoti nuo *svetimo* įsibrovimo. Tuo tarpu rusams nėra aktualios nei erdvės ribos, nei savo vieta joje, jiems viskas yra savo ir niekieno, todėl pats *svetimo* konceptas suvokiamas kitaip: „*svetimas*” yra ne tas, kuris kėsinasi į „*mano*” erdvę, o tas, kuris yra *tolimas* ir skiriasi nuo „*manęs*” kitais parametrais – krauju, kilme ar vidinėmis savybėmis.

Svarbus veiksnys taip pat yra suvokimo stereotipišumas, daug ryškesnis rusų atsakymuose nei lietuvių: rusai iš viso pateikė daugiau vienodų, stereotipiškų atsakymų, tuo tarpu lietuviai atsakinėjo įvairiau, individualiu. Tai sutinka su mūsų eksperimento pirmosios dalies rezultatais, rodančiais rusus panašiau atsakant ir į atvirus anketos klausimus. Galbūt tai yra susiję su agresyvesniu rusų požiūriu į kitų tautybių atstovus apskritai, su ekstremiškais jų siūlomais tarpetinių problemų sprendimo būdais. Lietuviai rusų atžvilgiu nusiteikę tolerantiškiau bei ramiau, tačiau ir jų nesąmoningos nuostatos rodo, kad vienybė tautiniu pagrindu jiems turi didelę, net lemiamą reikšmę, ir jie pasirengę ginti *savo* erdvę, net jei tam tektų griebtis jėgos.

Be abejo, etninės identifikacijos samprata ir su ja susijusios psichologinės nuostatos, stereotipai bei vaizdiniai reiškiasi – ir gali būti interpretuojami – įvairiai lygiai, yra toli gražu ne tokie vienareikšmiški, kaip galėtų pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Čia išsakytos pastabos tik bendrais bruožais nusako kai kuriuos šios plačios ir sudėtingos temos – Baltijos tautų ir, skyrium, lietuvių bei Lietuvos rusų etninės savimonės – pjūvius. Detalesnis ir kompleksiškesnis tyrimas, kuris galėtų patvirtinti ar pakoreguoti šiame straipsnyje suformuluotas išvadas, – užduotis ateičiai.

NUORODOS:

1. Tyrinėjimas atliekamas remiant Rusijos fundamentaliuju tyrinėjimu fondui (RFFI). Grantas Nr. 01-06-80041.
2. Antra tyrinėjimo dalis buvo atlikta Latvijoje ir čia neaptariama.
3. Pagal sociopsichologų nuomonę (N.M. Lebedeva), „nor malii“ situacija – kai pozityvių autostereotipų yra 70 proc. ir atitinkamai pozityvių heterostereotipų yra 30 proc.
4. Rusų kalboje visi šie namų žymintys žodžiai *xama*, *халупа*, *сара́й*, *хлеб* yra labai neigiamos konotacijos.

5. Pažymėtina, kad rusai turi tik vieną savoką (*народ*), kurią atitinka du lietuvių žodžiai (*tauta* ir *liaudis*). Tai liudija atitinkamas kalboje atispindinčias mentaliteto urytybes (nors kartu ir kalbos ypatumas, veikiančius mentalitetą). Kas skiriasi lietuvių „kalbiname pasailio vaizdinyje“, nesiskiria rusų: savokas „*етническая группа*“ ir „*популярные этнические группы*“, aiškiai skiriamas lietuvių, rusų kalboje išreiškia vienas ir tas pats žodis. Kadangi mūsų tyrinėjimui svarbi buvo pirmoji savoka, lietuviškojoje teste dalyje mes vartojoome žodį *tauta*.

LITERATŪRA:

- Асмолов, Шлягина – Асмолов А.Г., Шлягина Е.И. Национальный характер и индивидуальность: Опыт этнопсихологического анализа // Психологические проблемы индивидуальности. – Вып. 2. – Москва, 1984.
- Беликов, Крысин – Беликов В.И., Крысин Л.П. Социолингвистика. – Москва, 2001.
- Дмитрюк – Дмитрюк Н.В. Национально-культурная специфика вербальных ассоциаций. – Москва, 1985.
- Ерофеев – Ерофеев Н. Этнические представления // Общественные науки. – Москва, 1984, № 1.
- Завьялова, Рыжакова – Завьялова М.В., Рыжакова С.И. Балтийские этнокультурные стереотипы: образы “своего” и “чужого” // Идентичность и толерантность. – Москва, 2002. – Р. 305–328.
- Залевская 1996 – Залевская А.А. Вопросы теории и практики межкультурных исследований // Этнокультурная специфика языкового сознания. – Москва, 1996.
- Залевская 1971 – Залевская А.А. Свободные ассоциации в трех языках // Семантическая структура слова. – Москва, 1971.
- Касаткина – Касаткина Н. От маргинализации до интеграции: стратегия аккультурации в различных группах национальных меньшинств Литвы // Этническая психология и общество. Материалы I-ой конференции секции этнической психологии при Российской Психологическом Обществе. – Москва, 1997.
- Кон – Кон И.С. К проблеме национального характера // История и психология / Под ред. Б. А. Поршнева, Л.И. Анцыферовой. – Москва, 1971.
- Кюоева – Кюоева Г. Ц. Этнические стереотипы в системе межэтнических отношений. – Москва, 1985.
- Лебедева – Лебедева Н. М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию. – Москва, 1999.
- Личность, культура, этнос – Личность, культура, этнос: Современная психологическая антропология / Под ред. А. А. Белика. – Москва, 2001.
- Малькова – Малькова В. К. Особенности стереотипизации этносов в российской прессе // Идентичность

- и толерантность / Под ред. Н.М. Лебедевой. – Москва, 2002. – Р. 285–304.
- Мартынова – *Мартынова М. Ю.* Традиционные нормы общения и толерантность // Толерантность и культурная традиция / Под ред. М. Ю. Мартыновой. – Москва, 2002. – Р. 32–94.
- Речевые и ментальные стереотипы – Речевые и ментальные стереотипы в синхронии и диахронии / Отв. ред. Т. М. Николаева. – Москва, 1999.
- Русские Прибалтики – Русские Прибалтики: Механизм культурной интеграции. – Вильнюс, 1997.
- Савоскул – *Савоскул С. С.* Русские нового зарубежья: Выбор судьбы. – Москва, 2001.
- Сикевич – *Сикевич З. В.* Русские: „Образ“ народа (социологический очерк). – Москва, 1996.
- Степаненко – *Степаненко Т. Г.* Этнопсихология. – Москва, 2000.
- Тарасов – *Тарасов Е. Ф.* Межкультурное общение – новая онтология анализа языкового сознания // Этнокультурная специфика языкового сознания. – Москва, 1996
- Хотинец – *Хотинец В.Ю.* О возможности отражения в этнических стереотипах типичных черт этнического характера // Идентичность и толерантность / Под ред. Н. М. Лебедевой. – Москва, 2002. – С. 266–284.
- Шапкина – *Шапкина О. Н.* О языковых стереотипах в межнациональном общении // Россия и Запад: Диалог культур. – Москва, 1996.
- Berry, Pleasants 1984 – *Berry J.W., Pleasants M.* Ethnic tolerance in plural societies. – Potsdam, New York, Wiley, 1984.
- Chlewiński, Kurcz – Stereotypy i uprzedzenia / Red. Z. Chlewiński, I. Kurcz. – Warszawa, 1992.
- Geertz 1973 – *Geertz C.* The Interpretations of Cultures. – New York, 1973.
- Językowy obraz świata – Językowy obraz świata / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin, 1999.
- Łukaszewski, Weigl – *Łukaszewski W., Weigl B.* Stereotyp stereotypu czy prywatna koncepcja natury ludzkiej? // Stereotypy i uprzedzenia: Uwarunkowania psychologiczne i kulturowe / Pod red. M. Kofty i A. Jasińskiejk-Kani. – Warszawa, 2001.
- Rozenzweig – *Rozenzweig M.R.* Comparison among word-association responses in English, French, German and Italian // American journal of psychology. – Ithaca, 1961, Vol. 74.
- Steward, Powell, Chetwynd – *Steward R.A., Powell G. E., Chetwynd S. J. P.* Perception and Stereotyping. – Westmead, 1979.
- Triandis – *Triandis H. C.* Culture and social behavior. – New York, 1994.

Attitudes of the Lithuanians and Russians towards one another: on the outcome of ethnopsycholinguistic research

Svetlana RYŽAKOVA, Marija ZAVJALOVA

The article explores the issue on ethnic stereotypes and images of the Lithuanians and Lithuanian Russians of senior grades in schools. The analysis has been based on the outcome of ethnopsycholinguistic research carried out in Lithuania in 1999–2000. The basis for the techniques of the research was author made questionnaire containing open and hidden questions (open questions explored the evaluations of the representatives of their own and foreign nation, the characterization of interethnic problems and their possible solutions, the attitude towards its own and foreign ethnic culture, while “closed” questions were hidden in the stimuli of the associations to which respondents had to present a range of free associations). By this method we are permitted to analyze not only conscious approaches but their unconscious level as well. 200 schoolchildren (at a hundred of schoolchildren from Lithuanian and Russian schools in Vilnius) at the age between 16 and 18 were involved. On the basis of the investigation the supposition could possibly be made that there is quite an amount of differences in perceiving by the Lithuanians and Lithuanian Russians their own and “foreign” ethnic group and space; also differences in conscious and unconscious approaches obtained from the questionnaire of either group exist. The Lithuanians possess a more clarified view of their place in the world, and the boundaries of their space are of great importance to them and they are more clearly defined; simultaneously they are more tolerant with respect to others and possess a more solid attitude towards their ethnic group. Otherwise Russians have a very dim realization of their space and their ethnic identification is of utmost importance to them, they demonstrate a very sickly response towards the representatives from other nation and constantly feel a threat for the existence of their ethnic group.

Институт славяноведения,
Институт антропологии и этнологии
им. Миклухо-Маклая,
Российская Академия Наук,
Ленинский проспект 32-а, Москва, Россия,
el. p.: marija_z@mitu.net.ru;
lana@mega.ru

Gauta 2003 12 10, įteikta spaudai 2004 05 07

Katalikų bažnyčios vargonininko profesinės funkcijos ir etikos normos (XX a.)

Sonata DRUPAITĖ

Straipsnio objektas – Katalikų bažnyčios vargonininkas. Tikslas – remiantis faktologine medžiaga ir empirinių tyrimų duomenimis, supažindinti su bažnyčios vargonininkų profesinėmis funkcijomis ir profesinės etikos normomis. Metodai – dokumentų analizė, anketinė apklausa, statistinė analizė. Tiriamujų apibūdinimas. Tyrimas atliktas 2000–2001 m. Tyrimo atrankos aibę sudaro tokios tiriamujų grupės: parapijų vargonininkai (100 respondentų), parapijų klebonai (100 respondentų), klерikai (103 respondentai), vargonininko specialybės studentai (30 respondentų), bažnyčią lankantys gyventojai (400 respondentų). Tiriamujų imčiai nustatyti taikytas paprastas atsitiktinis tiriamujų grupių parinkimo būdas bei tikslinė imtis, ištisinė atranka (naujojama tyrinėjant nedidelę imtį). Duomenų patikimumą padidina tai, kad respondentai neturėjo priežasčių netiksliai arba tendencingai atsakyti į klausimus, nes anketos buvo anoniminės. Pagrindinė išvada: XX a. pirmojoje pusėje nustatytas vargonininko profesinių funkcijų spektras buvo platus, o profesinės etikos ir asmens savybių reikalavimai buvo griežtesni nei amžiaus pabaigoje.

VARGONININKO PROFESINĖS FUNKCIJOS

Profesinė veikla XX a. pirmojoje pusėje

XX a. pradžioje instrukcijų ar nutarimų, nusakančių parapijos vargonininko profesines funkcijas, nebuvo. Tradiciškai vargonininkas privalėjo patarnauti mišioms, vadovauti chorui, vesti parapijos raštinę, kai kuriose parapijose klebono nurodymu dirbtini liokajumi, furmonauti, atlikti paštininko pareigas ir kita (*D-lis, 1914, p. 34*). Vargonininko darbo apimtis priklausė nuo parapijos dydžio ir klebono nurodymų. Mažesnėse parapijose (pavyzdžiu, Lekėčiuose (Seinų vyskupystė) buvo 235 parapijiečiai) atvaragonavęs vienerias mišias, pamokęs chorą ir parašęs keletą aktų, vargonininkas visą dieną būdavo laisvas (*Minor, 1914, p.30; Skaisgiry, 1914, p. 63*). Didelėse parapijose vargonininko darbo apimtis buvo kur kas didesnė. Pavyzdžiu, Kretingos parapijoje vargonininkui kasdien reikėdavo atgroti po 7 mišias, o vasarą – dar daugiau. Kiekvieną rytą 7 valandą vargonininkas privalėjo atgroti *Valandas* ir „Dievas mūsų apgynėjas“, po pietų 15 valandą vėl grodavo *Valandas*. Vargonininkas privalėjo vesti parapijos ir namų raštinię bei vykdyti kitas bažnytinės pareigas (*Jucys, 1914, p. 60*).

Siekdami pagerinti ekonominę padėtį ir įteisinti darbą, vargonininkai reikalavo nustatyti jų pareigas parapijoje. 1912 m. vargonininkai kreipėsi į vyskupus, kad būtų sudaryta kunigų komisija kylantiems vargonininkų pareigų neapibrėžtumams spręsti. Tuo metu Katalikų bažnyčia šiuo klausimu pozicijos nepareiškė. Vargonininko teisių ir pareigų klausimas liko neapibrėžtas.

Atsižvelgdamas į vargonininkų padėtį ir profesinius reikalavimus, Vilniaus vyskupijos sinodas 1931 m. apsvarstė vargonininkų pareigų apimtis ir paskelbė nutarimus, kuriuose tiksliai apibrėžė vargonininko pareigas. Sinodo nutarimuose nurodomos šios parapijos vargonininko pareigos:

- Ypatingos vargonininko pareigos:*
- nemokamai groti ir giedoti visų liturgijų metu,
  - nemokamai groti ir giedoti gegužinių, birželiniių ir spalinių mišių metu,
  - nemokamai groti ir giedoti pirmosiose (ankstyvosiose) mišiose (jei tai yra paprotys),
  - nemokamai groti ir giedoti mokyklinių ir tautinių pamaldų metu,
  - groti ir giedoti šiokiadieniais,
  - nemokamai vadovauti parapijos chorui ir mokyti bažnytinio giedojimo.

Vargonininko pareigos:

- dalyvauti liturginėse ceremonijoje paskutinėmis Dižiosios savaitės dienomis, kaip bažnytiniai raštai ar pačiojai to reikalavo,
- padėti klebonui vesti parapijos kanceliariją,
- prižiūrėti ir tvarkyti vargonus, choro knygas ir natas, būti už jas atsakingam,
- prižiūrėti tvarką bažnytiniam chore (patalpoje),
- atsakyti už žmonių elgesį, kurie yra chore mišių metu.

Vargonininkas, atliekantis zakristijono pareigas, privalo:

- tvarkyti bažnyčią, altorių, drabužius ir kitus bažnytinius reikmenis,
- prižiūrėti, kad bažnyčia po sekmadienio, švenčių ar po kiekvieno didesnio susiejimo būtų sutvarkyta, kad visi altoriai, klausyklos būtų apsmilkytos, nuo altoriaus pakistos žvakės ir išvalyto vaško liekanos,
- prižiūrėti, kad liktoriai ant altorių ir indai švēstam vandeniu būtų švarūs, kad kiekvieną mėnesį būtų valoma apatinė bažnyčios sienų dalis ir altorius,
- pasiruošti kiekvienos dienos mišioms ir kitoms šventėms, paruošti pranešimus,
- uždegti žvakes per mišias, patarnauti per mišias sutei-

kiant sakramentus (*Instrukcja o obowiązkach organistów w archidiecezji wileńskiej*, 1932, p. 232–233).

Remiantis sinodo nutarimais galima teigti, kad vargonininko profesinės darbinės veiklos spektras buvo gana platus, tačiau darbo apimtis neišsprendė materialinio būtinio bei ekonominio pobūdžio problemų.

1940 m. Telšių vyskupijoje taip pat buvo svarstyta vargonininko profesinių pareigų klausimas. Priimtame vargonininkų statute nurodomos šios vargonininko pareigos:

- a) organizuoti ir lavinti bažnytinį chorą, jam vadovauti, žiūrėti, kad choro nariai būtų geri katalikai, blaivūs ir neturėtų kitokių netinkamų ydų,
- b) organizuoti, tvarkyti ir mokyti kitus bažnyčios giesmininkus, išskyrus atvejus, kai klebonas jų tvarkymą pavaeda kitam asmeniui,
- c) padėti parapijos kunigams giedoti egzekvijas, laidoti, vargonuoti ir giedoti įvairių pamaldų metu nustatyta bažnyčioje tvarka ir klebono nurodymais,
- d) rūpintis bažnytinės muzikos lygiu, nuolat lavintis, kad tobulai atliktų instrumentinės ir vokalinės muzikos kūrinius,
- e) remiantis vargonininko ir klebono sutartimi, vargonininkas turėjo vesti parapijos metrikų skyrių: sudaryti metrikų protokolus, išrašyti aktus į gimimo, mirimo, jungtuvių metrikų knygas, kasmet paruošti metrikų aktų dublikatą ir nusiųsti vyskupijos archyvui, rašyti metrikų nuorašus ir išstraukas privatiems asmenims ir valdžios įstaigoms, taip pat rašyti pranešimus į Centrinį Statistikos Biurą, siuštį jungtuvių pažymėjimus į vyskupijos kuriją ir klebonams.
- f) metrikų knygas vargonininkas turi laikyti tvarkingai parapijos raštinėje (archyve), bet ne savo bute,
- g) metrikus, jų nuorašus ir kitus raštus privalo rašyti tai-syklingai, švariai ir įskaitomai, remiantis vyskupijos instrukcijomis; vargonininkas privalo žinoti, kad valstybės įstatymai yra numatę griežtas bausmes už netikrų metrikų rašymą, už surašytų savavališką taisymą ir klastojimą,
- h) norintis išvykti iš parapijos ilgesniams laikui turi gauti klebono leidimą.
- i) su klebono žinia vargonininkas gali turėti pavaduotoja ir mokinių, kurie gali pavaduoti bažnyčioje ir parapijos raštinėje (Vargonininkų statutas, 1940, p.4–8).

Nors vargonininkų profesinė darbinė veikla buvo apibrėžta kartu nurodant konkrečius užmokesčius už patarnavimus, tačiau tai nepakeitė šios socialinės grupės socio-ekonominio statuso.

Socialinių garantijų, konkurencijos ir ekonominijų stimulų nebuvimas sėlygojo tai, kad bažnyčios vargonininkų profesinė darbinė veikla galėjo ir nebūti ypač intensyvi, visus žmogaus interesus pajungianti veikla. Daugelyje vietu jai buvo būdingas nedidelis darbo krūvis, prastos materialinės būtinės sąlygos bei minimalus pragyvenimo lygis,

turėjė itakos vargonininkų profesinės ir kultūrinės veiklos intensyvumui. Ta vargonininkų dalis, kuriai darbinė veikla buvo vien pragyvenimo šaltinis, laisvas valandas skirdavo nieko bendra su vargonininko pareigomis neturinčiai veiklai. Profesinį pašaukimą turintys vargonininkai saviraiškos ir vidinio realizavimosi ieškojo kituose dvasinį peną teikiānčiuose ir įsitvirtinti leidžiančiuose užsiemimuose. Vargoninkai, kurie turėjo profesinį pašaukimą ir kurių menkas profesinės veiklos intensyvumas palikdavo gana plačią erdvę tenkinti įvairius kitus poreikius ir polinkius, aktyviai įsitraukdavo į socialinį kultūrinį gyvenimą. Savo pastangomis išgiję aukštesnį muzikinį išsilavinimą suburdavo vienos muzikos entuziastus, darbuodavosi chorus mokydamis bažnytinio giedojimo, tautiškų dainų, pratino parapijiečius skaityti rankraščius, knygas, laikraščius, kurie pirma pakliūdavo į vargonininko rankas, o parapijiečiai gaudavo iš jo arba atėję skaitydavo (Vargšas vargonininkas, 1907, p. 1). Atgavus spaudos laisvę ir pradėjus rengti lietuviai vakarus vargonininkai prisidėdavo prie jų organizavimo. Miesteliuose, kuriuose buvo tik vienas choras, tie patys choristai giedodavo bažnyčioje ir dalyvaudavo įvairių švenčių programose (Vaičiūnas, 1931, p. 6–8). Ugdysti chorinę kultūrą vargonininkams tuo metu buvo gana sunku dėl kelių priežasčių: daugumą choristų sudarė „žmonės iš sodžiaus“, o sodiečiams, išsibarsčiusiems po vienkiemius, nelengva buvo rinktis į miestelį repeticijai pas vargonininką – chorvedj. Atėjus dažnai tekdayo susigrūsti į mažą kambarėlį (Vanagėlis, 1914, p. 65–66). Vos pradėjė mokytis choristai tuo išskirstydavo, nes manydavo, „kad nereikės tiek daug mokytis ir dažnai lankyti repeticijų“. Jei vargonininkas būdavo jaunas, patyręs, mokėdavo choristus pavaišinti, juokų pakrésti, tai darbas vykdavo „pusētinai“, o jei ne – į repeticijas parapijiečiai ateidinėdavo tik dėl „nuolatinį chorvedžio maldavim“ (Dédé, 1925, p. 159–161). Nors dauguma chorų buvo silpni, menkučiai, bet ir „tie chorai teikė didelio džiaugsmo nedaug nusimančiai muzikoje visuomenei“. Kai kuriose parapijose patys kunigai neskatinio ugdysti chorinės kultūros: trukdydavo giedoti, bažnyčios giesmininkams liepdavo streikuoti motyvuodami tuo, kad „chorui giedant kunigas gaištąs, o vargonininkas reikalaujasi daugiau mokėti“, todėl geriau „tegu negieda, nes vargonininkui nereikės primokėti“ (Senis vargonininkas, 1914, p. 26–27).

XX a. pirmojoje pusėje bažnyčios vargonininkų socio-ekonominis statusas veikė šio sluoksnio socialinį elgesį, lémė vertybines orientacijas. Buvo orientuojamas į šias vertynes: kasdieninę darbinę veiklą kaip pragyvenimo šaltinį, užtikrinantį nors būtiniausią poreikių patenkinimą, bendravimą su artimiausia socialine aplinka, kurios dėmesys buvo brangintinas ir kurioje savo elgesiu buvo siekiama pelnyti prižinimą. Tuo metu šios socialinės grupės socialinius, pažintinius, kultūrinius interesus ribojo ekonominio pobūdžio sunukmai, todėl daugumos jie nebuvo platūs.

Profesinė veikla XX a. antrojoje pusėje

Vargonininko, kaip patarnautojo, vietą pamaldose nusako bažnytinės liturginės nuostatos ir oficialus Bažnyčios požiūris į bažnytinę muziką.

Bažnytinėse liturginėse nuostatose pažymima, kad liturginiame susirinkime (iškilmingose pamaldose) dalyvauja ir bendradarbiauja ne tik kunigas, tarnai, skaitytojai ir eiliniai dalyviai, bet ir muzikai bei giedotojai. Kiekvienas iš jų turi savas aktyvaus dalyvavimo pareigas. Tuo pat metu kiekvienas iš jų atlieka skirtinges užduotis. Bažnytinės liturginės nuostatos aiškina, kad liturginėje celebracijoje dalyvauja Bažnyčios oficialiai atskiroms tarnystėms paskirti pasauliečiai. Celebracijoje kiekvienas turi jiems priklaujančias pareigas ir jas atlieka nustatytu laiku pagal liturginių rubrų ir principų nurodymus. Pareigų pasiskirstymas liturginėje celebracijoje liturgiją padaro harmoningu vie-

niu, kur kiekvienas dalyvis turi ir atlieka tik jam skirtas pareigas (Kajackas, 1998, p. 82–83). Bažnyčioje grojantys muzikantai yra aktyvūs pamaldų dalyviai, nors jų tarnystė pamaldose nėra taip išryškinama kaip kitų (celebranto, akolitų, lektorių, Šventojo rašto skaitytojų, ministranto). Liturginė konstitucija pabrėžia, kad vargonai, kaip tradicinis muzikos instrumentas, Romos bažnyčioje yra laikomi didelės prabangos ženklu, kurio balsas bažnytinėms apeigoms gali suteikti nuostabaus žavumo (SC 120), todėl *vargonininkas pamaldose yra labai svarbus patarnautojas*: jis akompanuoja giedotojams, dažnai groja vienas ir privalo užtikrinti harmoningą celebracijos eigą, specialiai jai improvizuodamas.

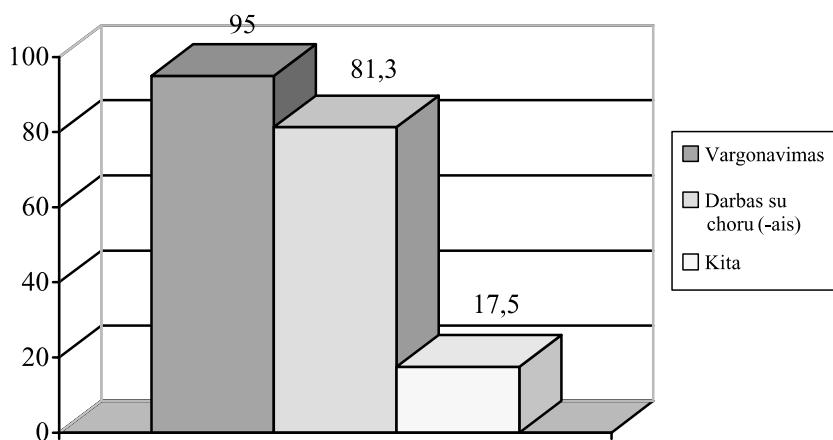
Šiomis dienomis vargonininkų profesinę veiklą salygoja ir tai, kad vargonais per liturgines apeigas naudojamas ribotai ir nedažnai, nors praeityje vargonai į liturgiją ītraukdavo tikinčiuosius ir suaktyvindavo tuos, kurie apeigų me-

tu būdavo „nebylūs ir inertieški žūroval“ (Pijus XI. *Divini cultus*, 9). Atsižvelgiant į tai, kad vargonai per liturgines apeigas gali lydėti ir palaikyti tiek viso tikinčiųjų sambūrio, tiek choro giedamas sakralines giesmes, pageidautina, kad vargonai būtų labiau naudojami parengiant ir užbaigiant liturgines apeigas. Svarbu, kad bažnyčiose, ypač ižymiose, netrūktų kompetentingų muzikantų ir kokybiškų muzikos instrumentų (*Koncertai bažnyčiose*, 2001, p. 1).

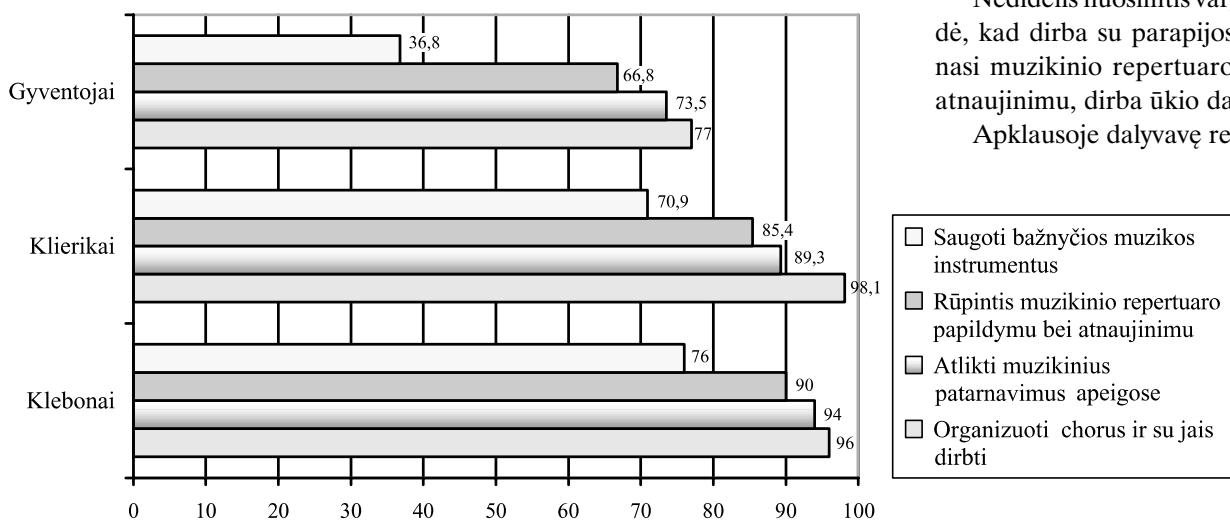
Atlikto tyrimo duomenys padeda nusakyti, kokios šiuo metu yra bažnyčiose dirbančių vargonininkų profesinės funkcijos. Apklausoje dalyvavę vargonininkai nurodė, kad pagrindinės vargonininko pareigos parapijoje yra vargonavimas ir darbas su chorru (-ais) (žr. 1 pav.)

Nedidelis nuošimtis vargonininkų nurodė, kad dirba su parapijos jaunimu, rūpiasi muzikinio repertuaro papildymu bei atnaujinimu, dirba ūkio darbus ir kita.

Apklausoje dalyvavę respondentai (pa-

1 pav. Bažnyčios vargonininko profesinės pareigos (proc.)
(Parapijų vargonininkų atsakymai; į klausimą atsakė 100 proc.
apklausoje dalyvavusių vargonininkų)

2 pav. Bažnyčios vargonininko pareigos (proc.)
(Parapijų klebonų, klerikų, gyventojų nuomonė; į klausimą atsakė 100 proc. respondentų)

rapių klebonai, klierikai, gyventojai) vargonininko pareigas parapijoje nurodė tokia svarba (žr. 2 pav.).

Iš grafiko matyti, kad vargonininko pareigas pagal svarbą parapijo respondentai nurodė vienodai. Statistiskai reikšmingų atsakymų skirtumų klierikų ir parapijų klebonų atsakymuose nėra. Jie yra įžvelgiami lyginant parapijų klebonų ir klierikų nuomonę su gyventojų nuomone.

Siekiant išsiaiškinti bažnyčios vargonininko specialybės studentų nuomonę apie parapijos vargonininko pareigas buvo užduotas atviras klausimas: „Kokios, Jūsų nuomone, yra pagrindinės vargonininko pareigos parapijoje?” Rezultatų duomenys pateiki 3 pav.

Iš grafiko matyti, kad, studentų nuomone, pagrindinės vargonininko pareigos parapijoje yra vargonavimas ir darbas su chorū (-ais). Kitos vargonininko pareigos pagal svarbą išsidėstė taip: organizacinis darbas (organizuoti koncertus, dirbtis su parapijos jaunimu ir kita), gerai atlikti pareigas, organizuoti bendruomeninį giedojimą, giedoti vargonininkui, papildyti bei atnaujinti muzikinį repertuarą. Nedidelis nuošimtis studentų mano, kad „muzikinio repertuaro papildymas bei atnaujinimas” yra svarbi vargonininko pareiga (pagal svarbą ši pareiga yra paskutinėje vietoje – 6,9 proc.), nors, parapijų klebonų ir klierikų nuomone, ši pareiga yra svarbi (90,0 proc.; 85,4 proc.) ir statistiskai nereikšmingai skiriasi nuo pagrindinių vargonininko pareigų – vargonavimo ir darbo su chorū (-ais).

Visų apklausoje dalyvavusių respondentų nuomone, pagrindinė vargonininko pareiga parapijoje yra vargonuoti ir dirbtis su chorū (-ais).

Bažnyčios vargonininkas (ypač miestelių ir kaimų parapijoje) galėtų ne tik vargonuoti ar giedoti per apeigas, vadovauti chorui, bet ir rengti muzikos valandėles, užsiimti žmonių skonio ugdymu. Vargonininkas galėtų būti kultūros skleidėjas bažnyčioje ir tvarkytis bendruomenės narių kultūros gyvenimą, tačiau profesines funkcijas ir darbo kokybę salygoja ir prasta muzikinių instrumentų būklė, neišspręsti muzikinio repertuaro, darbo apmokėjimo dalykai.

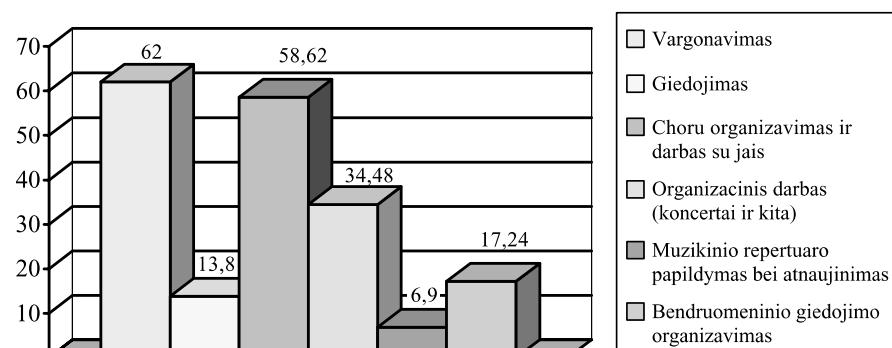
VARGONININKO PROFESINĖS ETIKOS NORMOS

Kiekviena profesinė visuomeninė veikla, net ir atliekant pačius primityviausius darbus, iš žmogaus reikalauja ne tik sugebėjimo dirbtis, bet ir tam tikrų savybių, vertybinių orientacijų, veiklos motyvų, charakterio bruožų. Suponuojamos tam tikros elgesio normos, kurių laikymasis

paprastai tokis pat svarbus individu profesinei veiklai kaip ir išsilavinimas ar kompetencija.

Profesinės etikos normos XX a. pirmojoje pusėje

XX a. pradžioje nustatyti ir visuotinai pripažintų normų, nusakančių, koks turi būti vargonininko pareigas atliekantis asmuo, nebuvo. Tai plačiau buvo svarstoma tik visuotiniuose vargonininkų susirinkimuose bei aptariama to meto spaudoje. Buvo pabrėžiama, kad vargonininkas „kaip bažnyčios tarnas turi būti tikru kataliku ir nepriklaušyti jokioms partijoms, draudžiamoms” bažnyčios hierar-

3 pav. Bažnyčios vargonininko pareigos (proc.)
(Bažnyčios vargonininko specialybės studentų nuomonė; duomenys pateikiti nuo atsakiusių į klausimą – 96,6 proc.)

chū (*Vargonininkas*, 1907, p. 1). Vargonininkų profesine etika nelabai domėjosi ir dvasininkija. Nebuvo priimta jokių instrukcijų ar nutarimų, vargonininko asmeniui ir jo profesinės etikos normoms keliamų reikalavimų.

Tam tikrą veiklos šablona, pagal kurį vargonininkai turėjo veikti, apimant susijusias su ta veikla nuostatas, emocijas, nulémė profesinė padėtis ir vaidmuo visuomenėje, profesinės veiklos objektas, salygojantis profesinės veiklos ir profesinės dorovės specifiką.

Ypač svarbus bažnyčios vargonininko profesinės veiklos veiksnyi buvo profesinė dorovė, tačiau nemaža dalis vargonininkų jos nesilaikė. Profesinius prasižengimus dažniausiai darydavo žemos kvalifikacijos ir profesinio pašaukimo neturintys asmenys, kurių pagrindinė darbo motyvacija buvo užmokesčis. Nemažai „silpnų vargonininkų” laivas valandas praleisdavo „traktieriuose ir alinėse”. Pasiitaikydavo, kad vargonininkas per pamokslą pasigerdavo, ir mišparami groti žmonės jo ieškodavo po visą miestelį (Š-tis, 1914, p.32). Buvo piktinamas, kad tarp šios profesijos žmonių plito „girtavimas, ištirkavimas, bedieviavimas” (Ž, 1914, p. 1). 1914 m. duomenimis, Lietuvoje buvo apie 150 „Blaivybės skyrių”, tačiau tik nedidelė dalis vargonininkų buvo jų nariais. Visuomenės ir kunigų nepasitenkinimo sulaukdavo vargonininkai, kurie nuolat sekiodavo

paskui kunigą ir beveik kasdien, atsiėmę užmokestį, tuoju jį „nešdavo žydui”, patys vaikšiodami „be marškinų ir savo nuogumu piktindami” parapjiečius (*Gregorianus*, 1914, p. 2). Pasitaikydavo vargonininkų, platinusių katalikų tikėjimui prieštaraujančius raštus (*I. Z.*, 1910, p. 243–244). Tarp profesinės dorovės normų nesilaikiusią vargonininkų 5–7 proc. buvo tokiai, kurie skundėsi, kad yra negerbiami ir ignoruojami, reikalavo, „kad kunigai su jais draugautų” (*Ž*, 1914, p. 1). Vargoninko vietą norintys gauti kandidatai kunigams dažnai meluodavo apie savo profesinę kompetenciją ir dorovingumą. Tuo metu vargonininkai dar neturėjo kvalifikaciją įrodančią pažymėjimų, nebuvo rašomos kunigų rekomendacijos – buvo pasikliaujama tik vargonininko sąziningumu.

Už profesinius prasžengimus vargonininkams nebuvo taikomi jokie ypatingi socialinės kontrolės metodai. Pagrindinis kontrolės būdas, darantis spaudimą pavieniam individui, buvo moralė, papročiai ir elgsenos normos. Ekonominės sankcijos, kaip gyvenimo sąlygų pabloginimas ar pajamų sumažinimas, nebuvo dažnai naudojamos. Dorovės normoms nusizengę vargonininkai dažniausiai buvo skatinami „pataisyti doriškai savo gyvenimą” (*Ž*, 1914, p. 1). Bet kokiui atvejui kontrolės metodais buvo siekiama paramti nuolankesnį asmenį.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje mažesnių parapijų ir ypač filių bažnyčiose dirbantys vargonininkai dažniausiai neturėjo tinkamo profesinio pasirengimo, todėl Juozo Naujailio iniciatyva nuo 1894 m. buvo pradėti rengti pastovūs chorvedžių ir vargonininkų kursai. Pasitobulinimo kur-

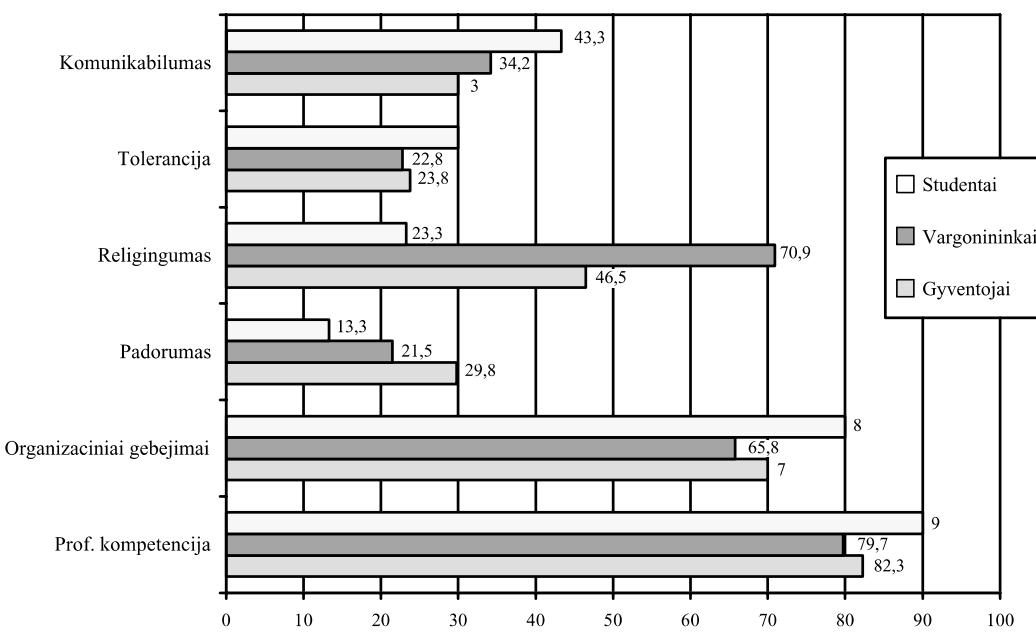
sai sulaukė ne tik visuomenės, bet ir išskirtinio Katalikų bažnyčios hierarchų susidomėjimo šios profesijos žmonėmis. Vyskupijoje buvo priimti vargonininkų kvalifikaciją ir elgesio normas apibrižiantys statutai ir instrukcijos.

1931 m. Vilniaus arkivyskupijos sinodo instrukcijose apie vargonininkus pažymima, kad vargonininku gali būti tik praktikuojantis katalikas. Neatliekantis tiesioginių pareigų arba blogu elgesiu (girtuokliautas, amoralus gyvenimas, tiksibinių pareigų neatlikimas, prilausumas Katalikų bažnyčiai priešingoms organizacijoms arba nusikaltimas Baudžiamajam kodeksui) tikinčiuosis piktinantis vargonininkas kunigo klebono turi būti perspėtas. Jeigu perspėtas vargonininkas ir toliau nesilaikydavo reikalavimų, Metropolijos Kurijos nutarimu buvo atleidžiamas iš pareigų be teisės gauti kitą vargonininko vietą (*Instrukcja o obowiązkach organistów w archidiecezji wileńskiej*, 1932, p. 235).

1940 m. priimtame Telšių vyskupijos vargonininkų statute pateikiami šie reikalavimai: vargonininko pareigoms gali būti priimtas tik doras ir praktikuojantis katalikas, turintis profesinį pašaukimą, privalantis su kunigais ir parapjiečiais pagarbiai elgtis, būti mandagus ir nuolankus. Be tiesioginių pareigų, vargonininkas negalėjo turėti jokių papildomų pareigų ar verslo, nesuderinamų su jo pareigomis. Vargoninkas ir jo šeimos nariai privalėjo būti pavyzdingi ir praktikuojantys katalikai. I jam skirtą butą vargonininkas negalėjo priimti gyventi nedoro elgesio asmenų. Už netinkamą profesinį elgesį ir kompetencijos stoka Vyskupijos Muzikos Komisijos nutarimu vargonininkas galėjo netekti darbo vietas (*Vargoninkų statutas*, 1940, p. 10).

Vargoninko padėtis ir vaidmuo visuomenėje palapsniui buvo susieti su tam tikru identitetu, kuris buvo socialiai išgyamas ir palaikomas. Tai salygojo vargoninko esybę ir elgseną. Atsižvelgiant į reikalavimus, vargoninku galėjo būti tik praktikuojantis katalikas, gyvenantis pagal katalikų tikėjimo nuostatas, geriantis žmones, doras, dvasinges, pavyzdingas šeimoje ir visuomenėje, taip pat turintis reikiamą kvalifikaciją. Pareigų ribose vargonininkas privalėjo klausyti klebono ir vykdyti jo įsakymus bei nurodymus.

Tačiau nurodytų instrukcijų ne visi vargonininkai laikydavosi. Tai liudija ir parapjiečių sukurtos dainos apie vargonininkus:

4 pav. Bažnyčios vargonininkui būtinų savybių hierarchija (proc.)
(Nurodoma, kiek nuošimčių respondentų nagrinėjamas savybes vertina kaip būtinas; duomenys pateikti nuo atsakiusių i klausimą: 98,8 proc. vargonininkų, 100 proc. studentų ir gyventojų)

Vargomistra aukštai sėdi,
Brangiais rūbais apsirėdės.
Kyrie, Gloria balsu šaukia,
Kad pripiltų gerklę, laukia
(iš K. Mikeliūno prisiminimų).

Profesijos pasirinkimas individų neišvengiamai pasmerkia laikytis privalomų reikalavimų. Daryti profesinius prasižengimus ir nesilaikyti nustatyto elgesio normų vargonininkus sulaikydavo grėsmė netekti darbo. Nors vargonininkai priklausė prasčiausiai apmokamų profesijų kategorijai, tačiau tuo metu tai buvo vienintelė profesija, paprastam žmogui suteikusi galimybę nors kiek užsidirbtį.

Profesinės etikos normos XX a. antrojoje pusėje

Tarybiniu laikotarpiu vargonininko specialybė buvo laikoma prastesne už kitas senų laikų muziko profesijas ir neminėtina. Vargonininkas tuo metu buvo betesis „su vilko bilietu”. Vargonininkų profesinės etikos ir dorovės klausimais visuomenėje taip pat nebuvo plačiau diskutuojama. Tuo metu įvairių profesijų tikintiesiems buvo draudžiama eiti į bažnyčią, jiems buvo taikomos įvairios moralinio poveikio priemonės: ižeidinėjimai, kritika, ribojamos veiklos galimybės ir kita. Vargonininkų profesinės dorovės padėtis buvo aptariama leidinyje „Muzikos žinios”. J. Stankūnas (1952), aptardamas popiežiaus Pijaus X brevę „Motu proprio”, nurodė ir vargonininko asmeniui keliamus reikalavimus. J. Stankūno nuomone, vargonininkas turi būti geras katalikas, abstinantas, padorus žmogus, jei vedės, negali būti susidėjės su kita moterimi. Vi-sada turi rodyti gerą pavyzdį parapijiečiams, tinkamai atstovauti bažnytiniam menui.

Katalikų bažnyčia taip pat nepateikė vargoninkams privalomų profesinės etikos normų. Apie reikalavimus vargonininkams trumpai buvo užsimenama tik kai kuriuose nutarimuose apie bažnytinę muziką. Liturginės komisijos 1986 m. paskelbtose „Bažnytinės muzikos gairėse” nurodoma, kad vargonininkai „turi būti dvasingi, griežtai laikytis bažnytinės muzikos instrukcijų bei klebonų nurodymų, kurie vargonininkams vadovauja, juos informuoja ir prižiūri jų darbą (Tamulevičius, 1986, p. 286).

Lietuvai atgavus nepriklausomybę vargonininkų profesinės etikos klausimais buvo diskutuojama vargonininkų draugijų susirinkimuose. Nutarimuose pabrėžiama, kad bažnyčios

Kriterijai	Parapijų klebonai	Klierikai
Profesinė kvalifikacija ir kompetencija	71,42	74,4
Organizaciniai gebėjimai	38,7	41,4
Praktikuojantis katalikas	50,6	34,4
Profesinis pašaukimas	12,24	19
Darbo patirtis	8,16	14,6
Liturginis išsilavinimas	16,32	12,5
Komunikabilumas	30,6	8,97
Religinės muzikos supratimas	10,2	6,65
Darbo motyvacija	—	5,95
Amžius	6,12	4,3
Reikalaujamo atlyginimo dydis	4,08	4,28
Rekomendacija (-os)	4,53	3,53
Meilė muzikai	—	2,95
Vietinis žmogus	6,12	1,98
Sugeba prižiūrėti instrumentą	6,12	1,53
Gražiai bendrautų su klebonu	—	1,46
Sugeba groti įvairiais instrumentais	—	1,42
Geras balsas	10,2	—
Pagarba liturgijai	6,12	—
Sugeba atliki savo pareigas	10,2	—
Rūpinimasis kvalifikacijos kėlimu	12,24	—

<i>Specifinės asmeninės savybės:</i>		
Atsakingumas	—	6,6
Nuoširdumas	—	5,5
Pareigingumas	24,48	4,3
Iniciatyvumas	26,5	2,7
Morali gyvensena (padorumas)	—	5,5
Tvarkingumas	16,32	1,8
Sąžiningumas	10,2	1,6
Punktualumas	—	1,53
Mandagumas	8,16	1,48
Tolerancija	4,08	1,36
Paklusnumas	8,16	—
Darbštumas	2	—
Stabilumas	2	—
Turėtų pagrindinį darbą	2	—

1 lentelė

Kriterijai, kuriais vadovaujamas priimant vargonininką į darbą (proc.). (Pateikiami nuošimčiai nuo atsakiusių į klausimą. I klausimą atsakė 83,5 proc. klierikų ir 100 proc. klebonų.)

Kriterijai	Parapijų klebonai	Klierikai
Konkreti priežastis	12,5	16
Nepajėgus dirbt (senatvė, liga)	8,3	14
Netinkamai patarnauja mišioms	—	12,6
Neatlieka pareigų	52	—
Liturginio išsilavinimo stoka	12,5	12,3
Chorvedžio įgūdžių stoka	12,5	9,3
Netikintis	—	3,5
Neturi profesinio pašaukimo	—	1,9
Nesirūpina kvalifikacijos kėlimu	8,3	—
Amorali gyvensena	33,3	—
<i>Specifinės asmeninės savybės:</i>		
Alkoholio vartojimas	16,6	15,3
Apsileidimas	—	8,6
Nepareigingumas	8,3	14,5
Tinginystė	—	6,1
„Sunkus“ charakteris	6,25	4,6
Nepaklusnumas	6,25	2,8
Abejingumas	—	2,3
Lengvabūdiškumas	—	2,1
Savanaudiškumas	3,8	1,8
Nepasitikėjimas savimi	2	—
Nesugebėjimas bendrauti	4,16	—
Aktyvumo stoka	4,16	—
Reikalaujamo atlyginimo dydis	2,08	—
Savivaliavimas	4,16	—

2 lentelė

Kriterijai, kuriais vadovaujantis vargonininkas atleidžiamas iš darbo (proc.).

(Pateikiami nuošimčiai nuo atsakiusių į klausimą; į klausimą atsakė 72,8 proc. klierikų ir 98 proc. klebonų.)

vargoninku gali būti tik tikintis ir praktikuojantis katalikas, neturintis moralinių nusižengimų (LKB vargonininkų draugijos susirinkimo protokolas).

Kokiomis asmeninėmis savybėmis šiuo metu turėtų pasižymėti vargonininkas ir kokių profesinės etikos normų jis turi laikytis, atspindi tyrimo duomenys.

Tyrimo duomenys. Bažnyčiose dirbantys vargonininkai, bažnyčios vargonininko specialybės studentai ir gyventojai norėtų, kad vargonininko asmeniui būtinos savybės atispindėtų tokia tvarka (atsakyti variantai į anketos klausimą „Kokios savybės svarbiausios bažnyčios vargonininkui?“) – profesinė kompetencija, organizaciniai ge-

bėjimai, padorumas, religingumas, tolerancija, komunikabilumas) (žr. 4 pav.).

Iš grafiko matyti, kad respondentai statistiškai nevienodai vertina bažnyčios vargonininkui būtinų savybių svarbą. Bažnyčios vargonininkai šias savybes pagal svarbą nurodė taip: profesinė kompetencija, religingumas, organizaciniai gebėjimai, komunikabilumas, tolerancija, padorumas. Bažnyčios vargonininko specialybės studentai šias savybes pagal svarbą nurodė taip: profesinė kompetencija, organizaciniai gebėjimai, komunikabilumas, tolerancija, religingumas, padorumas. Matyti, kad studentams religingumas nėra ypač svarbi vargonininko savybė; dirbančių vargonininkų nuomone, pagal svarbą tai antra savybė. Gyventojų nuomone, svarbiausios vargonininko savybės turėtų išsidėstyti pagal tokią svarbą: profesinė kompetencija, organizaciniai gebėjimai, religingumas, komunikabilumas, padorumas, tolerancija.

Siekiant išsiaiškinti, pagal kokius kriterijus vertinamas vargonininkas, parapijų klebonams ir klierikams buvo užduoti atviri klausimai: „Kokiais kriterijais vadovaujatės (vadovautumėtės) priimdamas vargonininką į darbą?; „Kokiais kriterijais vadovaujatės (vadovautumėtės) atleidamas vargonininką iš darbo?“ Duomenys pateikti 1 ir 2 lentelėje.

Parapijų klebonai, priimdamai į darbą vargonininką, atsižvelgtų į šiuos pagrindinius kriterijus (pagal svarbą): profesinė kvalifikacija ir kompetencija, kad būtu praktikuojantis katalikas, turėtų organizacių gebėjimų, būtu komunikabilus; svarbiausios specifinės asmeninės savybės: iniciatyvumas, pareigingumas, tvarkingumas, sąžiningumas ir mandagumas. Klierikai pagal svarbą išskyrė tokius kriterijus: profesinė kvalifikacija ir kompetencija, organizaciniai gebėjimai, praktikuojantis katalikas; specifinės asmeninės savybės: atsakingumas, pareigingumas, nuoširdumas.

Pagrindinės priežastys, dėl kurių parapijų klebonai atleistų vargonininką iš darbo, yra šios (pagal svarbą): pareigų neatlikimas, amoralis vargoninko gyvensena, alkoholio vartojimas, konkreti priežastis, profesinės kompetencijos stoka, nepareigingumas, „sunkus charakteris“, nepaklusnumas. Klierikai nurodė šias pagrindines priežastis (pagal svarbą): konkreti priežastis, alkoholio vartojimas, nepajėgus dirbt (senatvė, liga), profesinės kvalifikacijos stoka, apsileidimas, nepareigingumas, tinginystė.

Vargonininkų, studentų ir gyventojų nuomone, padorumas pagal svarbą yra paskutinėje ir priešpaskutinėje vietoje; o parapijų klebonų ir klierikų nuomone, vargonininko asmeninės savybės ir gyvenimo būdas yra svarbūs kriterijai šios specialybės žmonėms (moralį gyvensena – būtina šios specialybės asmenų savybė).

Išvados

XX a. pirmojoje pusėje bažnyčios vargonininkui nustatytos profesinės darbinės veiklos spektras buvo gana platus, tačiau socialinių garantijų, konkurencijos ir ekonominių stimulų nebuvimas sąlygojo tai, kad profesinė darbinė veikla galėjo ir nebūti ypač intensyvi, visus žmogaus interesus pajungianti veikla.

Iš atlikto tyrimo matyti, kad mūsų dienomis vargonininko profesinės veiklos spektras yra siauresnis (vargonavimas, darbas su chorū(-ais)) nei amžiaus pradžioje, todėl, esant nedideliam užimtumui, daugeliui vargonininkų šis darbas yra antraelės pareigos arba jų dirba pensinio amžiaus žmonės.

Atsižvelgiant į tai, kad XX a. pradžioje nemažas vargonininkų nuošimtis nesilaikė tradiciškai nusistovėjusių profesinės etikos normų, (arki)vyskupijose buvo priimtos instrukcijos, griežtai nusakančios vargonininko profesinės etikos normas ir asmeniui keliamus reikalavimus, už kurių nesilaikymą buvo atleidžiama iš darbo. To meto vargonininkas privalėjo būti praktikuojantis katalikas ir laikytis moralios gyvensenos normų.

XX a. antrojoje pusėje nebuvo paskelbta nutarimų, nusakančių reikalavimus vargonininko asmeniui ir profesinės etikos normoms. Iš tyrimo duomenų matyti, kad vargonininko profesinės etikos normų ir asmens moralinių savybių samprata iš dalies pakito. Apklausoje dalyvavusių parapijų klebonų ir klierikų nuomone, vargonininkas turi būti praktikuojantis katalikas, laikytis moralios gyvensenos normų, būti pareigingas. Vargonininkai, vargonininko specialybės studentai ir gyventojai prioritetenėmis savybėmis laiko vargonininko profesinę kvalifikaciją ir kompetenciją, organizacinius gebėjimus, o padorumas pagal svarbą yra priešpaskutinėje ir paskutinėje vietoje.

NUORODOS:

1. D-lis (senis vargonininkas). I draugus vargoninkus // *Vargoninkų kalendorius*. – 1914. – P. 33–34.
2. Dédé J. Šis tas iš ekskursanto užrašų apie provincijos chorū // *Muzika*. – 1925, Nr. 8–9, p. 159–161.
3. Gregorianus. Mūsų vargonininkai ir Šv. Grigaliaus draugija Lietuvoje // *Viltis*. – 1911, Nr. 68 (553), p. 1 – 2.
4. Instrukcja o obowiązkach organistów w archidiecezji wileńskiej. *Sinodus archidioecesana Vilnensis*. – 1932. – P. 231 – 235.
5. I. Z. Vargoninkų reikalai // *Šaltinis*. – 1910, Nr. 16, p. 243 – 244.
6. Jučys. Kretinga. Korespondencijos // *Vargoninkų kalendorius*. – 1914. – P. 60.

7. Kajackas J. *Bažnyčia liturgijoje*. – Kaunas, 1998.
8. Koncertai bažnyčiose // *Bažnyčios žinios*. – 2001. – P. 1. <http://www.lcn.lt/bzinios/bz0102/102dok.html>
9. Minor D. Vargonininkas mokytojas arba krautuvės vedėjas // *Vargoninkų kalendorius*. – 1914. – P. 30 – 31.
10. Senis vargonininkas. Kunigai, eikite drauge su vargonininkais // *Vargoninkų kalendorius*. – 1914. – P. 26 – 27.
11. Skaisgirys. Korespondencijos // *Vargoninkų kalendorius*. – 1914. – P. 63.
12. Stankūnas J. Motu proprio // *Muzikos žinios*. – 1952, Nr. 4 (35), p. 26–29.
13. Tamulevičius P. Bažnytinės muzikos gairės // *Katalikų kalendorius žinynas*. – 1986. – P. 284–286.
14. Vaiciūnas A. Vargonininkai ir mūsų dainos reikalai // *Muzikos barai*. – 1931, Nr. 3, p. 6 – 8.
15. Vanagėlis A. Valkininkas // *Vargoninkų kalendorius*. – 1914. – P. 65 – 66.
16. Vargonininkas. Vargoninkų draugija // *Vilniaus žinios*. – 1907, Nr. 143, p. 1.
17. Vargoninkų statutas. *Telšių vyskupijos 1. Bažnytinės muzikos komisija 2. Vargoninkų statutas 3. Vargoninkų fondas*. – 1940. – P. 1–14.
18. Vargšas vargonininkas. Vargoninko balsas // *Vilniaus žinios*. – 1907, Nr. 105, p. 1.
19. Š-tis J. Truputis iš vargonininkų gyvenimo // *Vargoninkų kalendorius*. – 1914. – P. 32.
20. Ž. Keletas žodžių iš draugus vargonininkus // *Viltis*. – 1914, Nr. 54, p. 1

Professional functions performed by organists in the Roman Catholic Church, the code of professional ethic in 20th century

Sonata DRUPAITĖ

The author of the article uses her fact-based information and data of empirical research to describe professional functions performed by organists and the code of professional ethic with major focus on the factors influencing and outlining the professional functions and the code of ethic; i.e. resolutions of the Roman Catholic Church, as well as opinions, attitudes and estimations of organists, parish priests, ordinands and all church goers.

The results of the opinion poll and a practical study of documents suggest that in the first half of the 20th century the scope of organists' professional functions was much wider and professionals used to be bound by a strict code of professional ethic, besides, persons willing to be employed as organists had to meet more stringent requirements than in the late 20th century.

*Vilniaus pedagoginis universitetas,
Ševelėnko g. 31, LT-2009 Vilnius*

Gauta 2003 06 01, įteikta spaudai 2004 05 07

XX a. trečiojo dešimtmečio Lietuvos drabužių mados

Taira ŽILINSKIENĖ

Objektas: XX a. trečiojo dešimtmečio lietuviška mada.
Tikslas: išsiaiškinti pagrindinius veiksnius, dariusius įtaką madingos aprangos atsiradimui Lietuvoje, ir atskleisti sąsajas su europietiška mada; nustatyti pagrindinius prieštariavimus tarp modernios kultūros bei tautinio savitumo; aprašyti trečiojo dešimtmečio madą bei išsiaiškinti jos atsiradimo priežastis. Tyrimo metodai: istorinis lyginamasis, kultūrologinis, komparatyvinis, sisteminis bei retrospekinis. Išvados: keičiantis istorinėms, kultūrinėms sąlygoms, visuomenė peržiūri tautiškumo sampratą ir kartu keičia aprangos koncepciją. Trečiame dešimtmetyje tai atspindi viešas renginys „Madų teismas“. Apžvelgiant šio dešimtmečio madą, daugiausia dėmesio kreipiama į veiksnius, dariusius įtaką rūbų raidai – trečiojo dešimtmečio lietuvišką spaudą, ypač specialius madų žurnalus (vėliau aprangai pradėta leisti gausybę žurnalų), ekonomiką, vaizduojamają bei taikomają dailę, to laikotarpio fotografiją, archyvinę medžiagą bei vakarietiskas rūbų tendencijas. Galime konstatuoti faktą, kad tarpukario Lietuvoje plito dauguma pagrindinių Vakarų mados tendencijų.

Iš prisiminimų ar vyresnių žmonių pasakojimų, tapybos darbų ar fotografijų mes žinome, kaip atrodė praeito šimtmecio pirmosios pusės žmonių apranga, bet ne visada susimastome, kas darė įtaką vienokių ar kitokių formų bei detalų atsiradimui. Galime sutikti tik pavienių užuominų apie tuo metu besikūrusias siuvyklas, drabužių parduotuves ar

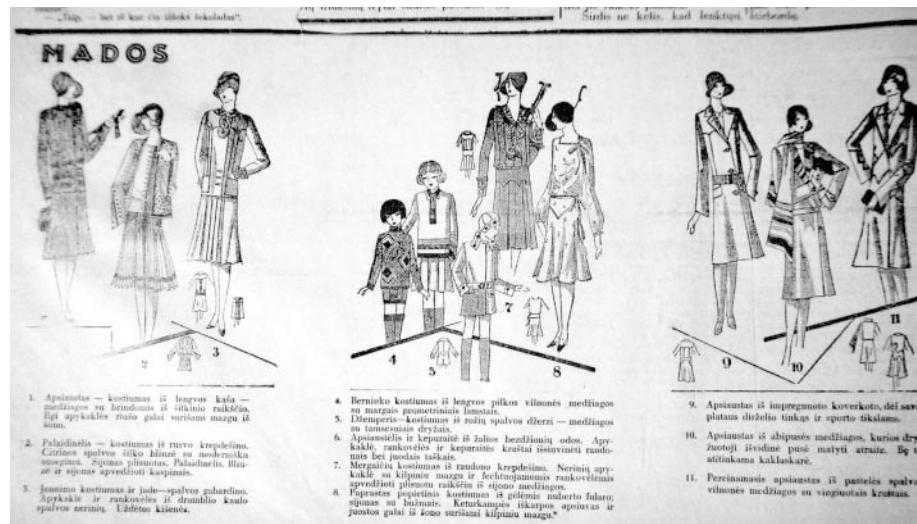
1 pav.: a) 1928 m., Kaunas, 7-oji žemės ūkio paroda. Kojinių fabriko „Diana“ ekspozicija; b) reklaminiai skelbimai // Lietuva. – 1925 06 25, Nr. 139, p. 8. LVGA. (A 28 – P 43)

madingus salonus. Šio laikotarpio kostiumo elementų bei aksesuarų yra Lietuvos nacionalinio muziejaus, Teatro, kino ir muzikos bei Nacionalinio M. K. Čiurlionio muziejų rinkiniuose.

Siekiant pažvelgti į madą kaip į visuomenės reiškinį, kurį formavo Lietuvoje vykę pokyčiai ir kuris, savu ruožtu, išreiškė tuos pasikeitimus, atkreiptinas dėmesys į savitą ir įdomų faktą – „Madų teismą“, įvykusį Kaune, Universiteto salėje, 1929 m.¹ Pirmą kartą diskusijos apie madą, tuo pačiu – gyvenimo būdo modernėjimą ir jo pasekmes, tapo viešos. Temos aktualumą patvirtina tai, kad „Madų teismą“ ne tik paminėjo, bet gana smulkiai apraše trečiojo dešimtmečio spauda – „Rytas“, „Lietuvos aidas“ ir „Židinys“. Šiame

straipsnyje paseksime diskusijos dalyvių samprotavimus ir pamėginsime susieti juos su to meto aktualiomis. Siekiant išspręsti pastarajį uždavinį pasitelkta tarpukario periodika, informaciniai leidiniai, įmonių bukletai. Ši medžiaga leido suprasti siuvyklių bei tekstilės pramonės raidos dinamiką (trečiąjame dešimtmetje atsiderė trys tekstilės fabrikai, vėliau mezgykla bei pirmoji Lietuvoje verpykla²), apčiuopti pagrindines gaminių importo sritis (net apie 40–50 proc. importuojamos produkcijos sudarė manufaktūros ir galanterijos įvežimas). Be reklamos negalėjo apsieiti ne tik besiplečianti prekyba, jos reikėjo ir kino teatrams, kosmetikos salonams, fotoateljė, siuvykloms, kirpykloms (1 a, 1 b pav.). Reklama diegė išvaizdos standartus, formavo grožio kanonus, propagavo mados naujoves. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje žiniasklaidoje pateikiamos mados naujienos. Mada, visuomet reflektuojanti, laikmečio nuotaikas atspindėjo lietuviškoje kultūroje (2 a, 2 b pav.).

Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, daugeliui gyvenimo sričių atsivėrė visiškai naujos galimybės. Sparčiai ystantis ekonomikai augo pramonė, šalyje kilo pragyvenimo lygis, gausėjo miesto gyventojų sluoksnis. Pakito miestiečių socialinė struktūra: atsirado pramonininkų, padaugėjo valdininkų, susiformavo inteligentija bei lietuviškoji karininkija (3 pav.). Išaugo miesto gyventojų skaičius: 1921 m. Kaune gyveno apie 90,3 tūkst. žmonių,³ o trečiąjame dešimtmetje jau apie 110 tūkst.⁴ Miestuose gyveno nemažai svetimšalių: žydų (27 proc.), vokiečių (3,5 proc.), lenkų (4,5 proc.), rusų (3,5 proc.) ir kitų (2,6 proc.).⁵ Lietuva siekė būti modernia valstybe – šis modernumas atspindėjo tiek mene, tiek ekonomikoje, tiek visame gyvenimo būde, ne išimties buvo ir apranga. Intensyvėjo viešasis gyvenimas: tam darė įtaką spauda ir radijas. Atsiderė kavinės, restoranai, barai, fotoateljė, kūrėsi kirpyklos, madų, siuvimo salonai. Jų reklamos pasirodė tuometiniuose dienraščiuose. Kloštėsi masinės kultūros pradmenys, kuriuos išreiškė reklamos raida, pramogos, ypač kinas ir muzika. Vienas po kito atidaromi kino teatrai. Filmai buvo rodomi ne tik Kaune, bet ir Šiauliuse, Utenoje, Biržuose, Panevėžyje ir mažesniuose miesteliuose. Su kino filmais buvo atvežama ir Vakarų kultūra. Jos įtaka jaučiama ne tik madose, bet ir moteriško grožio kūrimo idėjoje. Skonio pokyčius atspindėjo dailė. Savo išskirtinės sensaciją ir net vienuomenės pasipiktinimą sukėlė skulptoriaus Juozo Zikaro moderniška Madona su *bubikopfu* (trumpai kirptų plaukų šukuosena) ir trumpą suknelę⁶. Lietuvos kultūra buvo atvira Vakarų kultūrai, todėl, aptariant tarpukario madą, jos šaknų ieškome tiek Paryžiuje ar kituose Vakarų Europos miestuose,

2 pav.: a) mados tema trečiojo dešimtmečio pabaigoje tampa populiарesnė. Laikraštyje „Diena“ (1929 05 1, Nr. 21, p. 4) pateikiama moteriškos mados; „Diena“ – 1929 04 25, Nr. 15, p. 4. Atsiranda „Mados“, kur vaizduojami moterų, dėvinčių madingus *la garçonne* drabužius, eskizai. Aiškiai matyti pakitęs aprangos siluetas. Aprašoma, kokie audiniai reikalingi šiemis drabužiams.

tieki Lenkijoje ar JAV. Siekiai orientuotis į Vakarus atispindėjo žmonių gyvenime: aktoriai, dailininkai, politikai keliavo po pasaulį, jie rengesi madingai, o grįžę tapdavo savotiškais naujovių pioneriais. I Lietuvą buvo atvežama mados standartus propaguojančiu žurnalui, brangių daiktu. O ir šiaip gyventojai keliau po užsienį, išvykdavo studijuoti, į Lietuvą iš svetur atvykdavo politinių ir ekonominiių veikėjų. Jie skleidė tuometines madas ir kartu formavo grožio bei estetikos sampratą. Būtent šis visuomenės sluoksnis tapo ir mados „diktatoriumi“, ir savotišku jos „teisėju“. „Madų teismas“ atskleidžia charakteringas tarpukario kultūros tendencijas: būtinumą integrutis į Europą, modernizuoti pramonę bei kultūrą, o kartu visomis išgalėmis siekti išsaugoti tautinį savitumą. Tarpukario mada skatinė, o finansinės išgalės leido Lietuvos gyventojams išsigyti madingų audinių, naujoviško stiliaus drabužių, kepuraičių, avalynės ir smulkios egzotiškos bižuterijos, kuri buvo sukurta *art deco* stiliumi.

3 pav. 1928 m., Kaunas, 7-oji Žemės ūkio paroda. Iš kairės: LR švietimo ministras K. Šakenis, LR Prezidentas Antanas Smetona su žmona Sofija Smetoniene ir kiti. Aukštuojuose skleidė tuometines mados naujinės. LVGA. (A 28 – P 12).

Visos šios naujovės buvo viešų diskusijų objektas. Svarstymo formas įvairavo nuo analitinių straipsnių iki feljetonų ir esė. Ypač charakteringi reiškiniai, kaip gražuolių konkursai, modernūs šokiai ar drabužių mada, vertinti itin kategoriskai ir sulaukė peticijų, manifestų, net teismų. Pastaroji viešos diskusijos forma tarpukario Lietuvoje buvo labai mėgstama. 1929 m. kovo 3 d. buvo surengtas modernizmo literatūros teismas,⁷ tais pačiais metais balandžio mėn. 22 d. surengtas mados teismas (tokių teismų tendencija buvo perimta iš XIX a. akademinių aplinkos). Šio laiko dvišių atitiko grožio konkursai. 1929 m. Kaune surengtam grožio konkursui buvo visuotinai pritarta.⁸ Apie grožio privalumus bei kaip tapti žvaigžde rašė tuometinė spauda: „Sekmadienis” bei „Diena” (ėjė nuo 1928 m.), „Banga” (1928 m.), „Jaunujų pasaulis” (1930 m.), „Naujasis Žodis” (1929 m.). Tuo metu buvo populiarūs aukštuojuosius pobūviai, kurių metu vykdavo ne tik „madų demonstravimas”, bet ir labdaros akcijos. „Madų demonstravimas” tarpukario Lietuvoje nėra atsitiktinis reiškinys, nes mados buvo demonstruojamos net Žemės ūkio parodų metu. Žmonės iš tiesų troško modernumo bei pasilinksminimų – plito gramofonai, plokštelės, pradėta šokti modernius šokius. Jaunimas tais šokiais žavėjosi, bet tautinės kultūros ideologams nauji šokiai nepatiko. 1927 m. filosofas, pedagogas ir tautos ideologas Stasys Šalkauskis kritikavo ir smerkė šokius, analogiskai kaip ir mados puolėjai, – dėl didelio seksualumo sureikšmino, dėl atlikimo netinkamu laiku ir netinkamoje aplinkoje, be padoraus apsirengimo ar su patvirkusiais žmonėmis⁹ (4 pav.).

Visi išvardyti veiksnių tiesiogiai veikė lietuviškos mados istoriją. Dėl profesionaliosios mados, tai visų pirmą svarbus ir nenuginčijamas vaidmuo tenka mados kūrėjams – siuvėjams. Vienas iš pirmųjų lietuviškos mados kūrėjų buvo Paryžiaus ir Londono drabužių akademijos prof. V. Javlovas. Mokslus jis baigė Paryžiuje, ten dirbdamas už sukurtą naujų drabužių metodą 1907 m. gavo profesoriaus vardą. 1909 m. jis apsigyveno Kaune ir po metų įsteigė pirmąjį Lietuvoje drabužių sukirkimo mokyklą. „Iki tol siuvėjai, norintys baigti drabužių kirpimo mokslus, turėjo važiuoti net i Peterburgą”.¹⁰ Šioje mokykloje buvo dėstomas drabužių konstravimas ir kirpimas bei siuvimo pagrindai. V. Javlovas ruošė profesionalius

siuvėjus, mokančius konstruoti, išmanančius audinio savybes, sugebančius iš žurnalo parinkti klientui tinkamą modelį, bet ne ji sukurti. Modeliai buvo pasirenkami iš užsienio – Paryžiaus, Berlyno, Vienos – į Lietuvą atkeiliavusių žurnalų.

Dar viena iškili asmenybė – J. Chmieliauskas, kuris 1922 m. baigė Aukštąją vokiečių akademiją Drezdene ir 1925 m. Paryžiuje Rūbų kirpimo akademiją.¹¹ Sugrįžę į Lietuvą, Šiauliuse ir Marijampolėje jis įsteigė drabužių sukirkimo kursus. Jis pradėjo leisti pirmą periodinį lietuvišką madų žurnalą „Siuvėjo patarėjas” (1924 – 1930), (5 pav., mados iš žurnalo). Šiame žurnale autorius ragina sekти madas. „Be geros praktikos, be įjudimo dar reikalinga sekti madą ir stengtis sužinoti tas gudrybes, kurios slypi tos mados siuvime. <...> Anksčiau buvo lengviau išmokti siuvimo amatą, nes mados retai keitėsi, assortimentas buvo vienodas. <...> Kitų šalių amatininkai jau daug metų taip lavinami ne tik mokyklose, bet ir įvairių žurnalų”.¹² Juozas Bernotas Kaune pradėjo leisti periodinį žurnalą „Mados – siuvėjų menas”.¹³ Teigiama, kad Jame galima rasti 65 madų ir brėžinių pavyzdžius. Ne tik siuvėjai kūrė madingus drabužius, parduotuvėse

4 pav. Jausmingas žvilgsnis, aistra ir geismas jaučiamai šioje poroje.

5 pav. „Siuvėjo patarėjų“ leidžia ir redaguoja J. Chmieliauskas (1926, p. 4, Šiauliai). Tai pirmasis madų žurnalas. Pateikia iškarpas, aprašo madingus siluetus, yra moteriškų ir vyriškų rūbų pavyzdžių. Reklamuoją mados naujoves bei profesionalų drabužių pasiuvimą.

6 pav. Po karo liemuo buvo paslankus, tai po krūtine, tai ties klubais, bet bendras moters siluetas sudarė sunkiai nusakoma stačiakampi. Plaukai dažniausiai karą metu buvo kerpami trumpai, o prieiniés sruogos sudedamos bangomis, tačiau nešiojo ir ilgų plaukų šukuosenas su žemai ant kaklo susuktu plaukų mazgeliu.

buvo priimami užsakymai iš madingų žurnalų, pasirinktas modelis buvo pristatomas per kelias savaites, – prisimena dailininkė, modeliuotoja, Vilniaus modelių namų kūrėja Ona Vincevičienė.

Tad kokia gi buvo ta mada, kuri sukélé tiek diskusijų trečiąjame dešimtmetyje, kad jai net buvo surengtas teismas? Užbègus įvykiams už akių, tikslingo būtų plačiau aptarti Vakarų madą bei Pirmojo pasaulinio karo padarinius, taip pat, kas puikiai prigijo Lenkijoje ir Lietuvoje. Vieinas Pirmojo pasaulinio karo padarinių buvo tai, kad moterys pačios émë kurti madą ir ją valdyti. Staiga katastrofiškai sumažėjus vyrų (karas nusinešé kas septintojo gyvybę), moterys émési niekada anksčiau nebandytu profesijų, susijusių su specialiais rūbais, kas labai veiké drabužių dėvéseną, pavyzdžiui, moterys émë dėvēti kelnes. Jos išmoko vertinti tiek savo fizines jégas, tiek ir intelektinius gebéjimus. Šis naujas gyvenimas verté dirbtį kiekvieną raumenélį, kiekvieną kaulelį, kiekvieną moters odos lopinélį, lyg peiliu be ašmenų nupjaudamas taip anksčiau, XIX a., puoselétą kūno apkūnumą. Kūnas neteko putlumo, tapo lygus, lengvas, oda išsitempè, pasidaré sausa ir elastinga, galiausiai – tokiam kūnui deréjo nedidelé krūtiné ir mergaitiški klubai.¹⁴ Šis naujas moters tipas buvo veikiai pakrikštystas *la garçonne* – pagal 1922 m. Victore Margueritte sukurtą apysaką „Berniūkštis“. Šis stilius išsilailko visą trečiąjį dešimtmetį. Tačiau tuojo po Pirmojo pasaulinio karo sijonai pailgėjo ir beveik pasieké kulkšnis. Karo metu krinolinas (pūstas, ant stangrių lankų ištemptas sijonas) dingo, moterys atsisaké korseto, figūrai nebuvo siekiama suteikti „smélio laikrodžio“ silueto su liekna talija. Po karo liemuo kurį laiką buvo paslankus, t. y. akcentuojamas tai po krūtine, tai ant klubų (kaip ir prieš karą). Bet bendras sunkiai nusakomo silueto išpūdis vis dėlto buvo stačiakampio pavidalo (6 pav.).

Štai kaip atrodé 1924 m. *la garçonne* stiliaus moteris: to meto moterys „kabino“ ant savęs suknelę, nes drabužiai laikési tik ant pečių kaip ant kabyklos; sijonas vos dengé kelius, atidengus kojas, šilkinių kojinų

7 pav. a) Nastutė Medutytė, 1929 m., Panevėžys. Maža galvutė su išryškintomis akimis bei lūpomis. Tai tipiškas *la garçonne* stilus; b) Nastutė Medutytė, 1929 m., Panevėžys. Mergina dėvi varpo formos prigludusią skrybėlę – *la garçonne* stilus' įtaka. Ji apsivilkusi paltą, su rankine po pažastim. Tai savimi pasitinkinti jauna moteris. Privati nuosavybė.

manufaktūros triumfuoją; kinta avalynė, nešiojami dailūs vakariniai laiveliai su vienu ar dviem dirželiais, atsiranda sportiniai pusbačiai, iškirptės atidengia moterų kaklą, madingi ilgi karoliai bei perlų vėriniai. Šis siluetas pavertė moters kūną stačiakampiu su talijos linija ant klubų ir sijonu, atidengiančiu kelius. Moterys masiškai kerpasi plaukus, karo metais juos kirposi dėl praktiškumo, o *la garçonne* mada to „reikalo“, nes trumpi plaukai buvo universalūs atjaunėjimo priemonė. Tokio tipo šukuoseną buvo vadintama *bubikopf* (vok. bernuko galva).¹⁵ Trumpi plaukai buvo tie-

siai ar įstrižai perskirti, su kirpčiuais, siekiančiais antakius, ir nedideliais kuokštais, dengiančiais ausis. Madingi buvo tamsūs, lygūs, blizgantys plaukai, kuriuos lakudoavo. Tuoj po karo galvas dengė įvairiausios formos skrybėlėmis ir beretėmis. Ilgainiui visas kitas galvos dangas išstumė varpo formos skrybėlę, prigludusi prie galvos taip, kad nedideli kraštai mišlingu šešeliu pridengdavo akis ir atidengdavo tik raudonų lūpų dėmę bei keilias trumpų plaukų sruogas¹⁶ (7 a, 7 b pav.). Išsiskyrė tik smarkiai retušuotos akys ir ryškiai raudonos lūpos, veidas buvo pudruojamas pudra. Rankinukas, cigaretė su ilgu kandikliu ir būtinai sidabrinė pudrinė su veidrodėliu buvo neat siejama *la garçonne* kostiumo dalis. Prieš karą madų žurnalai propagavo modelius moterims iki keturiasdešimties, o dabartinė mada šį amžių laikė jaunyste. Nauja mada suteikė teisę kiekvienai moteriai atrodyti jaunai.

Vėliau madą veikė sportas. Taip madingas įdegės sportiškas kūnas, kostiume atsirado daug sportinių drabužių. Didžiausią sporto drabužių permainą sukėlė trikotažinio audinio jersey paplitimas. Žurnalas „Jėga ir grožis“ (1923–1928) rašo, kad „pratimus geriausiai daryti

8 a, b pav. Ant jūros kranto Palangos pliaže, 1929 m. H. Kairiūkštytė-Jacinienė ir kitos moterys. (LLMA). F. 397, ap. 1, b. 1137, p. 6, LVGA.

tinkamam kostiume".¹⁷ Spudoje galima rasti labai naudingų patarimų, kaip mankštintis, kaip atrodyti sveikai ir gražiai. Madingi tapo pasivaikščiojimai gryname ore, poilsis ir sportas gamtoje. Radikalias sporto rūbų permainos iš esmės pakeitė maudymosi kostiumą. Tuometinį maudymosi kostiumą sudarė trumpos kelnaitės *shorts* ir trikotažiniai berankoviai marškiniai. Ant galvos nešiojo kauciukines kepuraites, o kojas avė guminiai bateliais (8 a, 8 b pav.). Vyrų maudymosi kostiumas buvo identiškas moteriškajam.

Visos šios mados permainos labiausiai siejamos su *Paul Poiret*, panaudojusiu „V“ iškirptę, ir *Chanel* (Gabrielle Bonher – *Chanel* arba Coco, 1883 – 1971 m.) – pritaikiusia *jersey* bei praktiškos ir paprastos mados kūrėja. Su *Chanel* vardu siejama ir įdegusio kūno mada. Ji įvedė į madą papuošalus iš krištolo ir įvairių spalvų šilko šalikus (9 pav.). Pagrindiniu funkcionalių rūbų projektaivimo metodu tampa kostumo struktūros išryškinimas: pabrėžiamos kirpimo konstrukcijos, kišenės, užsegimai. Tie patys lakoniški geometriniai elementai dominavo ir audinių piešiniuose. Naujoviška mada kėlė ne tik Lietuvos, bet ir Lenkijos visuomenės prieštaravimus. Po karo iškirptėms atidengus kaklą, visos varšuvietės su kilo prieš pusnuogę madą. Kalbėjo, kad protestas buvo glaudžiai susijęs su karo meto padariniais. Ir natūralu, kad iškart po iškirptės panaikinimo sumažėjo muilo paklausa.¹⁸

Nemažai pasipiktinimų tuometine mada būta ir Lietuvoje. „Madų teismas“ suteikia pretekstą prabili apie tarpukario madą modernėjančioje Lietuvoje. Tai viešas renginis, iškėlės mados reikšmę, paskatinės visuomenę atkreipti dėmesį į madą kaip į kompleksišką reiškinį. Kokias problemas atskleidžia „Madų teismas“? Jo dalyviai

9 pav. Jonas ir Marijona, 1928 m. Moteris dėvi stilingą suknelę, pasipuošusi tamsių karolių vėriniu ir šilkiniu egzotišku šaliku. Vyras dėvi kokybišką kostiumą. Privati nuosavybė.

11 pav. 1929 m. Kaunas. Merginos puikiai iliustruoja tuometinę madą, jos dėvi siltus paltus ir lengvą avalynę. Jos jaunos, gražios ir madingos. Privati nuosavybė.

10 pav. Halina Kairiūkštytė-Jacinienė, 1929 m., Kaunas, sode. LLMA. F. 397, ap. 1, b. 1137, p. 5. LVGA

ne tik įvardija tuometinės dėvėsenos ypatumus, jie atkreipia dėmesį į veiksnius, veikusius madą.

1929 m. balandžio mėn. 21 d. madai buvo surengtas teismas, kurio metu madinga apranga buvo ir teisiama, ir ginama. Į madų teismą susirinko tiek žmonių, kad Universiteto salė buvo sausakimša, dauguma žmonių net netilpo. Moterų veidus temdė didelis susirūpinimas, nes šis teismas jas gerokai išgąsdino. Publikoje nesimatė poniu nei su dekoltuotomis suknelėmis, nei pudruotais veidais, – moterys tarsi akmirkšniu pamiršo visus mados naujumus ir įtemptai klausėsi mados kaltinimų bei gynimų.¹⁹ Mados pullos keliais aspektais: 1) dorovės atžvilgiu madas kaltino kunigas, VDU teologijos filosofijos docentas Ignas Čėsaitis, jis teigė, kad „šių laikų tokios mados, ypač moterų mados dažnai yra vartojamos su noru stebinti kitus savo grožiu, kad sukeltu vyru aistras“.²⁰ Kunigas baiminosis,

12 pav.: a) 1930 m., Kaunas. Vyrai dėvi klasikinius kostiumus su baltais marškiniais, vyras pirmoje eilėje dėvi sportines kelnes. Tai sportinės aprangos įtaka vyriškai madai. Madingi megztukai, žemiau kelių kelnės ir margas kojinės – tai golfo apranga (Velso princo įtaka). Šios kelnės dažnai nešiojamos ir prie klasikinio kostiumo švarko. Privati nuosavybė.
b) Trečiasis dešimtmetis, Kaunas. Senyvas džentelmenas dėvi klasikinį palą, matyt margas šalikas, klasikinė skrybėlė, rankoje laiko pirštines, iš po palto kyšo plataus siluetos kelnės. Privati nuosavybė.

kad moterys, nusikirpusios trum-pai plaukus, nuplikus; 2) higienos atžvilgiu mados nusikalsta dėl per trumpų sijonų nešiojimo, dėl didelių dekoltė, o suknelės be rankovių – dėl „apatinėjų skalbi-nių apribojimo iki minimu-mo”,²¹ dėl ankštų smailių bate-lių nešiojimo, dėl rūkymo, nes jis kenkia higienai, dėl veido ir lū-pų dažymo, dėl antakių skutimo bei rovimo ir vaistų, plečiančių vyzdžius, – *atrofino* vartojimo, siekiant sukurti mistinės būtybės vaizdą.²² Šiuo klausimu savo nuomonę išsakė medikė Agnietė Ambraziojutė – Steponaitienė; 3) estetikos požiūriu madas kal-tino fizinio lavinimo pedagogas Karolis Dineika. „Mada per daug iškelianti moters kūno sa-vybes”, tai nepriūmtina, nes mada „neįvertina moters grožio ir stumia moterį į dirbtinumą”.²³ Pedagogas teigė, kad mados smerktinos, nes jos neteko anks-tesnio estetiškumo, idėjiškumo ir tikslumo.

Teisme mados buvo ne tik kalti-namos, bet ir labai kompetentingai gynamos. Pedagogė, visuomenės vei-kėja ir Tarptautinės moterų tarybos narė Ona Mašiotienė teisme madas gynė dorovės atžvilgiu. Ji analizavo madas plačioje plotmeje, kaip stilių kaitą: architektūros stiliums madą, li-teratūros madą ir net gėlių madą. „Mada esanti paseka, o ne priežas-tis sugadintos sielos”.²⁴ Gynėja pa-stebi, kad mada sulygino vyru ir mo-teru teises, sulygino turtingus ir vargšus bei padeda kovoti su kon-servatyvumu. Gydytoja dr. Paulina Kalvaitytė madas gynė higienos at-žvilgiu, ji teigė, kad manikiūras ir pudra nekenkia sveikatai, jie dau-gelių metų vartojami kaip tik sveika-tos labui.

Ispūdingai ir argumentuotai ma-das gynė meno istorikė ir menotyri-ninkė dr. Halina Kairiūkštė – Ja-cinienė (10 pav.). Aiškiai, argumen-tuotai ir tiksliai ji išaiškino naujos mados privalumus, kad nuo madų „pabėgti” negalima, tai yra lyg „sa-vo laiko veidrodis”.²⁵ Madoje, kaip ir mene, pasireiškia patsai gyveni-mas, madoje atispindi žmonijos is-toriija, laiko kultūra ir grožio supratimą bei laikmečio idealai. Mados atspindi paties žmogaus psichologi-ją, nes jis savo norimą išraišką įkū-nija apsirengimu, todėl mados at-spindi to laikmečio tendencijas ir dėsnius.²⁶ Menotyrininkė pastebi, kad naujos gyvenimo sąlygos priver-tė moteris supaprastinti rūbus, pa-daryti juos praktiskus ir patogius. Šių laikų mados sulygino vyru ir mo-teru teises, moteris sukūrė sau to-kius rūbus, kad jie netrukdytų stoti į konkurenciją su vyrais, jie leidžia patogiai judėti, nereikalauja daug audinio, higieniški, nes neilgi ir ne-renka dulkių nuo žemės. „Šių die-nų mada padiktavo paprastų formų, patogius, kuklius, moteriškumą pa-ryškinančius drabužius. Estetiškai apavė kojas lengva alyalyne, tai ver-čia moteris atkreipti dėmesį į savo eiseną. Moters siluetas atrodo grakščiai ir elegantiškai, iš aukštos

13 pav. 1929 m., Panevėžys. Antaninos Medutytės ir Broniaus Žižniausko vestuvinė nuotrauka. Moters suknelė madinga, nors pasiūta iš paprasto balto kartūno. Akcentuojama klubų linija bei maža galva. Lietuvoje neturtingos merginos dažnai naudojo nebrangius audinius, bet drabužių forma ir siluetas buvo madingi ir visiškai nesiskyrė nuo vakarietiskos mados. Vyras dėvi gerai pasiūtą tamsios spalvos kostiumą. Privati nuosavybė.

apykaklės lyg iš prasiskleidusio žiedo lapų iškyla nedelė galvutė, papuošta patogia skrybėle”²⁷ (11 pav.).

Pirmais pasaulinio karo vyrų madas buvo stebitinai konservatyvi ir evoliucionavo daug lėčiau nei moterų. Po karo vyrai patyrė tam tikrą šoką, nes tuos, kurie dalyvavo jame, apėmė sąstingis, o nedalyvavusieji jų nesuprato. Tačiau depresija ir išgąstis buvo jaučiami ir veikė visuotinai. Vyrus sukrėtė moterų savarankiškas gyvenimas ir jų feministiniai judėjimai. Visas visuomenės dėmesys buvo nukreiptas į moteris.

Tarpukaryje iš esmės kito tik vyriško kostiumo detalės. Nešiojami prie liemens labiau prigludę rūbai nei prieš dešimtį metų. Liemuo pakeliamas kiek aukščiau natūralios linijos, o kelnės vis siaurėjo į apačią. Dėvimos vienaeilės ir dvieilės liemenės bei gausybė skrybelių: minkštос fetrinės skrybėlės ir cilindrai. Jenuolis be skrybėlės buvo traktuojamas kaip ekscentrikas. Vyrai dėvėjo puošnus dvigubo užsegimo švarko tipo ilgus kostiumus – tai charakteringas vyrų ap-

rangos stilius šiuo laikotarpiu. Kostiumai buvo pasiūti iš aukštos kokybės vilnos, tvido ar flanelės. Vakaro drabužis gavo „vyro su uodega” (frako) pavadinimą. Kostiumai buvo juodos ar nakties mėlynumo spalvos, iš gero kokybiško audinio, dvigubo susegimo, bet visuomet atsegti. Liemenė baltos spalvos, kaip ir baltiniai, su gilia „U” formos iškirpte. Baltiniai su aukšta apykakle ir balta peteliške. Avimi pilkos spalvos bateliai.

Londonas pirmavo vyrų aprangoje.²⁸ Priešingai kampuotoms moterų drabužių linijoms, vyrų drabužiai buvo grakščių formų su paaukštinta liemens linija, plačią pečių ir siaurėjančiomis į apačią kelnėmis. Būtina kostumo detalė – baltos pirštinės ir lazdelė arba lietsargis. Plaukai privalejo būti trumpi ir tvarkingai sušukuoti. Gana dažnai sutinkamos *galife* kelnės (prancūzų generolo G. A. Galife vardu pavadintos kelnės, iki kelių siauros, nuo kelių į viršų platėja), – tai Pirmojo pasaulinio karo įtaka madai. 1922 m. atsirado kelnės, vadintinos Oksfordo maišais. Netrukus jos paplito tarpautinėje madoje ir spaudoje, jos taip išplatėjo į apačią, kad iš po jų buvo matyti tik bato nosis. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje jos dinga taip staiga, kaip ir atsirado. Šio tipo kelnės darė įtaką laisvalaikio ir sporto rūbams. Kitas sporto rūbų laimėjimas buvo bridžų, arba „golfo kelnų”, populiarumas. Šios kelnės buvo skirtamos specialiai golfo žaidimui, o Velso princas savo pavyzdžiu paskatinė golfo lauke dėvėti ir ryškius raštuotus megztinius. Šio stiliaus kelnės tapo populiaru laisvalaikio rūbu. Vyrų apranga beveik nesiskyrė nuo vakarietiskos mados (12 a, 12 b pav.). „Madų teisme” dėl savo konservatyvumo vyrų mados netrikdė visuomenės, „nuskalstama aukštų apykaklių dėvėjimas ir aptemptų apatinį drabužių nešiojimas, nes jie nehigieniški ir nepatogūs”.²⁹

Sekančią dieną buvo paskelbtas mados nuosprendis: „mada yra nusikaltusi moralei, higienai ir estetikai, todėl Gerb. Teismas yra prašomas iškrypusių madų ir jų įkvėpėjus už moterų silpnybių eksplloatavimą nuteisti ligi gyvos galvos sunkiųjų darbų kalėjimo”.³⁰

Pasibaigus „Madų teismui” susidomėjimas madinga apranga neatslūgsta. Žurnelas „Naujasis žodis” atliko jaunuomenės apklausą dėl madų aktualumo – net 85 proc. jaunimo palaikė naujas madas. Tačiau visuomenės nuomonės buvo skirtinės. Vieni teigė, kad reikia kovoti prieš naujas madas, „bet senoviški rūbai nustelbia moters graciją, jie kelia dulkes, įsipurvina”.³¹ Kiti priešingai: „apie senoviškų rūbų dėvėjimą, nors ir tautiškų, negali būti kalbos, tai lyg tas pats, kad bijant naujumo traktorių reikėtų pakeisti arklu. Na tą mūsų ūkininkai padaryti nesutiks, moterys taip pat negali sutikti, pakeisti dabartines patogias madas senoviškais maišais”.³²

Šis teismas puikiai iliustruoja ne tik tai, kaip tuo metu rengtasi Lietuvoje, kartu jis atskleidžia visuomenės požiūrį į naują madą bei šios mados sukurtą naują moters tipą. Kodėl buvo tokia visuomenės reakcija? Nes šioje madoje išryškėja moters seksualumas. Nes iki karo moterų apranga buvo lyg „uždara”, – ilgi sijonai, dažnai net vilkdavosi žeme, o viršutinė dalis dengė kaklą. Moterys buvo tarsi nepasiekiamos. *La garçonne* mada ne tik atidengė kūną, jis tapo aktualus, erotiškas, sportiškas.

Vakarietiskos mados naujienos nesuvaldomai skverbėsi į Lietuvą. Nors ne visada jos buvo palankiai sutinkamos, tačiau, mano nuomone, Lietuvoje tarpukariu tiek moterų, tiek vyrų madingi rūbai beveik nesiskyrė nuo Europoje vyrausiu pagrindinių mados

tendencijų. Jais daugiau rėdėsi miestiečiai, nes madingesni turtingujų drabužiai buvo siūti Europoje ar atvežti, o jei siūti pas vietinius meistrus, tai iš gero audinio ir pagal naują mados stilių. Žemesnio sluoksnio miestiečiai ne ką prasčiau rengési, tik audiniai ir siuvėjo meistrišumas buvo žemesnio lygio, o

14 pav.: a) Trečiasis dešimtmetis, Alytus. Merginos dėvi naujoviško silueto tamsias sukneles su „V” formos baltomis apykaklėmis. Suknelės vos dengia kelius paryškindamos kojas ir lengvą avalynę. Jų plaukai ilgi, bet sušukuoti taip, kad sudaro trumpų plaukų ispūdį. Šio stiliaus šukuoseną buvo populiarū Lietuvos kaime, kur moterys bijojo kirpti plaukus. Privati nuosavybė.

b) 1928 m., Alytus. Merginos dėvi klubus pabrėžiančias sukneles, ilgi plaukai sušukuoti taip, kad sudaro trumpos šukuosenos ispūdį. Ant tamsios suknelės aiškiai šviečia Baltų perlų karoliai, jos puikiai nusiteikusios, rankose laiko gitarą. Privati nuosavybė.

15 pav. 1928 m. Jaunų žmonių grupė, dėvinti paltus bei beretes. Privati nuosavybė.

dažnai jie ir patys drabužius pasisiūdavo, juose bene daugiausia galima būtų rasti lietuviškumo atspindžių: audiniai austi namuose ar pirkti krautuvėje, o kartais ir senas drabužis buvo išradingai persiūnamas, kad atitiktų tuometinę madą (13 pav.). Archyvuose galima aptikti duomenų, kad tuo metu rūbai buvo plačiai užsakomi ir pristatomi per kelias savaites iš Vienos, Varšuvos, Paryžiaus, Londono... Beveik visi vyriški rūbai pagaminti Didžiojoje Britanijoje. Suknelės dažnai buvo persiuvenamos, tad apie jų siuvimo vietą tiksliai pasakyti sunku, nes nelikę etikecių.

Kaimo mada nuosaikesnė. Ji išlaikė ne mažai tautinio kostiumo detalių. Kaimo merginos vaikščiojo basos ir dirbo įvairius ūkio darbus, jos vilkėjo praktiškaus drabužiaus, sijonai ilgesni, mažesnės iškirptės. Tačiau, mano nuomone, jos puikiai išmanė mados naujoves ir į miestą ar vakarėlius vykdavo pasipuošusios *la garçonne* stiliumas apranga. Lietuviškos mados išskirtinumas: trumpai plaukus kirposi daugiau miesto moterys, o kaimo moterys išradinėgai segtukais iš ilgų plaukų sukurdavo *la garçonne* stiliumas šukuoseną (14 a, 14 b pav.). Ilgus plaukus buvo galima susipinti į kasas, o reikalui esant susišukuoti madangai. Lietuviška mada buvo praktiška ir viša laiką stengėsi laviruoti tarp senų tradicijų ir vakarietiškų tendencijų. Tautinis kostiumas buvo gerbiamas visą laiką; juo lietuviatės pasipuošdavo iškilmių, reprezentacijų metu, tautinio kostiumo svarbu mas prilyginamas vakarinei suknelei. Tikėtina, kad dauguma lietuvių tarpukario laikotarpiu savo spintoj šalia madingų drabužių turėjo ir tautinį kostiumą.

Vyrų madinga apranga, skirtingai nei moterų, reikalavo gero siuvėjo rankų. *Džentelmeno* kostiumas turėjo būti kokybiškas, iš gero audinio bei profesionaliai pasiūtas.

Išvados

Straipsnyje ne tik išsamiai aprašomas trečiojo dešimtmečio pagrindinės aprangos tendencijos, aiškinamos jų atėjimo į Lietuvą prielaidos bei priežastys. Daugiausia dėmesio kreipiama į trečiojo dešimtmečio aprangą, nes trečiasis dešimtmetis iš esmės pakeitė moteriškus, menkiau vyriškus rūbus. Atgavus nepriklausomybę

Lietuvoje susiformavo vidurinysis miestiečių sluoksnis, jis tampa pagrindiniu atspirties tašku nagrinėjant šio laikmečio kultūrą bei žmonių aprangą. Mados vystymasis glaudžiai susiję su pokyčiais, vykstančiais visoje visuomenėje, kultūriname bei ekonominiame gyvenime. Šio laikmečio rūbų raida nėra išimtis. Jų formos, proporcijos ir spalva atsiplindėjo meno kūriniuose, architektūroje, tapyboje, skulptūroje ir poezijoje.

Tarpukariu, dviejų dešimtmečių laikotarpiu, susigretino dvi priešingos, antagonistinės kryptys. Pirmoji buvo aiškos geometrinės pakraipos, moters kūną pavertusi stačiakampiu su talijos linija ant klubu ir sijonu, atidengiančiu kelius. Ketvirtajame dešimtmeteje atsiranda priešinga šiai krypčiai mada – liemuo natūralioje vietoje, maksimaliai suveržiamas beatgimstančio korseto, sijonas žemiau kelių, o siluetas sudaro klasikinį dviejų trikampių X stilium. Madingi tampa šviesūs trumpi garbiniuoti plaukai. Suprantama, dominuojančios kultūros, ekonomikos, besikeičiančios psychologijos poveikis atsiplindėjo kostiume tiek pirmuoju „geometriiniu“, tiek antruoju „plastiniu“ periodu. Trečiasis dešimtmetis tapo viso šimtmečio kamertonu, savo dvasią

nukreipęs į ateitį. Šiame dešimtmetje suspėja tiek daug įvykti, padaroma tiek atradimų, pasireiškia tiek ekspresijos ir jėgos, ir šis periodas taip staiga užsibaigia, kad po jo ketvirtasis dešimtmetis traktuojamas kaip prieškario metai. Būtent ketvirtajame dešimtmeteje

16 pav. 1929 m., Panevėžys. Ši moterų grupė puikiai iliustruoja tuometinę mados situaciją tarpukario Lietuvoje. Jos madingos, beveik visos trumpais plaukais bei dekoltuotomis, bet ne giliomis suknelių iškirptėmis, nors tuo metu tai tikrai buvo drąsu. Privati nuosavybė.

17 pav. Trečiasis dešimtmetis.
Dvi merginos dėvi lengvas
suknelės bei lengvą avalynę.
Šukuosenos madingos –
trumpi plaukai. Privati
nuosavybė.

18 pav. 1926 m., Panevėžys. Kaip tik šiuo laikotarpiu tapo madinga nešioti laikrodžius su įvairaus pobūdžio apyrankėmis. Atsiradus berankovėms ar virš alkūnių suknelių rankovėms, apyrankės tapo vienu aktualiausiu papuošalu, kai kurios damos nešiojo net po šešias ant kiekvienos rankos. Privati nuosavybė.

19 pav. Sofija Sinkevičienė
ir Elena Trečiokienė.
Marijampolė, 1923 m.
ČDM, poz. 1182.

atsiranda naujų periodinių leidinių, skirtų ne tik moterims, bet kartu ir madai, grožiui, kūno priežiūrai ir t.t.: „Mados, siuvėjų menas – periodinis žurnalas” (1933), „Moteris ir pasaulis” (1937 – 1940), „Moters magazinas” (1937). Dienraščiuose spausdinamos madų naujienos – naujas reiškinys lietuviškoje spaudoje. Keičiasi požiūris į madą, apie ją plėtai diskutuojama, aiškinama, kas gražu, o kas ne. Madinga apranga tampa neatsiejama kasdienybės dalimi. Netikslinė teigti, kad mada Lietuvoje neegzistavo ar kad ji atsirado visai nesenai, ar buvo nelietuviška. Tai tas pats kaip teigti, kad mes neturėjome tarpukario meno ir kultūros. Mes turime senas ir gilias madingos aprangos – mados istorijos tradicijas. Jas savo straipsnyje stengiausi įvardyti, sugrupuoti ir nuosekliai aprašyti bei argumentuoti.

NUORODOS:

1. Matijošaitis J. Madų teismas // Rytas. – 1929 04 22, Nr. 30, p. 2.
2. KAA: „Kauno audiniai” (f 4, ap. 2); „Liteksas” (f 8, ap. 1); „Drobė” (f 5, ap. 1); mechanika mezgykla „Teksta” (f 50, ap. 1); pirmoji Lietuvos verpykla (f 49, ap. 1).
3. Visa Lietuva. Informacinė knyga. – 1922.
4. Visa Lietuva. Informacinė knyga. – 1931.
5. Gyventojų skaičius Kaune 1928 m. Kauno m. statistikos metraštis 1937. – Kaunas, 1938. – P.9.
6. Židinys. – 1928, Nr. 10, p. 252 – 253.
7. A. Ž. Lietuviškas romantizmo teismas // Rytas. – 1929 03 06, Nr. 3, p. 273.
8. Miss Lietuva – gražiausia lietuvių // Naujasis žodis. – 1929 12 20, p. 19.
9. Šalkauskis St. Jaunuomenės idealizmas ir modernūs šokiai. – 1928 (atsp. Iš „Židinio”. – 1927, Nr. 11, p. 305), p. 35 – 39.
10. Vazalinskienė J. Profesionalaus meninio modeliavimo ištakos Lietuvoje // Menotyra. – 1994, Nr. 6, p. 63.
11. Siuvėjų patarėjas. – 1926 [b. p.], Nr. 1.
12. Ten pat.
13. Ten pat.
14. Dziekonska – Kozlowska A. Moda kobieta XX wieku. – Warszawa, 1964. – P. 184.
15. Ten pat, p. 111.
16. Guzevičiūtė R. Europos kostiumo tūkstantmetis (X – XX a.). – Vilnius, 2001. – P.272.
17. Jėga ir grožis. – 1923, Nr. 2, p. 11.
18. Dziekonska – Kozlowska A. Moda kobieta XX wieku. – Warszawa, 1964. – P 160.
19. Matijošaitis J. Madų teismas // Rytas. – 1929 04 22, Nr. 30, p. 2.
20. Ten pat.
21. Ten pat.
22. Stokite, teismas eina...! // Lietuvos aidas. – 1929 04 22, Nr. 90, p. 4.
23. Matijošaitis J. Madų teismas // Rytas. – 1929 04 22, Nr. 30, p. 2.
24. Bylaidas St. Madų teismas // Židinys. – 1929, Nr. 4, p. 378.
25. Kairiūkštystė – Jacinienė H. Apie pasaulio madas. – 1929, LLMA, f. 397, ap. 1, b. 154.
26. Ten pat.
27. Ten pat.
28. Mendes V., Amy de la Haye. 20-th century fashion.– London, 1999. – P. 70.
29. Matijošaitis J. Madų teismas // Rytas. – 1929 04 22, Nr. 30, p. 2.
30. Ten pat.
31. Blcks J. K. (J. K. Beleckas). Ką sako mūsų jaunimas apie naujausias madas // Naujasis žodis. – 1929 05 12, p. 12.
32. Ten pat.

SUTRUMPINIMAI:

KAA – Kauno apskrities archyvas.
 LLMA – Lietuvių literatūros ir meno archyvas.
 ČDM – Čiurlionio dailės muziejus.
 LVGA – Lietuvos vaizdo ir garso archyvas.

The mode of the Lithuanian dress in 1930s.

Taira ŽILINSKIENĖ

Basic tendencies of the dress of the 3rd decade have been thoroughly described and the suppositions and causes of its appearance in Lithuania explained in the article with the focus on the dress of the 3rd decade because the 3rd decade has essentially changed woman's and less significantly man's dress. As the independence was regained the middle layer of townsfolk has been formed in Lithuania, which became a fulcrum for the investigation of people's culture and garments. The development of fashion was closely related to the changes within society, in cultural and economic life. This period's development of clothes is not an exception. Their forms, proportions and colours were reflected in art works, architecture, painting, sculpture and poetry.

Over the two decades in the interwar period two antagonistic, quite different trends stood side by side. The first one represented a lucid geometric trend converting woman's body into a rectangle with the waistline on hips and with a skirt short enough to expose knees. The fashion contrary to the former one appeared in the 4th decade with the waist line in its natural place, a maximally tightened corset and a skirt covering knees and with a silhouette forming the X style of two triangles. Short fair curly hair was in vogue. Understandably the costume was considerably influenced by the prevailing culture, economics and unstable psychology throughout both the first “geometric” and the second “plastic” period. The third decade became a tuning – fork for the entire century with its spirit directed towards the future. This eventful decade with a vast majority of discoveries and manifestations, of power and expression ended very unexpectedly and the following fourth decade got to be treated as the pre-war period. Particularly the fourth decade has brought a lot of new periodicals not exceptionally for women but simultaneously for the issues on fashion, beauty, body care and etc.: “Styles, tailor's art – periodic journal” (1933), “Woman and the world” (1937–1940), “Woman's magazine (1937). Daily papers presented the news on fashion – a novelty in Lithuanian print. The attitudes towards the mode were changing, there were many discussions explaining whether or not a thing was stylish, refined. To be fashionable was inseparable in one's daily life. It would be wrong to make statements that the mode was non-existent in Lithuania or to claim that it appeared not long ago or was not Lithuanian. With this kind of statements it would be likely to accept the claim that we had no art or culture during the interwar period altogether. Old and deep-rooted traditions of the stylish outfit – the history of mode are with us. In my article I attempted to name and categorize them and to provide extensive descriptions and weighty arguments.

Ukmergės g. 22–23, Kaunas,
 el. p. taira.z@takas.lt

Gauta 2003 11 20, spaudai įteikta 2004 05 07

Mircea Eliade's (1907–1986) skaitytojui pristatinėti, matyt, jau nebereikia. Šiaip ar taip, lietuviškai išverstas turime jau bent dvi jo knygas: *Amžinojo sugrįžimo mitas: Archetipai ir kartotė* (Vilnius: Mintis, 1996) ir *Šventybė ir pasaulietiškumas* (Vilnius: Mintis, 1997). Pirmojoje iš jų taip pat esama ir G. Beresnevičiaus įvado, kur galima kai ką sužinoti apie autorij, jo kilmę, gyvenimą ir darbus. Toje pačioje knygoje, matyt, plačiausiai yra išdėstyta ir esminė mitinio mąstymo bei mitinės pasaulėžiūros, pasak Eliade's, ypatybė – nepaliaujamas, nuolat kartojančios *sugrįžimas į pradžią*, tiek vidiniame, tiek ir išoriniame gyvenime, kasdienėje veikloje ir juoba ritualuose vadovaujantis atitinkamu mitiniu provaizdžiu, *pirmapradžio* elgesio modeliu. Tai reikia turėti galvoje ir skaitant toliau skaitytojui siūlomą Eliade's straipsnį (pirmąsyk atspausdintą 1963 m.), kuriame autorius taiko ši savo metodą mitiniam mąstymui atpažinti įvairiuose iš pirmo žvilgsnio visai nemitiškuose reiškiniuose. Šiaip ar taip, M. Eliade yra parašęs labai daug ir įdomaus, ko dvi lietuviškai išleistos knygės, nors ir svarbios, toli gražu neišsemia.

Kaip išgyvena ir kuo prisidengia mitai

Mircea ELIADE

Krikščionybė ir mitologija

Krikščionybės ir mitinio mąstymo santykį vargu ar įmanoma pristatyti keliuose puslapiuose. Jau vien dėl to, kad jis iškelia bent keletą savarankiškų problemų. Visų pirma tai dviprasmiška paties termino „mitas” vartosena. Pirmieji krikščionys teologai vartojo šį žodį ta prasme, kuri jau keletą šimtmečių prieš tai buvo įprasta graikų romėnų pasaulyje, t. y. reikšme „pasaka, prasimanymas, melas”. Todėl jie né už ką nesutiko į Kristų žiūréti kaip į „mitinę” būtybę ir Mesijo dramoje įžvelgti „mitą”. Pradedant antruoju amžiumi, krikščionių teologams teko ginti Jėzaus istoriškumą tiek nuo doketistų bei gnostikų, tiek nuo pagonių filosofų. Netrukus pažiūrėsime, kokius gi argumentus jie telkési savo tezei paremti ir su kokiais sunukumais susidurė.

Antroji problema tam tikru mastu yra susijusi su pirmaja. Jėzaus istoriškumo ji neneigia, bet kelia klausimą dėl jų liudijančių rašytinių dokumentų patikimumo. Jau Origenas suprato, kaip sunku įrodyti istorinį įvykį remiantis netgi neginčijamais dokumentais. Mūsų laikais, nors ir neabejodamas Jėzaus istoriškumu, mus nieko nežinant apie jo gyvenimą ir būdą teigė Rudolfas Bultmannas. Tokią metodologinę poziciją grindžia nuostata, kad Evangelijos bei kiti pirminiai dokumentai yra pilni „mitologinių elementų” (mitą, žinoma, suprantant kaip „tai, ko negali būti”). Néra abejonių, kad „mitologinių elementų” Evangelijose gausu. Be to, krikščionybė anksti asimiliavo žydų ir Viduržemio jūros kultūrų simbolius, vaizdinėjus bei ritualus. Šio dvilypio pirmykštės krikščionybės „judaizacijos” bei „paganizacijos” proceso reikšmę pamatysime vėliau.

Dabar galime tik pridurti, kad būtent daugybė krikščioniškų simbolių ir elementų, bendrų su soliariniais kultais bei misterinėmis religijomis, kai kuriuos tyrinėtojus ir paskatino neigtį Jėzaus istoriškumą. Jie užémė poziciją, pavyzdžiui, priešingą Bultmannui. Užuot teigus pačioje krikščionybės užuomazgoje istorinį asmenį, apie kurį mes nieko nebegalime sužinoti dėl „mitologijos”, kuria jis netrukus tapo apklotas, šie tyrinėtojai teigia būtent „mitą” ir buvus pirmųjų krikščionių nevykusiai „suistorintą”. Kuo įvairiausiu pažiūrų ir skirtingu mokslinių laipsnių bei kompetencijos tyrinėtojai, tepaminint vien šiuolaikinius nuo Arthuro Drewso (1909) bei Peterio Jensenė (1906, 1909) iki P. L. Couchoud (1924), padėjo daug triūso bandydamis rekonstruoti tą „pirminį mitą”, iš kurio, jų manymu, gimė Kristaus įvaizdis ir galiausiai krikščionybė. Reikia pasakyti, kad šis „pirminis mitas” kiekvienam autorui atrodė vis kitoks. Apie šias mokslines, o kartu ir iššaukiančias rekonstrukcijas galima būtų parašyti įdomią studiją. Jos išduoda savotišką šiuolaikinio žmogaus nostalgiją „pirmapradžiam mitiškumui”. (P. L. Couchoud atveju mito neistoriškumas skurdžių istorinių duomenų sąskaita iškeliamas tiesiog pirštui prikišamai.) Tačiau né viena iš šių neistorinių hipotezių specialistų nebuvo priimta.

Galiausiai mitinio mąstymo ir krikščionybės santykio tyrimams iškyla ir trečia problema. Ją galima suformuluoti maždaug taip: jeigu jau krikščionys atsisako savo religijoje įžvelgti desakralizuotas helenizmo periodo mitus, kokia tuomet yra krikščionybės padėties gyvojo *mito*, žinomo archajinėse bei tradicinėse visuomenėse, atžvilgiu? Pamatykime, kad krikščionybės, kaip ji buvo suprantama bei praktikuojama per du savo istorijos tūkstantmečius, negalima visiškai atskirti nuo mitinio mąstymo.

Evangelijų istorija ir „paslaptys”

Dabar pažiūrėkime, kaipgi Bažnyčios Tėvai stengėsi apginti Jézaus istoriškumą tiek nuo netikelių pagonių, tiek nuo „eretikų”. Iškilus uždaviniui pateikti autentišką Jézaus gyvenimą, t. y. tokį jo gyvenimą, koks jis buvo žinomas Apaštalamams ir jų žodžiu perteiktas, ankstyvosios Bažnyčios teologai susidūrė su keletu skirtinguose ratoose paplitusių tekštų bei žodinių tradicijų. Atnsakydami pripažinti autentiškais dokumentais apokrifines Evangelijas ir „neužrašytus pasakojimus”, Tėvai pademonstravo tiek savo kritinius sugebėjimus, tiek polinkį „istorijai”. Kita vertus, priėmę ne vieną, o keturią Evangelijas, jie atkélé vartus ilgalaikiams nesutarimams pačioje Bažnyčioje ir palengvino puolimus iš nekrikščionių pusės. O kadangi tarp sinoptinių Evangelijų ir Jono Evangelijos irgi esama skirtumų, tai šiems paauskinti bei pateisinti teko griebtis egzegezės.

Egzegezés krizę 137 metais gerokai paspartino Markionas. Jis skelbė, kad iš tikrujų téra viena autentiška Evangelija, pradžioj buvusi perduodama žodžiu, o paskui užrašyta ir judaizmui prijaučiančią entuziastų uoliai vis papildoma. Ši „vienintelė tikra” Evangelija buvusi Luko, kurią Markionas suvedė prie, jo supratimu, autentiško branduolio.¹ Metodą Markionas pasitelkė iš graikų bei roménų gramatikų, kurie teigė galį atskirti nuo senų teologinių tekstuų mitologines ataugas. Gindamiesi nuo Markiono bei kitų gnostikų, ortodokssai buvo priversti griebtis to paties metodo.

II a. pradžioje Elijas Teonas savajame *Progymnasmata* parodė skirtumą tarp mito ir naratyvo: mitas esas „klaidingas pasakojimas apie tiesą”, o naratyvas – „buvusių ar galėjusių būti įvykių aprašomasis atpasakojimas”.² Krikščionių teologai, žinoma, neigė Evangelijas tebuvus „mitus” ar „stebuklų pasakas”. Justinas, pavyzdžiui, né pagalvoti negalėjo, kad būtų koks pavojus sumaišyti Evangelijas su „stebuklų pasakomis”: viena vertus, Jézaus gyvenimas išpildė Senojo Testamento pranašystes, antra vertus, Evangelijos pačia savo literatūrine forma nebuvo panašios į mitus. Dar daugiau: Justinas manė, kad skaitytojui nekrikščioniui galima būtų suteikti netgi daiktinių Evangelijų istoriškumo įrodymų. Jézaus gimimą, pavyzdžiui, įrodančios „mokesčių deklaracijos, pateiktos prokuratoriaus Kvirinijaus, kurias (*ex hypotesi?*) ir po šimtmečio dar esą galima rasti Romoje”.³

Betgi ryškiausias šiuo atžvilgiu yra Origeno atvejis. Nes Origenas, viena vertus, buvo pernelyg įsitikinęs dvasine Evangelijų pasakojimų verte, kad būtų sutikęs jas skaityti grubiai pažodžiui, kaip kad jas skaitė paprasti tikintieji ir eretikai – dėl šios priežasties jis ir buvo alegorinės egzegezės šalininkas. O kita vertus, kai jam teko ginti krikščionybę nuo Celso, jis primygintai teigė Jézaus gyvenimo istoriškumą ir stengėsi pagrįsti visus jo istorinius liudijimus. Origenas tik kritikavo bei atmetė „išvarymo iš šventyklos” istoriškumą. „Sistemiškas Origeno požiūris į įkvė-

pimą ir egzegezę teigia, kad kur tik dvasinės tiesos neatitinka istorinių įvykių, ten ‘Raštas į istorinį naratyvą įaudė tai, ko iš tikrujų nebuvuo, – vienu atveju, ko išvis negalėjo būti, kitu atveju, kas įvykti galėjo, bet neįvyko’.⁴ Vieitoj „mito” ir „prasimanymo” jis vartoja „paslaptį” ir „parabolę”, tačiau nekyla abejonių, kad Origenui šie terminai buvo lygiaverčiai.⁵

Origenas tad pripažista, kad Evangelijoje esama episodų, kurie néra „autentiški” istorinė prasme, nors yra „tikri” dvasine. Tačiau atsakydamas į Celso kritiką jis taip pat pripažista, kad istorinio įvykio istoriškumą įrodyti yra labai keblu. „Bandymas pagrįsti kad ir kokį pasakojimą, net jeigu jis iš tikrujų teisingas, esant istorinė tiesa ir pasiekti visišką tikrumą dėl jo yra vienas iš pačių sudėtingiausių uždavinių, o kai kuriais atvejais išvis neišsprendžiamas”.⁶

Vis dėlto Origenas tiki, kad kai kurie Jézaus gyvenimo įvykiai istorinių liudijimų yra pakankamai pagrįsti. Pavyzdžiui, Jézus buvo nukryžiuotas stebint miniai žmonių. Žemės drebėjimą ir užtemimą patvirtina Flegono Traliectio istorinis pasakojimas.⁷ Paskutinė Vakarienė irgi esanti istorinis įvykis, kurį galima datuoti absolūciai tiksliai.⁸ Gundymas Getsemanėje – irgi, nors Jono Evangelija jo nemini (Origenas paauskina nutylėjimo priežastį: Jonui labiau rūpėjės Jézaus dieviškumas, o jis žinojęs, kad Dievo Žodžio neįmanoma gundytu). Ir prisikėlimas esas „tikras” istorinė prasme, nes jis įvyko, net jeigu prisikėles kūnas nebeprisklausė fiziniam pasaullui (prisikėlęs kūnas buvęs iš oro, dvasinis).⁹

Nors Origenas neabejojo Jézaus Kristaus gyvenimo, kančios ir prisikėlimo istoriškumu, jam labiau rūpėjo dvasinė, o ne istorinė Evangelijų teksto prasmė. Tikroji prasmė esanti „anapus istorijos”.¹⁰ Ekzegetas turi pajėgti „išsilaisvinti iš istorinių faktų”, nes jie téra „atspirtis”. Pernelyg sureikšminti Jézaus istoriškumą, taip sumenkinant gilesnę jo gyvenimo ir žinios prasmę, reiškia suluošinti krikščionybę. „Žmonės žavisi Jézumi, – rašo jis savo „Komentaruse Jono Evangelijai” (20.20), – sekdamis jo gyvenimo istoriją, tačiau kai jiems atskleidžiama gilesnioji prasmė, jie laiko ją netikra ir liaujasi tikėję”.¹¹

Istorinis laikas ir liturginis laikas

Origenas teisingai suprato krikščionybės originalumą visų pirma esant tą, kad Įsikūnijimas įvyko istoriniame laike, o ne kosminiam laikui. Tačiau nepamiršo jis ir to, kad Įsikūnijimo slėpinio negalima suvesti į jo istoriškumą. Be to, skelbdami Jézaus Kristaus dieviškumą „tautoms” pirmieji krikščionys nejučia savaime teigė jo anti-istoriškumą. Tuo siekta ne suabejoti Kristų buvus istorinių asmenų, o tik pabrėžti pirmiausia jį esant Dievo Sūnū, pasaulio Išgelbėtoją, atpirkuši ne tik žmogų, bet ir gamtą. Pagaliau savo istoriškumą Jézus pranoko ir paimtas į dangų, sugrižęs į Dievo Šlovę.

Skelbdami Žodį įsikūnijus, prisikėlus ir buvus paimta į dangų krikščionys buvo tikri, kad nekuria naujos mito-

logios, bet iš tikrujų rėmési būtent mitinio mąstymo kategorijomis. Desakralizuotose savo laikmečio pagonių filosofų mitologijose tokio pat mitinio mąstymo jie, žinoma, niekaip negaléjo pripažinti. Tačiau akivaizdu, kad visų krypčių krikščionims religinio gyvenimo ašį sudaro Jėzus Kristaus drama. Nors suvaidinta istorijoje, ši drama pirmoji atvėrė išganymo galimybę, taigi tėra vienas būdas pasiekti išganymą – pakartoti šią dramą ritualiai, imituojant tą aukščiausią pavyzdį, kurį savo gyvenimu ir mokymu parodė Jėzus. O toks religinis elgesys yra neatskiriama gryniausio mitinio mąstymo apraiška.

Reikia iškart pridurti, kad *jau vien dėl to, jog yra religija*, krikščionybė turėjo išsaugoti mažų mažiausiai vieną mitinį aspektą – liturginį laiką, t. y. periodišką sugrįžimą į „pradžios“ *illud tempus*. „Krikščionio religinis patyrimas remiasi Kristaus, kaip pavyzdžio, *imitacija*, Viešpaties gyvenimo, mirties ir prisikėlimo liturginiu pakartojimu ir paties krikščionio *bendralaikiškumu* su *illud tempus*, kuris prasidejo gimimu Betliejuje ir baigësi, bent jau tam kartui, paėmimu į dangų“. O kaip matėme, „antgamtiško modelio imitacija, pavyzdinio scenarijaus pakartojimas ir prasiveržimas, stojus akimirkai, iš profaniškojo laiko į Didijį Laiką yra esminiai ‘mitinio elgesio’ požymiai, būdingi archajinių bendruomenių žmogui, kuris į mitą žiūri kaip į patį savo būties šaltinį“.¹²

Vis dėlto, nors liturginis laikas yra ciklinis laikas, krikščionybė, kaip ištikimas judaizmo ipėdinis, priima tiesinių istorijos laiką: pasaulis buvęs sukurtas tik vienąsyk ir tik vienąsyk pasibaigs; Įsikūnijimas įvykęs tik vienąsyk, istoriniame laike, ir būsiąs tik vienas Teismas. Nuo pat pradžių krikščionybė susidūrė su įvairiomis prieštaringomis įtakomis, ypač gnosticizmo, judaizmo ir „pagonybės“. Bažnyčios reakcija ne visuomet buvo vienoda. Bažnyčios tėvai negailestingai grūmési su gnostikų antgamtiškumu bei ezoterizmu, ir vis dėlto Jono Evangelijoje, Pauliaus Laiškuose ir kai kuriuose kituose ankstyvuosiuose tekstuose gnostinių elementų išliko. Gnosticizmo, nepaisant persekiojimų, niekuomet taip ir nepavyko išnaikinti, ir kai kurie gnostikų mitai, daugiau ar mažiau pridengtu pavidalu, vėl išnražodinėje bei rašytinėje viduramžių literatūroje.

Dėl judaizmo, tai jis perdarė Bažnyčiai ne tik alegorinį Raštų interpretavimo metodą, bet, svarbiausia, ypatingu gamtinės, kosmoso religijos švenčių bei simbolų „suistorinimo“ metodą. Pirmynkštės krikščionybės „judaizavimas“ reiškia jos „suistorinimą“, t. y. pirmųjų teologų apsisprendimą susieti Jėzus ir ankstyvosios Bažnyčios istoriją su Izraelio tautos Šventaja Istorija. Bet judaizmas jau buvo „suistorinės“ ir kai kurias metų laikų šventes bei gamtinius simbolius – susiedamas juos su svarbiomis Izraelio istorijos datomis (plg. Sukotą, žydų Velykas, Chanuką ir t. t.). Bažnyčios tėvai pasuko tuo pačiu keliu: jie „sukrikščionino“ Azijos ir Viduržemio jūros tautų apeigas bei mitus, susiedami juos su „Šventaja Istorija“. Ši „Šventoji Istorija“, suprantama, peržengė Senojo Testamento ribas ir papildomai apėmė Naujajį Testamentą, apaštalų darbus, o

vėliau ir šventujų gyvenimus. Kai kurie gamtiniai simboliai – vanduo, medis, vynas, arklas ir kirvis – judaizmo jau buvo asimiliuoti,¹³ todėl, suteikus jiems sakramentinę ir ekleziologinę prasmę, nesunkiai buvo inkorporuoti ir į Bažnyčios doktriną bei praktiką.

„Gamtinė krikščionybė“

Tikri sunkumai iškilo vėliau, kai krikščionių misionieriai susidūrė, ypač Centrinėje bei Vakarų Europoje, su *gyvomis* liaudies religijomis. Tas „pagonių“ dievybes ir mitus, kurių nepavyko išnaikinti, jiems noromis nenoromis teko „sukrikšcioninti“. Gausybė slibinus nugalinčių dievų bei herojų tapo šv. Jurgiais, perkūnijos dievai buvo paversti šv. Elijas, o begalę vaisingumo deivių asimiliavo Mergelė Marija arba moterų lyties šventosios. Galima net būtų pasakyti, kad prieškrikščioniškosios Europos liaudies religija iš dalies, neakivaizdžiu ar transformuotu pavidalu, tiesiog išliko po bažnytinėmis kalendorinių švenčių bei šventujų kulto priedanga. Daugiau nei dešimt amžių Bažnyčia buvo priversta kovoti su nepaliaujamu „pagonišku“ elementu – t. y. gamtinės, kosmoso religijos elementu – srautu į krikščionybės praktiką bei legendas. Šios įtemptos kovos laimėjimai nebuvò labai jau dideli, ypač Pietų bei Pietryčių Europoje. Kaimo gyventojų folklore bei religinėje praktikoje dar XIX a. pabaigoje buvo išlikę vaizdinių, mitų bei ritualų iš ankstyvos Antikos laikų arba net iš proistoriès.¹⁴

Stačiatikių ir Romos katalikų bažnyčios kritikuotos už tai, kad išleido tiek daug pagoniškų elementų. Klausimas tik, ar tokia kritika visuomet buvo pagrįsta. Antra vertus, „pagonybė“ ir tegalejo išlikti „sukrikšcionintu“ pavidalu, netgi tada, kai christianizacija buvo gana paviršutiniška. Ši „pagonybė“, kurios nepavyko sunaikinti, asimiliavimo politika nebuvò nieko nauja – juk jau ankstyvoji krikščionybė buvo priėmusi ir asimiliavusi didelę daļę prieškrikščioniško šventojo kalendoriaus. Kita vertus, ir kaimo žmonių, dėl jų gyvenimo būdo Gamtoje, neviliojo „istorinė“ bei moralinė krikščionybė. Kaimo gyventojams būdingą religinę patirtį geriau atitiko, galima būtų pasakyti, „gamtinė krikščionybė“. Kitaip tariant, Europos žemdirbiai krikščionybę suvoké kaip gamtinę liturgiją. Krikščioniškajam slėpinui išties nebuvò svetimas Kosmoso likimas. „Visa Gamta dūsauja, laukdama Priskėlimo“ – štai centrinis ne tik Velykų (*Easter*) liturgijos, bet ir visos Rytų (*Eastern*) krikščionybės religinio folkloro motyvas. Mistinė empatija su gamtos ritmais, nuožmiai pulta Senojo Testamento pranašų ir atvirai toleruojama Bažnyčios, yra kaimo religijos, ypač Pietryčių Europoje, pati šerdis. Šiai krikščionybės rūšiai „Gamta“ ar „Prigimtis“ (*Nature*) reiškia ne nuodėmę, bet Dievo triūsą. Per Įsikūnijimą visa pirmykštė savo šlove tapo atkurtas šis pasaulis, štai kodėl Kristus ir Bažnyčia sunkte persisunkė gamtiniais simboliais. Pietryčių Europos religiniame folklore sakramentai pašventina ir Gamtą.

Rytų Europos kaimo žmonėms tai reiškė jokiu būdu ne krikščionybės „supagoninimą”, bet, priešingai, jų protėvių religijos „sukrikščioninimą”. Kai ateis laikas ir bus parašyta šios „liaudies teologijos” istorija, remiantis metų laikų šventėse bei religiniame folklore tebeaptinkamais liudijimais, paaikės, kad ši „gamtinė krikščionybė” nėra jokia nauja pagonybės forma ar pagoniškai krikščioniškas sinkretizmas. Veikiau tai originalus religinis kūriny, kuriaime eschatologija ir soteriologija įgavo kosminį mastą. Juoba svarbu čia yra tai, kad Kristus, išlikdamas Pantokratu, nusileidžia žemėn ir lankosi pas kaimo žmones, kaip kad archajinių tautų mituose buvo papratusi jų Aukščiausioji dievybė, prieš tapdama *deus otiosus*. šis Kristus nėra „istorinis”, nes liaudies minčiai nerūpi nei įvykių nuoseklumas bei chronologija, nei istorinių asmenų autentišku mas. Tai nereiškia, kad Kristus kaimo gyventojams téra tas pats iš senojo politeizmo paveldėtas „Dievas”. Nes, viena vertus, bažnytinis bei evangelinis Kristaus įvaizdis ir Kristaus įvaizdis religiniame folklore vienas kitam visiškai nepriestarauja. Jézaus gimimas, jo mokymas ir padaryti stebulkai, nukryžiavimas ir prisikėlimas – esminės šios liaudies krikščionybės temos. Antra vertus, visus šiuos folkloro kūrinius persmelkia *krikščioniška* – ne pagoniška – *dvasia*: jie pasakoja apie Kristaus atneštą žmogui išsigelbėjimą, apie tikėjimą, viltį ir gerumą, apie pasauly, kuris yra „geras”, nes sukurtas Dievo Tėvo ir atpirktas Sūnaus, apie žmogaus gyvenimą, kuris daugiau nebepasikartos ir nėra beprasmis; žmogus yra laisvas pasirinkti tarp gėrio ir blogio, bet jis bus teisiamas ne vien tik už šį pasirinkimą.

Ne šio straipsnio užduotis apibrėžti šią „liaudies teologiją”. Tačiau akivaizdu, kad kaimo gyventojų gamtinę krikščionybę yra užvaldžiusi Kristaus palaimintos Gamtos nostalgija. Tam tikra prasme – tai rojaus nostalgija, troškimas vėl atrasti atmainingą, nebepažidžiamą Gamtą, saugią nuo visų kataklizmų, kokius sukelia karai, išnaudojimas bei tiesiog nuniokojimas. Žemdirbių visuomenė, be paliovos terorizuota svetimtaučių karių ordų ir išnaudota skirtingo luomo daugiau ar mažiau vietinių „ponų”, taip išreiškia savo „idealą”. Tai pasyvus maištas prieš Istorijos tragediją ir neteisybę, pagaliau ir prieš tai, kad blogis tolydžio vis įrodo esąs nebe asmeninio pasirinkimo dalykas, o paties istoriško pasaulio viršasmeninė ypatybė.

Grįžtant prie mūsų temos, aišku viena – kai kurias mitinio mąstymo kategorijas ši liaudies krikščionybė išsaugojo gyvas net iki mūsų dienų.

Viduramžių eschatologinės mitologijos

Viduramžiais mes matome tikrą mitinio mąstymo proveržį. Visos socialinės klasės remiasi savo mitinėmis tradicijomis. Riteriai, amatininkai, pirkliai, žemdirbiai savo padėti aiškina atitinkamu „pradžios mitu” ir stengiasi imituoti pavyzdinį modelį. Šių mitologijų kilmė įvairi. Artūro ciklas kartu su Gralio tema po krikščionišku paviršium slepia keltų tikėjimus, ypač susijusius su anuo pasauliu.

Riteriai stengiasi sekti Lanceloto arba Parsifalio pavyzdžiu. Truvėrai išrutulioja ištisą moters ir meilės mitologiją, tiesa, pasinaudodami krikščioniškais elementais, tačiau išeidami toli už Bažnyčios doktrinos rémų arba net jai prieštaraudam.

Tipiškiausias mitinio mąstymo apraiškas matome kai kuriuose istoriniuose viduramžių judėjimuose. Tūkstantmečio egzaltacija bei eschatologiniai mitai iškilo kartu su kryžiaus žygiais, Tanchelmo ir Eono de l'Etoile'o judėjimais, Frydricho II išaukštinimu iki Mesijo ir kai kuriais kitais mesianistiniais, utopistiniais bei priešrevoliuciniais judėjimais, puikiais išnagrinėtais Normano Cohno veikale „Besivaikant tūkstantmetį”. Trumpam sustokime ties Frydricho II mitologine aureole: imperijos kancleris Pietro della Vigna savo viešpatį pateikia kaip kosminį Išgelbėtoją – vienas pasaulis laukęs tokio Kosmokrato, ir štai pagaliau blogio liepsnos užgesintos, kalavijai perkalti į arklus, įtvirtinta taika, teisingumas ir saugumas. „Negana to, Frydrichas pasižymis ypatinga galia sutelkti daiktan visatos elementus, sutaikyti tarpusavyje karštą ir šaltą, kietą ir skystą, vienas priešybes. Tai esąs kosminis mesijas, šlovinamas žemės, jūros ir oro. Jo atėjimą lémusi dieviškoji Apvaizda. Pasaulis grimzdęs pabaigos link, Paskutinis Teismas jau buvęs visai čia pat, kai Dievas štai iš savo didžios malonės dovanojęs atokvėpi ir pasiuntęs ši tyra valdovą paskutinių taikos, tvarkos ir harmonijos amžiui įvesti. Laiškas, Frydricho pasiūstas į savo gimtajį Ježi netoli Ankonus, liudija jį ir patį laikiusis tokios nuomonės. Čia visiškai aiškiai matyti, kad jis savo gimimą laikė tokios pat reikšmės žmonijai įvykiu kaip Kristaus gimimas, o Ježi prilygino Betliejui. Ar tik ne vienintelis iš viduramžių monarchų Frydrichas tikėjo savo dieviškumu ne dėl nuopelnų, o tiesiog iš gimo – jis esąs ne kas kitas kaip pats išikūnijęs Dievas”¹⁵.

Frydricho II mitologija jam mirus anaiptol neišskivępė, jau vien dėl tos paprastos priežasties, kad jo mirtimi niekas negalėjo patikėti: Imperatorius, matyt, bus pasitraukęs į kokią tolimą šalį arba, sulig populiariausia legenda, miega po Etnos kalnu. Tačiau vieną dieną jis vėl pabus ir sugriūs atsiimti savo sosto. Ir išties, teprabėgus trisdešimt ketveriems metams nuo jo mirties, vienas apsišaukėlis sugebėjo įtikinti visą Noiso miestą esąs priskelęs Frydrichas II. Ir netgi po šio pseudo Frydricho egzekucijos Veclare mito svaigulys neišsivadėjo. Dar XV a. tikėta Frydrichą tebesant gyvą ir gyvensiant iki pat Pasaulio pabaigos, žodžiu, jis ir nieką kitą esant vienintelį teisėtą Imperatorių per amžių amžius.

Frydricho II mitas téra kur kas platesnio ir gajesnio reiškinio vienas pagarsėjęs pavyzdys. Iš tikrujų karaliaus religinis prestižas bei eschatologinės funkcijos Europoje gyvavo iki XVII a. Ir netgi sekularizavusis eschatologinio Karaliaus vaizdiniui neišblėso giliai kolektyvinėje sieloje šaknyjanti viltis sulaukti visatos atsinaujinimo, kurį tegali lemti pavyzdinis Herojus, tik šis yau vienu iš naujų savo pavidalų – reformatorius, revolucionierius, kankinio (už tautų laisvę), partijos lyderio. Šiuolaikinių totalitarinių

judėjimų įkūrėjo ir vado vaidmuo bei misija turi nemažai eschatologinių bei soteriologinių elementų. Mitinis mąstymas išsineria, nusimeta kai kurias ankstesnes, išaugtas savo istorines apraiškas ir prisitaiko prie naujų visuomeninių aplinkybių bei naujo kultūrinio stiliaus, – bet nesiduoda išraunamas.

Alphonsas Dupront'as yra puikiai atskleidęs kryžiaus žygį mitines struktūras bei eschatologinę orientaciją. „Kryžiaus žygį sampratos branduolys, tiek dvasininkų, tiek ir pasauliečių akimis, – pareiga išlaisvinti Jeruzalę... Itin ryškus kryžiaus žygiuose dvejopo išsipildymo siekis: *laiko* išsipildymo ir žmogiškos *erdvės* išsipildymo. Šia prasme, tiek erdvės, tiek laiko atžvilgiu, išsipildymo ženklas ir būtų – visoms tautomis susiburti apie Šventajį Miestą, visų miestų motiną, pasaulio centrą – Jeruzalę”.¹⁶

Tai, kad čia turime reikalą su kolektyviniu dvasiniu reiškiniu, su iracionalia vara, įrodo, be kita ko, vadina-mieji vaikų kryžiaus žygiai, 1212 metais staiga prasidėjė Šiaurės Prancūzijoje ir Vokietijoje. Šio judėjimo spontaniškumas neabejotinas: „Niekas jų neragino, nei savo šalyje, nei iš svetur”, – teigia įvykių liudininkas.¹⁷ Vaikai, kurie „iškart dviem požymiais, tiek savo itin jaunu amžiumi, tiek skurdu – ypač maži piemenėliai, – rodė vykstant kažką nepaprasto”,¹⁸ leidosi į žygį, o prie jų ēmė jungtis ir vargsai. Viso jų, ko gero, būta apie trisdešimt tūkstančių, ir jie žengė ištisa eisena, giedodami. Paklausti, kur eina, atsakydavo: „Pas Dievą”. Pasak anų laikų metraštinko, „jie ketino persikelti per jūrą ir padaryti tai, ko neįstengė padaryti karaliai ir galingieji – susigrąžinti Kristaus kapą”.¹⁹ Dvasininkai šiam vaikų sajūdžiui pasipriehino. Prancūzijos kryžiaus žygis baigėsi katastrofiškai. Pasiekę Marselį, visi susėdo į septynis didelius laivus. Du iš jų nuskendo audroje dar prie Sardinijos, ir visi keleiviai žuvo. Likusius penkis laivos du jų klasingi šeimininkai nuplukdė į Aleksandriją, kur pardavė vaikus į vergiją saracenų didikams bei vergų pirkliams.

„Vokietijos” kryžiaus žygis klostėsi panašiai. Anų laikų kronika pasakoja, kad 1212 metais „pasirodė toks berniu-kas, vardu *Nicolas*, ir subūrė apie save daugybę vaikų bei moterų. Jis teigė, kad angelo paliepimu turės su jais visais žygiuoti į Jeruzalę išlaisvinti Išganytojo kryžiaus ir kad jūra, kaip kad andai Izraelio tautai, leisianti jiems pereiti né kojų nesušlapus”.²⁰ Jie buvo beginkliai. Leidesi iš Kelno apylinkių, jie žygiavo palei Reiną, krito Alpes ir pasiekė Šiaurės Italiją. Kai kurie iš jų pasiekė netgi Genują ir Pizą, tačiau buvo priversti pasuktį atgal. Tiems, kurie baudėsi pasiekti Romą, buvo atkirsta, kad jų neremia jokia vyresnybė. Popiežius nepritarė jų ketinimams, ir jie buvo priversti grįžti. Kaip kad pasakoja *Annales Marbacenses* kronininkas, „jie grijo išbadėjė ir basi, po vieną ir nebylūs”. Niekas jiems nepadėjo. Kitas liudininkas rašo: „Didžioji jų dalis mirė iš bado tiesiog gyvenvietėse, viešose vietose, ir niekas jų net nelaidojo”.²¹

P. Alphandéry ir A. Dupront'as teisingai ižvelgė šiuose judėjimuose tą išskirtinį vaidmenį, kuris vaikui tenka liau-

dies pamaldume. Tai ir palaimintų nekaltujų mitas, ir Kristaus išaukštinti vaikai, ir liaudies reakcija į baronų kryžiaus žygius, atspindėtoji paplitusiose legendose apie ankstesnių žygį „tafurus”.²² „Šventosios Žemės nebebuvo galima atkariauti kitaip nei tik per stebulką, o stebuklo tegalima tikėtis tyriausiuoją – vaikų ir vargšų vardu”²³

Eschatologinio mito liekanos

Kryžiaus žygį nesėkmė eschatologinės viltys neišsi-sémė. Savo veikale *De Monarchia Hispanica* (1600) Tomasso Campanella prašo Ispanijos karaliaus lėšų surengti naujam kryžiaus žyginiui, šis yk prieš Turkijos imperiją, ir, pasiekus pergalę, įsteigtį Pasaulinei monarchijai. Po tris-dešimt aštuonerių metų, Austrijos karaliui Lui XIII ir karalienei Onai pasveikinti Lui XIV gimimo proga skirtuose *Ecloga Campanella* pranašauja *recuperatio Terrae Sanctae* [Šventosios Žemės atgavimą], o kartu ir *renovatio saeculi* [amžių atsinaujinimą]. Jaunasis karalius per tūkstančių dienų užkariausias visą Žemę ir parblokišias pabaisas, t. y. pajungsiąs savo valdžią netikėlių karalystes bei išlaisvinsiąs Graikiją. Muchamedas bus išvarytas iš Europos, Egiptas ir Etiopija vėl tapsiantys krikščioniškais, o totoriai, persai, kinai ir visi Rytai būsių atversti. Visas tautas suvienys vieninga krikščionybę, ir tokia atgimus Visata turėsianti vieną centrą – Jeruzalę. „Bažnyčia, – rašo Campanella, – prasidėjo Jeruzalėje ir, apsukusi pasaulį, į Jeruzalę sugriš”.²⁴ Savo veikale *La prima e la seconda resurrezione* [„Pirmasis ir antrasis prisikėlimas”] Jeruzalės užkariavimą Campanella jau laiko nebe pakopa pakeliui į Dangiškają Jeruzalę, kaip kad šv. Bernardas, o mesianistinės viešpatystės pradžia.²⁵

Néra reikalo dauginti pavyzdžių. Bet svarbu pabrėžti tąsą tarp viduramžių eschatologinių koncepcijų ir įvairių „istorijos filosofijų”, pagimdytų Švietimo epochos ir XIX a. Per pastaruosius trisdešimt metų pradėta suvokti, koki išimtinį vaidmenį suvaidino Jokymo Fioriečio „pranašystės” sukurstant bei artikuliuojant visus tuos mesianistinius judėjimus, prasidėjusius XIII a. ir daugiau ar mažiau sekularizuotu pavidalu tebesitęsusius iki XIX a.²⁶ Pagrindinė Jokymo idėja – kad pasaulio neišvengiamai laukia trečiasis istorijos amžius, būsiantis laisvės amžiumi, nes tuomet viešpatausianti Šventoji Dvasia, – susilaikė rimtų atgarsių. Ši idėja kirtosi su bažnytinė istorijos samprata, priimta nuo šv. Augustino laikų. Pasak jos, išsipildymą žemėje įkūnija Bažnyčia, ir jokios *renovatio* ateityje nebebus. Vienintelis lemiamas įvykis būsių ant-rasis Kristaus atėjimas ir Paskutinis teismas. Jokymas Fiorietis sugrąžino į krikščionybę archajišką pasaulio atgimimo mitą. Žinoma, tai jau nebe periodiškas ir be galio atkartojamas atgimimas. Vis dėlto Jokymas trečiąjį amžių suvokia kaip Laisvės viešpatystę, vadovaujant Šventajai Dvasiai, o tai išties reiškia istorinės krikščionybės pabaigą ir, galų gale, visų esamų taisyklių bei institucijų panaikinimą.

Cia neįmanoma apžvelgti įvairiausių Jokymo sužadinę eschatologinių judėjimų. Tačiau turime paminėti bent kai kuriuos Kalabrijos pranašo idėjų tėsėjus. Antai Lessingas savo „Žmonijos švietime“ (*Education of the Human Race*) rutulioja tezę apie nuolatinį tolydžio kylančią apreiškimą, pasiekiantį kulminaciją trečiąjame amžiuje. Tiesa, Lessingas šį trečiąjį amžių įsivaizdavo kaip švietimo dėka įsigalėsiantį proto triumfą, ir vis dėlto, jo išitikinimu, tai būsiąs krikščioniškojo apreiškimo išsipildymas. Su simpatija ir susižavėjimu jis kalba apie „kai kuriuos trylikojo ir keturioliktojo šimtmečių entuziastus“, kurių vienintelė klaida buvusi ta, kad jie skelbė šią „naują amžinąjį Evangeliją“ išsipildysiant pernelyg greitai.²⁷ Lessingo idėjos irgi susilaukė tam tikro atgarsio, o per Saint-Simono mokinius jis, ko gero, bus paveikęs Auguste'ą Comte'ą ir jo trijų pakopų doktriną. Jokymo mitas apie ateinantį trečiąjį amžių, atnaujinsiantį ir išpildysiantį istoriją, vienaip ar kitaip bus paveikęs ir Fichte'ę, Hegelį, Schelingą. Per juos šis eschatologinis mitas padarė įtaką kai kuriems rusų rašytojams, ypač Krasinskiui su jo „Trečiąja dvasios karalyste“ ir Mereikovskiui, „Trečiojo testamento krikščionybės“ autoriu.²⁸ Žinoma, čia mes jau kalbame nebe apie eschatologinę Šventosios Dvasios viešpatijos viltį, o apie pusiau filosofines ideologijas bei fantazijas. Tačiau mitas apie pasaulio atsinaujinimą daugiau ar mažiau aprėpiamoje ateityje visose šiose teorijose bei fantazijose tebežiūrimas.

„Šiuolaikinio pasaulio mitai“

Kai kurių „mitinio elgesio“ formų yra išlikę iki mūsų dienų. Tai nereiškia jas esant archajinio mąstymo „liekanomis“. Veikiau tam tikri mitinio mąstymo aspektai bei funkcijos iš esmės yra būdingi žmogui. Kai kuriuos „šiuolaikinio pasaulio mitus“ jau esame aptarę kitur.²⁹ Problema yra sudėtinga ir įtraukianti, ir mes negalime nė tikėtis keliais puslapiais išsemti medžiagą, kurios užtektų ištisam storam tomui. Todėl pasitenkinsime tik glaustai aptardami kai kuriuos „šiuolaikinių mitologijų“ aspektus.

Matėme, kaip svarbu archajinėms visuomenėms buvo vis „sugržti į pradžią“, kas buvo daroma kuo įvairiausiais būdais. Šis „pradžios“ prestižas tebéra išlikęs ir Europos visuomenėse. Kai tik reikia įvesti kokią naujovę, ji suvokiamą, ar pristatoma, kaip sugržimas į pradžią. Reformacija prasidėjo sugržimu prie Biblijos ir svajonėmis atgaivinti ankstyvosios Bažnyčios ar net pirmųjų krikščionių bendruomenių patyrimą. Prancūzų revoliucija už paradigmijų modelį ėmė romėnus ir spartiecius. Pirmos sėkminges tikros revoliucijos Europoje, lėmusios ne tik režimo, bet ištiso istorinio laikotarpio pabaigą, ikvėpėjai ir vadai save manė atstatant senąsias vertėbes, išgirtas Livojus ir Plutarcho.

Naujujų laikų aušroje „pradžia“ turėjo kone magišką prestižą. Remtis į tvirtai nustatyta „pradžią“ reiškė, be kita ko, ir pasididžiavimą savo kilme. „Mes esame kilę iš

Romos“, išdidžiai kartojo XVIII ir XIX a. rumunų intelektualai. Jų lotyniškos kilmės savimonę lydėjo mistiškas priklausymo Romos didybei jausmas. Panašiai vengrų intelligentija Magjarų senumo, kilmungumo ir istorinės misijos patvirtinimo ieškojo mite apie Hunoro ir Magoro kilmę bei Arpado herojinėje sagejoje. XIX a. pradžioje visą Rytų ir ypač Pietryčių Europą apėmės „garbingos kilmės“ miražas buvo sukėlęs tikrą aistrą nacionalinei istorijai, ypač jos ankstyvosioms fazėms. „Tauta be istorijos (suprask – be „istorinių liudijimų“, be istoriografijos) – tarsi iš viso be praetities!“ Tuo buvo susirūpinę visi Centrinės ir Rytų Europos tautų istorikai. Tokia aistra nacionalinei istoriografijai, be abejo, buvo nacionalinės sąmonės prabudimo šioje Europos dalyje pasekmė. O jau ne trukus ji tapo paversta propagandos ir politinės kovos įrankiu. Tačiau troškimas įrodyti savo „garbingą kilmę“ ir savo tautos „senumą“ užvaldė Pietryčių Europą tokiu mastu, kad visi save gerbiantys istorikai, išskyrus vos keiliąs išimtis, atsidėjo vien tik nacionalinei istorijai ir galiusiai užsisuko kultūriniame provincializme.

Ta pati „garbingos kilmės“ aistra paaikiškina ir rasistinių „arių“ mitą, kaskart vis atgyjantį Vakaruose, ypač Vokietijoje. Sociopolitinis šio mito kontekstas pernelyg gerai žinomas, kad dar reikėtų apie jį kalbėti. Mūsų studijai yra svarbu tai, kad „arijai“ reiškė kartu „pirmuosius“ protėvius ir kilmungus „herojus“. Pastarųjų menamos vertėbės iki šiol persekioja tuos, kas taip ir nesugebėjo pristaikyti prie visuomeninių idealų, iškilusių kartu su 1789 ir 1848 metų revoliucijomis. „Arijai“ – tai tas pavyzdinis modelis, kurį reikėjo imituoti norint atgauti rasinį „grynumą“, fizinę jėgą, kilmungumą, šlovingos kūrybiškos „pradžios“ herojinę „etiką“.

Visiškai teisingai jau buvo pažymėtos ir marksistinio komunizmo eschatologinė bei „tūkstantmetiška“ struktūra. Neseniai jau esame pastebėję, kad Marxas pasitelkė vieną iš didžiujų Azijos bei Viduržemio jūros pasaulio eschatologinių mitų: tą atperkantį vaidmenį, kurį atlieka Teesusis (šiuo atveju – proletariatas), kurio kančioms lemata pakeisti pasaulio ontologinį statusą. „Iš tikrujų Marxo beklasės visuomenės – su iš jos išplaukiančia visų istorinių įtampų pabaiga – aiškiausias precedentas yra mitas apie Aukso amžių, kuris, pasak daugelio tradicijų, būna istorijos pradžioje ir pabaigoje. Marxas šį archajiską mitą praturtino mesianistinė judėjiškai krikščioniška ideo- logija, viena vertus, proletariatui priskirdamas išpran- šautąjų soteriologinę funkciją, o kita vertus, susiedamas ją su lemiamą kova tarp Gério ir Blogio, išties palygintina su apokaliptiniu Kristaus ir Antikristo susidūrimu, pa- sibaigiančiu galutine pirmojo pergale. Tai, kad Marxas išnaudojo judėjiškai krikščionišką eschatologinę *absoliutaus istorijos galo* viltį, yra išties reikšminga. Tuo jis skyrėsi nuo visų kitų istorijos filosofų (pavyzdžiu, nuo Croce ir Ortegos i Gasseto), kurie istorijos įtampas matė slypint pačiame žmoguje ir todėl esant iš esmės niekuomet nepašalinamas“.³⁰

Mitai ir žiniasklaida

Pastarujų laikų tyrinėjimai iškėlė žiniasklaidos prime tamų visuomenei įvaizdžių bei elgesio modelių mitines struktūras. Šis reiškinys ypač būdingas Jungtinėms Valstijoms.³¹ Komiksų skiltys pateikia šiuolaikinę mitinį ar folkloro herojų versiją. Jie įkūnija didelės dalies miesto visuomenės idealą, ir tokiu mastu, kad bet koks jų tipiško elgesio pasikeitimasis arba, dar blogiau, jų mirtis sukelia tarp skaitytojų tikras krizes. Pastarieji reaguoja labai karštai ir prisiunčia komiksų autoriams arba juos spausdinančių laikraščių leidėjams tūkstančius telegramų. Vienas toks fantastinis personažas, igijęs itin didelį populiarumą, yra Supermenas, ir visų pirma dėl savo dvigubos prigimties. Nors atvyko iš patyrusios katastrofą kitos planetos ir pasižymi ypatingomis galiomis, Žemėje Supermenas gyvena apsi metęs kukliu žurnalistu Clarku Kentu. Jis yra drovus, nuolaidus, priklausomas nuo savo kolegės Lois Lane. Tokia pažeminanti bemaž neribotų galių herojaus priedanga kartoją gerai žinomą mitinę temą. Iš esmės Supermeno mitas patenkina slaptas šiuolaikinio žmogaus viltis: nors žino, kad yra puolusi, ribota būtybė, jis svajoja vieną dieną įrodysias esąs „nepaprastas žmogus”, Herojus.

Kažką panašaus galima būtų pasakyti ir apie detektyvinį romaną. Viena vertus, skaitytojas tampa pavyzdinės kovos tarp Gério ir Blogio, tarp Herojaus (= detektyvo) ir nusikaltėlio (šiuolaikinio Demonų įsikūnijimo) liudininku. Antra vertus, dėl pasammoninės projekcijos ir identifikacijos jis pats dalyvauja šioje misterijoje bei dramoje, asmeniškai jaučiasi esąs paradigmatio – t. y. pavojingo, „herojinio” – veiksmo dalyvis.

Jau nagrinėta buvo ir tai, kaip žiniasklaida mitifikuoja visuomenės veikėjus, asmenį transformuodama į pavyzdinių įvaizdį. „Lloydas Warneris savo knygos *The Living and the Dead* pirmajame skyriuje pasakoja mums, kaip sukuriamas toks visuomenės veikėjas. Biggy Muldoonui, vieno Amerikos miesto politikui, valstybės veikėju pasidariusiam dėl savo spalvingo oponavimo Hilstryo aristokratams, spauda ir radijas buvo sukurpę demagogišką įvaizdį. Jis buvo pristatomas kaip liaudies didvyris, kovojantis už pasiglemžtus iš jos turtus. Bet paskui, kai visuomenei nusibodo toks įvaizdis, ta pati žiniasklaida paslaugiai pavertė Bigį klasingu nieku, korumpuotu politikautoju, siekiančiu pasipelnyti iš žmonių vargo. Warneris pabrėžia, kad tikrasis Bigis gerokai skyrési nuo abiejų savo įvaizdžių ir buvo priverstas nuolat derinti savo elgesį pagal pirmąjį ir grumtis su antruoju”.³²

Mitinių elgesių išduoda ir „sékmės” apsėdimas, taip būdingas šiuolaikinei visuomenei, kuriuo pasireiškia miglotas troškimas peržengti žmogaus ribotumą, ir egzodas į užmiestį, kuriame galime ižvelgti „pirmykščio tobulumo” nostalgiją; ir daiktų turėjimas su visu tuo emociniu pakilimu, kokių sužadina, pavyzdžiu, taikliai įvardytas „sventojo automobilio kultas”. Kaip pažymi Andrew Greeley, „užtenka bent kartą apsilankyt i kasmetiniame automobilių šou,

kad įsitikintum, jog tai didžiai ritualizuotas religinis veiksmas. Spałvos, šviesos, muzika, garbintojų pamaldus susižavėjimas, šventyklos vaidilutės (madų modeliai), iškilmingumas ir spindesys, nežabotas išlaidavimas, minios spūstis – visa tai bet kurioje kitoje kultūroje aiškiai rodytų liturgines apeigas... Šventojo automobilio kultas turi ir savo adeptus bei inicijuotuosius. Joks gnostikas taip karštai nelaukė apreiškimo, kaip automobilio garbintojas laukia pirmųjų gandų apie naujus modelius. Būtent per šias kasmetines sezonines šventes vyriausieji kulto šventikai – automobilių prekybos agentai – kaskart iš naujo atgauna visą savo svarbą, susirūpinusiai liaudžiai karštai belaukiant naujos formos išsigelbėjimo”³³.

Elito mitai

Mažiau dėmesio susilaukė, galima būtų taip pavadinti, elito mitai, ypač tie, kurie sukasi apie meninę kūrybą ir jos kultūrinius bei visuomeninius atgarsius. Šie mitai savo įtaka toli pranoko uždarą inicijuotųjų gildiją, ir visų pirma dėl nevisavertiškumo komplekso, kuris dabar kamuoją tiek viešuomenę, tiek oficialius meno sluoksnius. Tai, kaip agresyviai liaudis, kritika ir net oficialūs meno astovai kitaip nepriėmė tarkim, Rimbaud ar Van Gogho, taip pat pražūtingos pasekmės, ypač meno kolekcininkams bei muziejams, kurias jie patyrė dėl nepakankamo dėmesio naujiems judėjimams, pradedant impresionizmu ir baigiant Kubizmu, buvo sunki pamoka tiek kritikams ir viešuomenei, tiek prekiautojams meno kūriniuose ir muziejų direktoriams bei kolekcininkams. Pagrindinis dalykas, ko jie šiandien bijo, – tai kad nebus pakankamai pažangūs ir nesugebės ižvelgti genijaus tokiamo darbe, kuris iš pirmo žvilgsnio atrodo visiškai nesuprantamas. Turbūt niekuomet anksčiau istorijoje menininkas nebuvo įsitikinęs, kad juo įžūlesnis, šventvagiškesnis, absurdžiškesnis bei nesuvokiamėsnis jis bus, tuo labiau jis bus pripažintas, išliaupsintas, lepinamas ir garbinamas. Kai kuriose šalyse įsivyravo net išvirkštinis akademizmas, avangardo akademizmas, ir tokiu mastu, kad bet kokia meninė raiška, nedaranti nuolaidų šiam naujam konformizmui, atsiduria visiško ignoravimo ar net uždusinimo pavojuje.

Pasmerktojo menininko mitas, apsėdės devynioliktaji amžių, šiandien jau nebemadingas. Tieki Vakarų Europoje, tiek juolab Jungtinėse Valstijose išsišokimas bei iššūkis jau seniai menininkui nebekenka. Priešingai, iš jo net reikalaujama atitiki ši mitinį įvaizdį, tai yra būti keistu, nepaaiškinamu ir „sukurti kažką naujo”. Mene triumfuoją nuolatinė revoliucija. „Viskas praeina” – nebetinkamas požiūris: nūnai kiekviena naujovė iš anksto laikoma genialia ir statoma greta Van Gogho ar Picasso, net jei menininkas tik sudarko skelbimų lentą ar sumaitoja konservų dėžutę.

Šis kultūros fénomenas yra juolab reikšmingas dėl to, kad bene pirmąsyk meno istorijoje nebeliko jokios įtampos tarp menininko, kritiko, kolekcininko ir viešuomenės.

Jie visuomet sutaria, ir dar net nepasirodžius naujam meno kūriniui ar nežinomam naujam menininkui. Vienintelis dalykas, kas yra svarbu, – tai, kad paskui netektu graužtis laiku nesupratus naujo meno reiškinio svarbos.

Čia mes, žinoma, negalėsime išnagriniti visų šiuolaikinio elito mitologijos apraiškų. Todėl apsiribosime kelionėmis pastabomis. Visų pirma atkreipsime dėmesį į atperkančiąjį „sudėtingumo“ funkciją, ypač šiuolaikiniame meno. Jeigu elitas gérisi [Joyce'o] „Finegano budyne“, atonine muzika arba tašizmu, tai pirmiausia dėl to, kad tokie meno kūriniai yra tarsi uždari pasauliai, hermetiškos visatos, į kurias įmanoma įžengti tik įveikiant milžiniškus sunukumus, – tarsi iniciacijos kančios archajinėse bei tradicinėse visuomenėse. Viena vertus, išgyvenama „iniciacija“, bemaž prarastas šiuolaikiniame pasaulyje patyrimas; antro vertus, „kiems“ (t. y. „masej“) tampa galima pasiskelbti priklausant išrinktųjų mažumai – ne aristokratijai, kaip kitados (nes šiuolaikinis elitas linksta kairėn), bet savotiškiems „gnostikams“, kurie yra kartu ir dvasiški, ir pasauļietiški, nes nepripažista nei viešųjų vertybų, nei tradicinių bažnyčių. Šiuo ekstravagantiško originalumo, sudėtingumo, nesuprantamumo kultu elitas pareiškia pasitraukiąs iš banalaus savo tévų pasaulio, kartu maišaudamas ir prieš kai kurias šiuolaikines nusivylimo filosofijas.

Iš esmės susižavėjimas meno darbų sudėtingumu, nekalbant apie nesuprantamumą, reiškia troškimą atrasti naują, slaptą, iki šiol nepatirtą pasaulio ir žmogaus būties prasmę. Tai svajonė tapti „inicijuotuoju“, taigi suprantančiu visos šitos meno kalbų destrukcijos okultinę prasmę, visus šiuos „pirmapradžius“ patyrimus, iš pirmo žvilgsnio išvis nebeturinčius nieko bendra su menu. Perkreipta skelbimų lenta, tuščios išdegintos, suraižytos drobės, atidarymuose susprogstantys „meno kūriniai“, improvizuoti spektakliai, kuriuose aktoriai savo vaidmenis traukia burtų keiliu, – *visa tai privalo turėti prasmę*, kaip kad kupini prasmiu ir vertės tampa kai kurie nesuprantami „Finegano budyne“ žodžiai inicijuotajam, kai jis staiga sužino, kad jie padaryti iš graikų ar svahili kalbos žodžiu, iškraipyti sukeičiant priebalsius, ir praturtinti slaptomis sąsajomis dėl sąskambių, atsirandančių juos labai greitai tariant balsu.

Be abejo, visi tikrai revoliuciniai šiuolaikinio meno reiškiniai atspindi tam tikrą šiuolaikinę dvasinę krizę ar bent jau meninio suvokimo bei meninės kūrybos krizę. Tačiau mūsų tyrimui rūpi tai, kad „elitui“ šiuolaikinių darbų eks-travagancija ir nesuprantamybė suteikia gnostinės iniciacijos progą. Tai „naujas pasaulis“, statomas iš griuvėsių bei paslapčių, kone visiškai asmeniškas pasaulis, žinomas tik vienam jo gyventojui ir vos keletui inicijuotujų. Tačiau sudėtingumo ir nesuprantamumo prestižas tapo toks didelis, kad netrukus jam pasidavė ir „liaudis“, besalygiškai priimdama elito atradimus.

Meno kalbų destrukciją užbaigė kubizmas, dadaizmas ir siurrealizmas, atoninė muzika ir *musique concrete*, Jamesas Joyce'as, Becketas ir Ionesco. Tik epigonai toliau įsiutę tebegriauna tai, kas jau buvo sugriauta. Nes tikrie-

siems kūrėjams nesinori stovėti ant griuvėsių. Iš visa ko sprendžiant, galima tikėtis, kad ši „meno pasaulio“ redukcija į pirmapradę *materia prima* téra didesnio proceso dalis – kaip kad pagal archajinių bei tradicinių visuomenių ciklinę laiko sampratą, „Chaosą“, visų formų regresiją į beformę *materia prima*, visuomet lydi kosmogonijai prikygstantis naujas Sukūrimas.

Čia mes negalime pernelyg išplėtoti bei pagilinti šių kelių pastabų, nes šiuolaikinio meno krizés tema mūsų studijai téra pagalbinė. Ir vis dėlto dar reikia trumpam stabtelėti ties literatūros situacija bei vaidmeniu, ypač epinės literatūros, nes tai tiesiogiai liečia mitologiją bei mitinį elgesį. Nesirengiame kalbėti apie epinės literatūros „kilmę“; gerai žinoma, kad epas ir romanas tėsia mitinį naratyvą, nors ir kitame lygmeny bei siekdamai kitų tikslų. Abiem atvejais perteikiamas prasmingas pasakojimas, dramatiška įvykių seka, nutikusi daugiau ar mažiau mitinėje praeityje. Néra reikalo mèginti atsekti visą tą ilgą ir sudėtingą kelią, kuriuo koks nors atskiras mitologinis motyvas transformavosi į epinį siužetą. Kas mums dabar svarbu, tai, kad šiuolaikinėse visuomenėse prozos naratyvas, ypač romanas, yra užémęs mitų recitavimo tradicinėse visuomenėse vietą. Dar daugiau: galima būtų atskleisti kai kurių šiuolaikinių romanų „mitinę“ struktūrą, kitaip sakant, parodyti didžiasias mitines temas bei herojus išlikus literatūroje. (Tai ypač pasakytyna apie tokias temas kaip iniciacija, Herojaus Atpirkėjo išbandymai bei kova su pabaisomis, taip pat apie moters bei gerovės mitologijas.) Šiuo požiūriu galėtume tarti, kad naujuju laikų aistra romanui reiškia troškimą išgirsti kuo daugiau „mitinių pasakojimų“, kad ir desakralizuotų ar tik prisdengusių „profaniškais“ pavidalais.

Ne mažiau svarbu ir tai, kad žmonės jaučia tokią „istorijų“ ir naratyvų, kuriuos galima būtų pavadinti paradigmiais, nes jie rutuliojasi pagal tradicinį modelį, poreikių. Kad ir kokia gili būtų šiuolaikinio romano kritė, vis dėlto poreikis rasti išėjimą į „kitus pasaulius“ ir pasekti visas „istorijos“ peripetijas, regis, iš tikrujų yra būdingas pačiai žmogaus prigimčiai ir todėl neišraunamas. Tai sunkiai nu-sakomas poreikis, o kartu ir noras bendrauti su „kitais“, su „kitokiais“, dalyvauti jų dramose, atjausti jų viltis, ir tuo pat metu poreikis patirti, *kas galėtų nutikti*. Sunku išsivaizduoti žmogų, kurio nežavėtų „naratyvas“, tai yra pasakojimas apie visokius reikšmingus įvykius, apie tai, kas nutiko žmonėms iš „dvigubos tikrovės“ (nes literatūros herojai, viena vertus, atspindi istorinę bei psichologinę šiuolaikinės visuomenės narių tikrovę, o kita vertus, pasižymi visomis įmanomomis vaizduotės kūrinio maginėmis galiomis).

Tačiau pirmiausia literatūrą su mitologija sieja „išėjimas iš laiko“, išgyvenamas skaitant ir ypač skaitant romaną. Žinoma, laikas, į kurį „perkelia“ romano skaitymas, néra tas pats laikas, kurį atkuria tradicinės visuomenės narys, klausydamas mito. Tačiau abiem atvejais žmogus „peržengia“ istorinį bei asmeninį laiką ir atsiduria transistoriniame, pasakų laike. Skaitytojas pasineria į nepaprastą vaiz-

duotės laiką, plakantį be galio įvairiai ritmais, kiekvieno naratyvo savą ir nepakartojamą. Romanui neprieinamas pirmynkštis mitinis laikas, bet kadangi jis pasakoja daugiau tikėtiną istoriją, tai autorius pasitelkia *regimai istorini*, tik suspaustą arba išteštą laiką, kuriam priklauso visa nežabota vaizduotės pasaulių laisvė.

Stipriau nei bet kurios kitos rūšies mene būtent romane justi maištas prieš istorinį laiką, troškimas atsiduoti kitam laiko ritmui nei tas, kuriame esame pasmerkti gyventi ir dirbtį. Vargu ar išvis kada nors šis troškimas peržengti savo – asmeninį, istorinį – laiką ir ekstazėje ar vaizduotėje pasinerti į „nepaprastą” laiką bus išrautas su šaknimis. O kol jis gyvas, galima tvirtai pasakyti, kad ir šiuolaikinis žmogus tebėra išsaugojės bent šiokį tokį „mitinio elgesio” paveldą. „Mitinio elgesio” pėdsakus pagaliau liudija ir troškimas vis pakartoti tą intensyvumą, su kuriuo žmogus patyrė ar pažino ką nors *pirmą kartą*, ir apskritai troškimas susigrąžinti tolimą praeitį, palaimingus „pradžios” laikus.

Cia irgi, kaip nesunku pastebėti, ryški ta pati nepaliaujama kova su Laiku, viltis nusimesti slegiančią „mirusio laiko” naštą, kuri gnuždo ir galiausiai nužudo.

Versta iš: Eliade M. Symbolism, the Sacred and the Arts / Edited by Diane Apostolos-Cappadona.
– New York: Continuum, 1992. – P. 32–50:
Survivals and Camouflages of Myths.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

NUORODOS:

1. Dėl to, kas bus kalbama toliau, žr.: Grant M. The Earliest Lives of Jesus. – New York: Harper and Row, 1961. – P. 10 t.
2. Ten pat. – P. 15, žr. 39t; dar plg. Grant M. The Letter and the spirit. – London, 1957. – P. 120 t ir Pepin J. Mythe et Allégorie: Les origines et les contestations judéo-chrétiennes. – Paris: Editions Montaigne, 1958.
3. Grant M. Min. veik. – P. 21.
4. Iš Origeno *De principiis* 4.2.9, kaip kad cituoja M. Grant. Min. veik. – P. 65.
5. Ten pat. – P. 66.
6. Origeno *Contra Celsum* I.42, kaip kad cituoja M. Grant. Min. veik. – P. 71.
7. Origeno *Contra Celsum* II.56–59, kaip kad cituoja M. Grant. Min. veik. – P. 75.
8. Žr. Grant M. Min. veik. – P. 93.
9. Ten pat. – P. 78.
10. Žr. ten pat. – P. 115–116 ir Daniélou J. Message évangélique et culture hellénistique aux IIe et IIIe siècles. – Paris: Desclée, 1961. – P. 251t.
11. Cituota iš Grant M. Min. veik. – P. 116.
12. Eliade M. Myths, Dreams and Mysteries. – New York: Harper and Row, 1975 (1960). – P. 30–31. Taip pat žr. Wats A. W. Myth and Ritual in Christianity. – London and New York: Thames and Hudson, 1953; Clément O. Transfigurer le Temps. – Neuchâtel-Paris: Delachaux et Niestlé, 1959.
13. Žr. Goodenough E. Jewish Symbols in the Greco-Roman Period. – T. VII–VIII: Pagan symbols in Judaism. – New York: Pantheon Books, 1958; Daniélou J. Les symboles chrétiens primitifs. – Paris: Éditions du Seuil, 1961.
14. Leopoldas Schmidtas parodė, kad Centrinės Europos žemdirbių folklore esama mitologinių bei ritualinių elementų, iš klasikinės graikų mitologijos išnykusiu dargi prieš Homero ir Hesiodo laikus, žr.: Schmidt L. Gestaltheiligkeit im bäuerlichen Arbeitsmythos. – Vienna: Verlag des Österreichischen Museums für Volkskunde, 1952. – P. 136t.
15. Cohn N. The Pursuit of the Millennium. – New York: Harper and Row, 1961 (1957). – P. 104. Apie Frydricho mesianistinius užmojus žr.: Kantorowitz E. Frederick the Second, 1194–1250. – London: Constable and Company, 1931. – P. 450t, 511t; Cohn N. Min. veik. – P. 103t.
16. Dupront A. Croisades et eschatologie // Umanesimo e esoterismo: Atti del V Convegno Internazionale di Studi Umanistici / A cura di Enrico Castelli. – Padua: CEDAM, 1960. – P. 177.
17. Alphandéry P., Dupront A. La Chrétienté et l'idée de Croisade. – Paris: A. Michel, 1959. – T. II. – P. 118.
18. Ten pat. – P. 119.
19. Reinieris, kaip kad jis cituoja Alphandéry P., Dupront A. Min. veik. – P. 120.
20. Annales Schefflarienses, kaip kad cituoja Alphandéry P., Dupront A. Min. veik. – P. 123.
21. Cituota pagal: Alphandéry P., Dupront A. Min. veik. – P. 127.
22. Apie „tafurus” žr. Cohn N. Min. veik. – P. 45t.
23. Alphandéry P., Dupront A. Min. veik. – P. 145.
24. Campanellos pastaba jo „Eklogų” posmui 207, kaip kad cituoja Dupront A. Min. veik. – P. 187.
25. Žr. Romano Amerio sudarytą kritinį leidimą (Rome: CEDAM, 1955) ir Dupront A. Min. veik. – P. 189.
26. Už atnaujintus Jokymo tyrinėjimus didžiausios garbės nusipelne Ernesto Bonaiuti, parengęs bei išleidęs jo *Tractatus super quatuor Evangelia* (Rome, 1930) ir parašęs savają: Gioacchino da Fiore. – Rome, 1931. Taip pat žr. du jo reikšmingus straipsnius: Prolegomeni alla storia di Gioacchino da Fiore // Ricerche Religiose. – IV, 1928 ir: Il misticismo di Gioacchino da Fiore // Ricerche Religiose, V, 1929, po mirties perspausdintą rinkinyje: Saggi di Storia del Cristianesimo. – Vicenza, 1957. – P. 327–382. Taip pat žr. Benz E. Die Kategorien der religiösen Geschichtsdeutung Joachims // Zeitschrift für Kirchengeschichte. – 1931, p. 24–111 ir Benz E. Ecclesia Spiritualis. – Stuttgart: W. Kohlhammer, 1934.
27. Žr. Lowith K. Meaning in History. – Chicago: The University of Chicago Press, 1949. – P. 208.
28. Lowithas (ten pat. – P. 210) atkreipia dėmesį į tai, kad pastarasis veikalas įkvėpė rusų kilmės vokiečių autoriaus H. Moellerio van der Brucko „Trečiąjį Reichą“. Taip pat žr. Taubes J. Abendländische Eschatologien. – Bern; A. Francke, 1947, kur Hegelio istorijos filosofija palyginama su Jokymo Fioriečio.
29. Žr. Eliade M. Min. veik. – P. 23–38.
30. Ten pat. – P. 25–26.
31. Žr., pavyzdžiu, Wough C. The Comics. – New York: Macmillan Company, 1947; Becker S. Comic art in America. – New York: Simon and Schuster, 1960; Eco U. Il Mito di Superman // Demitizzazione e Imagine / A cura di Enrico Castelli. – Padua: CERAM, 1962. – P. 131–148.
32. Greeley A. Myths, Symbols and Rituals in the Modern World // The Critic. – Vol XX, No. 3 (December 1961 / January 1962), p. 19.
33. Ten pat. – P. 24.

„Mindaugo epochos Lietuva”

Dainius RAZAUSKAS

2003 m. gruodžio 11–12 Maskvoje, Lietuvos Respublikos ambasadai Rusijos Federacijoje priklausančiuose Jurgio Baltrušaičio namuose, įvyko tarptautinė mokslinė konferencija „Mindaugo epochos Lietuva ir jos kaimynai: istoriniai bei kultūriniai ryšiai ir paralelės“ (*Литва эпохи Миндаугаса и ее соседи: исторические и культурные связи и параллели*). Oficialūs konferencijos organizatoriai – tie patys ką tik paminėti Jurgio Baltrušaičio namai, taip pat Rusijos mokslų akademijos Visuotinės istorijos institutas, Rusijos mokslų akademijos Slavistikos institutas ir Lietuvos istorijos institutas. Asmeniškai konferencijos dalykine puse rūpinosi Rusijos mokslų akademijos Visuotinės istorijos instituto darbuotoja dr. E. Nazarova.

Konferencijoje dalyvavo tyrinėtojai, daugiausia istorikai, iš 7 šalių: Austrijos, Baltarusijos, Čekijos, Lietuvos, Rusijos, Ukrainos, Vokietijos. Iš Lietuvos dalyviai buvo 4: A. Nikžentaitis (Vilnius), R. Petrauskas (Vilnius), D. Razauskas (Vilnius) ir S. Valentas (Šiauliai), nors turėjo dalyvauti (jau buvo atsiuntę pranešimų tezes) 7: be paminių, dar D. Baronas, A. Dubonis ir J. Pakerys (kviesta buvo, organizatorių teigimu, dar daugiau, bet kiti neatsisiėpė). Pabrėžtina principinė rengėjų nuostata konferenciją daryti tarpdisciplininę ir žodį, be siauros srities specialistų, taip pat suteikioti filologams bei kultūrologams.

Konferenciją pradėdamas, sveikinamajį žodį dalyviams taré Lietuvos Respublikos nepaprastasis ir įgaliotasis ambasadorius Rusijos Federacijoje Jo ekselencija Rimantas Šidlauskas, po jo – Lietuvos Respublikos kultūros atašė Rusijos Federacijoje Juozas Budraitis.

Pagal konferencijos programą, pirmasis pranešimą „Mindaugo epochos etnokultūrinė situacija Rytų Lietuvoje“ (*Этнокультурная ситуация в Восточной Литве эпохи Миндаугаса*) padarė žymus rusų archeologas V. Sedovas. Kaip žinoma, tautų kraustymosi Europoje sutrikdyti, iš vidurinio Pavyslio, savo protėvynės, į rytus, į buvusių rytų baltų žemes, pajudėjo slavai. Pranešėjo teigimu, kai kurios slavų gentys apsistojė būtent etninės Lietuvos žemėse ir, ilgainiui subaltėjė, tapo vėliau susiformavusio lietuvių etnoso sudėtine dalimi. Dar daugiau, jo nuomone, kaip tik jos suteikė tose vietose gyvenusiomis baltų gentims rimtą postūmij, pagreitinusių jų istorinį vystymąsi, ir taip prisidėjo prie vėliau Mindaugo sukursimos Lietuvos valstybės. Slavų apsistota labai pla-

čiai, tiek būsimųjų rytų slavų, tiek ir kai kurių dabartinių baltų žemėse, tik ten, kur baltiškas substratas buvęs silpnėnis, susimaišę gyventojai virtę rytų slavais, o kur silpnėnis buvęs ateiviu slavų adstratas, susimaišę gyventojai susilieję su baltais ir virtę būtent lietuviais. Taigi slaviškasis elementas nuo pat jos užuomazgų esąs neatskiriama sudėtinė Lietuvos valstybės ir netgi paties lietuvių etnoso dalis.

Antrasis pranešimas buvo O. Dziarnovičiaus iš Minsko: „Dėl diskusijos apie Mindaugo karūnavimo 1253 m. vietą istorijos“ (*К истории дискуссии о месте коронации Миндовга в 1253 г.*). Apžvelgės painų Mindaugo karūnavimo vietos klausimą nuo ankstyviausių istorijos šaltinių iki šių laikų istorikų išsakytyų hipotezių, pranešėjas, nors ir nelabai griežtai, palaiko Baltarusijos mokslininkų priimtą nuomonę, jog tai išties galėjė įvykti Naugarduke. Pagrindinė pranešimo mintis, kuria mėginama atremti kontrargumentą Naugarduką negalėjus tuomet būti Lietuvos sostine, yra ta, kad savokos „sostinė“ ir „karūnavimo vieta“ nebūtinai turi sutapti. Mindaugas galėjės karūnuotis ir tiesiog savo rezidencijoje, vienoje iš daugelio, juoba kad tokio dalyko kaip sostinė tuomet dar galėjė išvis nebūti.

Trečiasis pranešimą „Mindaugas ir Ordinas pagal Eiliuotąjį Livonijos kroniką“ (*Миндовг и Орден по Ливонской рифмованной хронике*) padarė jaunas tyrinėtojas (Maskvos valstybinio universiteto paskutiniojo kurso studentas) F. Mitlianskis. Pranešėjas pabrėžė, kad būtent „Eiliuotoji Livonijos kronika“ yra pagrindinis istorinių žinių apie Mindaugo santykius su žemaičiais šaltinis. Atkreipiamas dėmesys į tai, kaip pasikeičia į gerają pusę Mindaugo ir Lietuvos vertinimas Kronikoje iki jo krikšto ir po. Iškeliamas mintis, jog Mindaugo atsimetimo atgal į pagonybę siužetas, kuriame karalienė Morta vaizduojama kaip uoli krikščionybės užtarėja, o Mindaugą supę kilmingieji, ypač žemaičių, – kaip klastangi kurstotojai, galimas daiktas, yra tiesiog tradicinis to meto krikščioniškos literatūros motyvas, grindžiamas atitinkamais bibliniais siužetais apie ištikimą žmoną, kurios išmintingų patarimų nepaklauso klastingų arba kvailų draugų sukurstytas vyras.

Ketvirtoji pranešimą skaitė viena iš pagrindinių konferencijos organizatoriu – E. Nazarova iš Maskvos. Jos pranešimo pavadinimas – „Mindaugo karalystė kryžiaus žygį istorijos Pabaltijuje kontekste“ (*Королевство Мин-*

даугаса в контексте истории крестовых походов на Балтике). Pasak pranešėjos, pastaruoju metu tarp viduramžių istorikų pasigirsta abejonių, ar kryžiaus žygis Pabaltijy išvis galima laikyti būtent kryžiaus žygiais, nes jų esmę, pagal apibrėžimą, sudarė Viešpaties kapo Jeruzalėje vadavimas iš netikėlių, ir suprantami jie buvo ne tiek kaip karo žygiai, o veikiau kaip piligrimystė. Pabaltijy krikščionių riteriai neturėjo nei ką vaduoti, nei jokios savo šventenybės lankytį. Ir vis dėlto popiežiai oficialiai prilygino karus Pabaltijy žygiams į Palestiną. Už „Šventosios žemės“ pakaitalą čia buvo pasirinkta kad ir kokia Bažnyčios požiūriu šventa erdvė – bažnyčia, vienuolynas ar tiesiog misionierių bei kankinių gyventos vietas. „Pagonių“, o ir krikščionių pravoslavų žemiu užkarriavimas prasidėdavo kaip tik tokių katalikų misionierių veikla, kurie siekė pakrikštyti bent keletą vienos gyventojų ir pastatyti bažnyčią ar bent varpinę. Tokia nauja „bendruomenė“, ypač ją dar paskelbus (neretai jai pačiai už akių) vyskupija, paprastai ir tapdavo dingstimi „šventajam karui“ prieš netikėlius paskelbtį. Tai, kad pirmasis Pabaltijy išteigtas Kalavijuocią ordiną buvo pašvęstas pačiam Jézui Kristui, irgi liudija kryžiaus karus čia tiesiogiai sietus su žygiais į Palestiną. Tuo tarpu lietuviai, nuo pat ordino įsikūrimo Livonijoje pradžios puldinėjė jo žemes, tapo aršiausiais „krikščionybės priešais“. Popiežiaus Inocento IV priesakas Livonijos ordinui padėti ką tik pakrikštytam karaliui Mindaugui „kovoti su pagonimis“ iš esmės reiškė palaiminimą žygui į Žemaitiją pradėti. Išykliai turėjo klostytis pagal „prūsišką scenarijų“ (kaip kad Konradas Mazovietis Prūsijoje, Mindaugas dovanojo ordinui žemes Žemaitijoje). Tačiau tiek tam tikri nesutarimai tarp pačių krikščionių dėl ordino veiklos metodų (pavyzdžiu, dominikonų prieštaravimas smurtui prieš krikštijamą žemiu gyventojus), tiek Mindaugo pastangos rasti užtarimą nuo ordino pas popiežių, tiek pagliau žemaičių spaudimas pasuko reikalus kita vaga.

Toliau pasisakė G. Ananjinė iš Maskvos, jo pranešimas vadinosi „Genealoginės metraščių žinios apie Lietuvos didžių kunigaikštį Mindaugą“ (*Родословно-летописные известия о литовском великом князе Миндоэве*). Ipatijaus metraščio duomenys, atspindintys daugiau realią Mindaugo genealogiją, pranešėjo gretinti su vėlesniais, iki XVII a., šaltiniais, pateikiančiais daugiau mitologinę jo genealogiją.

M. Moseris iš Vienos savo pranešime „Lietuvos stereotipai bei žinios apie ją seniausiuose rytu slavų metraščiuose (Naugardo I, Lavrentijaus ir Ipatijaus metraščiai; iki XIII a. pabaigos)“ (*Стереотипы Литвы и сведения о ней в древнейших восточнославянских летописях [Новгородская I, Лаврентьевская и Ипатьевская летописи; до конца XIII в.]*) surinko visus Lietuvos paminėjimus šiuose metraščiuose ir sugrupavo juos į tris grupes: 1) elementarūs stereotipiški paminėjimai (daž-

niausiai, kaip koks nors Rusios kunigaikštis puola ir siaubia Lietuvą arba Lietuva puola ir siaubia kokią nors Rusios žemę); 2) išplėsti stereotipiški paminėjimai (juose elementarus stereotipinis paminėjimas paprastai papildomas kokia nors konkretesne žinia apie vieno ar kito kunigaikštio likimą, žygio aplinkybes ir pan.); ir 3) nestereotipiški paminėjimai (stereotipiškos žinios čia papildomos kartais kuo netikėliaisiais komentarais apie lietuvių titybą, gyvenimo būdą, tiesioginės kalbos intarpais). Toliau dar pateikiami pavyzdžiai, kaip atskiri kunigaikštiai lietuviai, priklausomai nuo jų einamojo santykio su Rusia bei pravoslavybe, pavadinami tai „bedieviais pagonimis“, tai „Dievą mylinčiais krikščionimis“; atitinkamai rusų ar lietuvių pergalės mūšiuose interpretuojamos kaip „Dievo pagalba kovoje prieš pagonis“ arba „Dievo bausmė už nuodėmes“ ir pan. Klausytojams pranešėjas išdalijo lapus su vienomis metraščių citatomis bei jų komenterais.

E. Celunova iš Prahos pasisakė „Seniausių konfesinių ir kalbinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Kijevo Rusios ryšių klausimų“ (*К вопросу о древнейших конфессиональных и языковых связях Великого княжества Литовского и Киевской Руси*). Pranešėja pabrėžė (tuometinės) rusų kalbos ir pravoslavybės reikšmę XIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, teigdama, kad jau tuomet rusų kalba buvo ne tik kanceliarinė rašto, bet ir kai kurių kunigaikščių bei dalies Vilnijos gyventojų šnekamoji kalba. Dėl akivaizdžių perlenkimų pranešėja iš kolegų gavo griežtų pastabų.

V. Astrėjka (*Астрапейка*) iš Minsko kalbėjo apie „Kai kurias baltarusių kalbos šaurės vakarų dialektinės zonas formavimosi ypatybes“ (*Некоторые особенности формирования северо-западной диалектной зоны белорусского языка*). Nors lietuvių kalbos įtaka žymi visoje Baltarusijoje, bet minėta baltarusių kalbos dialektinė zona tuo ypač pasižymi, joje dar iki šiol yra salelių, kur kalbama lietuviškai. Ši zona susidarė rytu ateiviams slavams susimaišius su vietiniais gyventojais lietuviais maždaug X–XIV a., ir būtent šių žemiu ribose, iš slavų pusės, susikūrė Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Tarmių požiūriu ši zona nėra visai vienalytė (čia, matyt, atsispindi skirtingų slavų ir baltų genčių sąveika: krivičių, dregovičių, lietuvių aukštaičių, jotvingių), pažymétina, kad būtent šios dialektinės zonas tarmės tapo šiuolaikinės literatūrinės baltarusių kalbos pagrindu.

D. Razauskė pranešimas vadinosi „Dėl lietuvių žodžio aukuras istorijos: ar galėjo jis skambėti Mindaugo lūpose?“ (*К истории литовского слова аukuras: могло ли оно прозвучать в устах Миндаугаса?*). Pranešimo esmė ta, kad, pasak K. Būgos bei kitų jam pritarusių autoritetų (kaip antai P. Skardžiaus, E. Fraenkelio ir kt.), žodis *aukuras* XIX a. buvo sukurtas S. Daukanto, tuo tarpu 1611 m. jėzuitų ataskaitoje tarp kitų žinomų ir visai taisyklingai užrašytu lietuvių dievų vardų paminima ir

tokia ligi tol negirdėta dievybė kaip Beaukuris (*Bieaukuri*), kuri tyrinėtojų paprastai arba laikoma kažkokia klaida, arba išvis ignoruojama, nes žodžio *aukuras*, kaip kad įrodes K. Būga, tuomet lietuvių kalboje dar negalėjė būti. Jei betgi remtis faktais, o ne jiems prieštaraujančiomis teorijomis (juo ba kad su K. Būga šiuo klausimu nebelinkę sutiki ir kai kurie iškilūs šiuolaikiniai lietuvių kalbininkai, kaip A. Vanagas, Z. Zinkevičius), tai žodis *aukuras*, vadinas, jau bus buvęs žinomas XVII a. pradžioje, ir kadangi jėzuitus misionierius tiek nacionaliniu romantizmu, tiek naujų pagoniškų dievybių kūrimu įtarti sunku, tai niekas netrukdo manyti, kad šis žodis ir XIII a. jau galėjo būti žinomas, taigi galėjo būti tariamas ir paties Mindaugo. (Pasinaudodamas tuo atsitiktiniu sutapimu, kad šio pranešimo ir šių eilučių autorius yra vienas ir tas pats asmuo, prisipažinsiu, jog pirminis jo sumanymas konferencijos temą atitiko kur kas labiau: jis ketino kalbėti apie galimą ryšį tarp Lietuvos karaliaus vardo *Mindugas*, juoba, kaip kad nustatė K. Būga, anksčiau tarto *Mindaugas*, ir viduramžių Velso epinės poemos *Goddodin* veikėjo, vietinio karaliaus vardo *Miniddog*. Tačiau paaškėjus, kad dėl pastarojo keltologai visiškai nesutaria, tai gis susidūrus su nežengiamais keltologijos brūzgynais, kitaip sakant, pritrūkus kompetencijos, šios temos pranešėjui, deja, teko atsisakyti.)

Taip baigėsi pirmoji konferencijos diena.

O antrają dieną pirmasis kalbėjo žymus ukrainų kalbininkas, baltistas A. Nepokupnas iš Kijevo. Jo pranešimo tema – „Mindaugo sūnų vardai: kalba ir paprotys” (*Имена сыновей Миндаугаса: язык и обычай*). Be daugiau mažiau tyrinėto vyriausiojo Mindaugo sūnaus vardo *Vaišvilkas*, pranešėjas atkreipia dėmesį į dviejų jaunesniųjų sūnų vardus – *Ruklys* (arba, sulig galima kita jo rekonstrukcija iš paliudytu slaviškų formų, *Rukelis; šiuo atveju plg. jotvingių kunigaikščio Skomanto sūnaus varda *Rukals*, prūsišką kaimą *Ruckelkaym* ir šiuolaikinį kaimą *Rukeliai* Lietuvoje, Rokiškio r.) ir *Rupeikis*. Pirma, abu jaunelių vardai, priešingai vyriausiojo vardui bei tradicijai, yra vienašakniai. Antra, atkreipiamas dėmesys į vienodą abiejių vardų pradžią *Ru-*. Pranešėjo žodžiais, „nuo Anglijos vakaruose ligi Kinijos rytuose jau daugiau nei tūkstantmetį žinomas paprotys vienos šeimos ribose duoti vadinamuosius surištus vardus“. Ši paprotį patvirtinantys ir minėtieji Mindaugo jaunesniųjų sūnų vardai.

Maskviečiai A. Litvina ir F. Uspenskis kalbėjo apie „Mindaugo epochos Galičo kunigaikščių vardus ir šeimyninius ryšius“ (*Имена и семейные связи Галицких князей в эпоху Миндовга*). Kalba sukosi iš esmės apie Riurikovičių kilmės Vladimiro Monomacho propropanūkį Daniilą Romanovičių, suartinusį Galicą su Lituva ne tik politinėmis sajungomis, bet ir vedybiainiais ryšiais. Idomus šiuo atžvilgiu yra ir vieno iš jo sūnų,

dar ankstyvoje jaunystėje sutuokto su Mindaugo dukterimi ir iš savo dėdės Vaišvilkų paveldėjusio Lietuvos kungių gaikštystę, vardas *Švarnas*, *Шварн*. Kadangi slaviška jo etimologija yra gana kebli, išsakoma prielaida jį gal buvus lietuvišką.

S. Valentas iš Šiaulių skaitė pranešimą tema „Vaišvilkas, Vaišvilkas: istorinis / meninis įvaizdis (nuo Ipatijaus metraščio iki mūsų dienų)“ (*Воишвилкъ, Воишеволикъ: исторический / художественный образ [от Ипатиевской летописи до наших дней]*). Pranešėjas pamėgino sugretinti istorinių metraščių tekstus apie Vaišvilką, žiūrēdamas į juos kaip į literatūrinius, su Vaišvilką mininčiais literatūros kūriniais (kaip antai V. Braziūno, S. Gedos eileraščiais), žiūrēdamas į juos kaip „meniškai koncentruotą istoriją“. Autoriaus žodžiais, „šiuolaikinis poetinis tekstas siekiaapti dokumentu, liudijančiu istoriją. Tačiau ši dokumentą skaitytojas turi išsifruoti, t. y. iš tyrinėtojo reikalaujama kompetencijos. Kaip ir metraštinkas, poetas ‘pataiso’ istoriją, pakreipdamas įvykius bei datas sau palankia linkme. Pagaliau nereikia pamiršti, kad nei kronikos, nei metraščiai nėra tikrovės atspindys. Konie geriausiai tai patvirtina paties vyriausiojo Mindaugo sūnaus vardas, kurio tikrasis pavidalas (veikiausiai jų ir būta du) bei tarimas tebelaukia savo tyrinėtojo“.

R. Petrausko iš Vilniaus pranešimas vadinosi „Užmirštasis karalius: Mindaugas XIV a. pabaigos – XVI a. pradžios Lietuvos elito politinėje istorinėje sąmonėje“ (*Забытый король: Миндовг в политическо-историческом сознании литовской элиты в конце XIV – начале XVI вв.*). Vietinė istoriografija Lietuvoje prasideda su krikščionybe, ir pirmajame Lietuvos Metraščio variante, suredagotame dar Vytauto dvare, Lietuvos didžiųjų kunigaikščių istorija prasideda Vytauto seneliu Gediminu. Mindaugo vardas pasirodo tik XVI a. pradžioje vadinamojoje Bychovco kronikoje, kur pateko iš prieš tai teaptikto Ipatijaus metraščio. Tiesa, lietuviškuose šaltiniuose jis pirmasyk paminėtas jau 1322 m. Gedimino laiske popiežiui Jonui XXII, o antrasyk iškyla 1413 m., Teutonų ordinui mėginant pagerinti savo teises į Žemaitiją, kurią jam padovanojęs Mindaugas. Lietuvos pusei pastaruoju atveju jis pasirodė buvęs tik „vienas iš smulkių kunigaikščių“, Ordino pagalba bandžiusių įsitvirtinti Lietuvoje. Viena iš Mindaugo užmiršimo priežasčių, pranešėjo nuomone, buvo XIII a. įvykęs dinastijų pasikeitimas, o kadangi teises į valdžią lėmė būtent priklausymas dinastijai, tai gediminaičiams iki XVI a., kai valstybės samprata pradėjo depersonalizuotis, Mindaugo prisiminti nebuvę jokio reikalo. Kita priežastis – tai daugiau „horizontali“ nei „vertikali“ giminystės samprata, apėmusi tos pat kartos daugelio šakų giminaičius, o i praeiti nesiekusi toliau kelių kartų.

Po to M. M. Niendorfas iš Kylio (Kiel) pasisakė tema „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės savitumo pa-

grindai jos gyventojų sąmonėje po 1569 m. Liublino unijos” (*Основы самобытности Великого княжества Литовского в сознании его жителей после Люблинской унии в 1569 г.*). Savitą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (kuri šiaip jau iki pat trečiojo Respublikos padalijimo formaliai vis dėlto nebuvo praradusi nepriklausomybės) piliecių mentalitetą atspindi keturi pagrindiniai dalykai: 1) 1588 m. Lietuvos statutas (nors tai juridinis dokumentas, jis suvaidino didelį vaidmenį formuojantis gyventojų pilietinei sąmonei, į ką istorinėje literatūroje kreipiama per mažai dėmesio); 2) legendos apie etnogenezę (kaip žinoma, lietuviškieji šlēktos save kildino iš senovės romėnų ir tame matė savo pranašumą prieš „brolius lenkus”, kilusius iš „aziatų” sarmatų, taip kad prieš trečiąjį Respublikos padalijimą apibūdinimas „palemoniškas” netgi buvo tapęs „lietuviško” sinonimu); 3) didžiųjų kunigaikščių įvaizdis (Lietuvos piliecių herojumi, kaip pastebėjo jau M. Stryjkowskis, buvo veikiau Vytautas nei Mindaugas ar Gediminas); 4) šventojo Kazimiero garbinimas (nors Lietuvoje buvo gerbiamas ir Lenkijos globėjas šv. Stanislovas, o Lenkijoje – popiežiaus Urbono VIII 1636 m. šventuoju Lietuvos globėjų paskelbtas Kazimieras).

Maskvietis A. Kuzminas pranešime „Viazmos valdovai XIV–XV a. Tarp Lietuvos ir Maskvos” (*Правители Вязмы в XIV–XV вв. Между Литвой и Москвой*) aiškinosi nurodyto laikotarpio Viazmos kunigaikščių genealogijas.

Paskutinė konferencijos dalis buvo skirta bendresnio pobūdžio LDK tautiniams palikimui aptarti ir pavadinta „Apskritu stalu” tema „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Kijevo Rusia: kas šių valstybių ipėdiniai – lietuviai, baltarusiai, ukrainai ar rusai?”

Pirmasis pasiskakė A. Nikžentaitis iš Vilniaus. Jis perskaitė pranešimą „Viduramžių valstybės – šiuolaikinės valstybės: jų tarpusavio santykis ir istoriniai lūžiai” (*Средневековые государства – современные государства: взаимосвязи и исторические переломы*). 1988–1991 metų pokyčiai vėl visu aštrumu iškėlė tautinio identiteto ir istorinio paveldo klausimą. Rusai (didžiarusiai) su ukrainais vėl ginčiasi dėl Kijevo Rusios tautinės priklausomybės, o lietuviai su baltarusiais nepasidalija LDK paveldo. Tačiau atsakymai į visus šiuos klausimus priklauso nuo santykio tarp viduramžių valstybės ir šiuolaikinės valstybės sampratos. Viena vertus, nė jokia iš minėtų šiuolaikinių tautų nėra atitinkamos viduramžių valstybės ipėdinė, nes šiuolaikines savo valstybes jos sukūrė kaip tik nuversdamos ir pašalindamas nuo viduramžių valdžiusi elitą. Pagaliau naujosios valstybės buvo sukurtos remiantis visai kitu pagrindu – visų pirma kalba ir kalbiui nacionalizmu, išvis nežinotu viduramžiais ir atmetusi kone visą viduramžių kultūrą, jei tik ji buvo kitakalbė. (Kai germanų gentys kitados užėmė romėnų pastatyta

uostą Kiolne, tai pirmiausia jį sugriovė, nes nesuprato, kam jis reikalingas, ir tik po kelių šimtmečių jį vėl atstatė. Kiolno gyventojai vargu ar pretenduoja būti Romos imperijos ipėdiniai, tai ar galime mes savintis Kijevo Rusios ar LDK paveldą?) Juoba istoriškai nepagrįsti – nors suprantami ideologiskai bei politiskai – ketinimai sutapinti viduramžių LDK su kuria nors šiuolaikine nacija, nei baltarusių (kaip kad pastaruoju laiku mėginta daryti, atsiribojant nuo rusų), neigi lietuvių (kaip kad daroma nuo XIX a. pabaigos). Simptomiška ir tai, kad tik po 1990 metų pagaliau buvo prisimintas karalius Mindaugas. Kol tebéra aktuali priešlenkiška ideologija, pirmoje vietoje užtikrintai laikosi didysis kunigaikštis Vytautas, bet vos tik nustatomi draugiški santykiai su Lenkija ir stojama į ES, iškyla „užmirštasis” Mindaugas – pirmasis lietuvis, užmezgęs ryšius su Vakarų Europa. O grįžtant prie santykio tarp viduramžių valstybių ir šiuolaikinių tautinių valstybių, pirmiausia reikia skirti etnosą, ilgainiui susiformavusį į *kalbinę naciją*, nuo *politinės nacijos*, kaip būtent viduramžių valstybės subjekto, kurį galėjo sudaryti keletas etnosų (kaip kad LDK lietuviai, žemaičiai, baltarusiai ir dalis ukrainų). Antra vertus, visos šiuolaikinės tautos, gyvenančios buvusių viduramžių valstybių teritorijose, kartu yra teisėtos jų ipėdinės. Todėl šiuolaikiniams rusams, ukrainams, baltarusiams ir lietuviams derėtu ne dalytis nuosavybės teises į Kijevo Rusią ir LDK, o prisiimti atsakomybę už bendrą jų kultūrinį paveldą ir jo tyrinėjimą.

D. Vaščukas iš Kijevo kalbėjo apie „Teisyno *Русская Правда* normų recepciją Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės paminkluose (remiantis XV a. antrosios pusės sritinių privilegijų medžiaga)” (*Рецепция норм Русской Правды в памятниках права Великого княжества Литовского: на материалах областных привилеев второй половины XV в.*). Kadangi *Русская Правда* – pats ankstyviausias teisinis sąvadas Rytų Europoje, visai pagrįstai galima kelti klausimą apie jo įtaką LDK ar bent jau atskirų jos žemių teisei. Dėl to mokslyninkų nuomonės gana prieštaringos. Palyginęs minėtajį ir kitus LDK žinomus teisynus (kaip antai Volynės, 1452 m.; Kijevo, 1440 m.; Žemaičių, 1441 m.; Naugarduko, 1440 m.), pranešėjas daro išvadą, kad *Русская Правда* įtaka galima ižvelgti nebent teisės aktuose dėl našlių ir jų vaišių, dėl vagies žmonos ir vaikų atsakomybės apribojimo ir dėl draudimo baudžiauninkams būti liudininkais. Taigi apie bent kiek žymesnę senosios Rusios teisės recepciją LDK vargu ar galima kalbėti.

N. Jusovas iš Kijevo pranešimas – „Kijevo Rusios ir LDK istorinė reikšmė rytų slavų likimams: Mirono Kor-dubos požiūris” (*Историческое значение Киевской Руси и ВКЛ для судеб восточного славянства: взгляд Мирона Кордубы*). Pranešėja pabrėžė, jog reikšmingos datos, pritraukdamos tyrinėtojų dėmesį, kartais

padaro nemenką įtaką tiek tolesnei istorijos mokslo rai-dai, tiek netgi visuomeninei sąmonei. Taip atsitiko ir daugiau nei prieš 70 metų minint Lietuvos d. k. Vytauto mirties 500-jų metines, kurių proga buvo išsakyta minčių, es-mingai paskatinusių ukrainų nacionalinės savimonės augimą. Visų pirma turimas galvoje 1930 m. pasirodės M. Kordubos, tuomet Varšuvos universiteto profesoriaus (vėliau – Lvovo), straipsnis „Svarbiausias momentas Ukrainos istorijoje“. Tuo „esminiu momentu“ M. Kordubos buvo įvardytas „Rusios pietvakarių žemų atskyrimas nuo kitų rusų žemų XIV a. antrojoje pusėje ir jų suvienijimas Lietuvos valstybėje“. Būtent tai dabartinės Ukrainos žemų gyventojus konsolidavo į atskirą etninę grupę ir „davė postūmį susiformuoti atskirai ukrainų nacijai“. Panašiai M. Korduba pasisakė ir apie baltarusių nacią (tik maždaug po Liublino unijos šios dvi nacijos pradėjo skirtis). Kordubos laikais toks požiūris, dabar jau iš esmės visuotinai priimtas, buvo gana naujas – anksčiau Ukrainos mokslininkų manyta, kad ukrainai yra kilę iš atskiro slavų genties ir kad jau Kijevos Rusios būta ukrainų valstybės.

Paskutinis pranešėjas buvo maskvietis M. Dmitrievas, o jo pranešimo pavadinimas – „Lietuva ir ‘lietuviai’ (литовские люди) XVII a. vidurio rusų visuomenės požiūriu“ (*Литва и “литовские люди” в представлениях русского общества в середине XVII века*). Labai dažnai XVII a. Rusijoje sutinkami terminai *Litvea* ir *литовские люди* galėjo reikšti ir etnosą, ir politinę ar teritorinę priklausomybę, ir galiausiai netgi konfesiją. Esminis termino *литовские люди* skirtumas nuo termino „lenkai“ (*поляки, ляхи, польские люди*) buvo tas, kad tarp šitaip plačiai suprantamų ‘lietuvių’ buvo ir nemažai pravoslavų – taip buvo vadinami ir baltarusiai bei LDK priklausę ukrainai. Panašią prasmę anuomet turėjo ir terminai ‘rusas’, ‘vokietis’, ‘švedas’, ‘totorius’ bei kt. – jie vi-sų pirma žymėjo ne tautybę, o politinę priklausomybę.

Plačiau su minėtais, taip pat su neminėtais pranešimais tų autoriu, kurie į konferenciją dėl vienokių ar kitokių priežascių neatvyko (tarp jų Rasa Mažeika iš Toronto, C. Car-pini iš Florencijos, A. Zoltanas iš Budapešto, A. Poppe iš Varšuvos, V. Kulakovas iš Kaliningrado), galima susipažinti iš spausdintų konferencijos tezių (pavyzdžiu, VU arba Mažvydo bibliotekose): Тезисы международной научной конференции «Литва эпохи Миндаугаса и ее соседи: исторические и культурные связи и параллели» (11–12 декабря 2003 г.). – Москва, 2003.

Baigiant keletą žodžių reikia pasakyti apskritai apie Jurgio Baltrušaičio namus, kurie jau seniai yra tikras lietuvių kultūros židinys Rusijoje: juose reguliarai vyksta parodos, muzikos bei poezijos vakarai, kūrybiniai susitikimai su žinomais Lietuvos kultūros veikėjais. Be to, Jurgio Baltrušaičio namuose jau kuris laikas buriasi ir mokslininkai, vienaip ar kitaip susiję su baltistika.

2000 metais, Lietuvos nepriklausomybės atgavimo dešimtmečio proga, čia buvo surengtas mokslinis seminoras „Baltistica Maskvoje ant XXI amžiaus slenksčio“, kuriami aptartos pagrindinės baltistikos Rusijoje problemos bei tolesnės raidos kryptys. Seminare dalyvavo per 30 mokslininkų iš Maskvos, Sankt-Peterburgo, Kijevo ir Vilniaus. Tais pat 2000 metais gruodžio 11–12 dienomis čia surengta tarptautinė mokslinė konferencija „Baltai senovėje ir viduramžiais: kalbos, istorija, kultūra“, skirta Lietuvos istorikui Egidijui Banioniui atminti. Konferencijoje dalyvavo 27 pranešėjai iš Lietuvos, Latvijos, Rusijos, Ukrainos, Italijos. 2002 metų balandžio 25–26 dienomis čia įvyko tarptautinė mokslinė konferencija „Etnokultūriniai ir etnokalbiniai kontaktai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje“, kurioje dalyvavo tyrinėtojai iš Lietuvos, Rusijos, Ukrainos, Baltarusijos, Lenkijos, Čekijos, Vengrijos, Italijos, Austrijos. 2003 metais lapkričio 12 dieną čia įvyko mokslinis seminaras „Seniausieji baltų ir slavų tikėjimai: panašumai, paralelės, skirtumai“, kuriami pasisakė 10 pranešėjų iš Vilniaus ir Maskvos (savo išpūdžius iš apsilankymo šia proga Maskvoje „Šiaurės Atėnuose“ 2003–11–22, Nr. 677 apraše G. Beresnevičius). Šiai išpūdingai renginių sekai priklauso ir ką tik pristatytoji konferencija.

O visų šių renginių „siela“ ir tikras „angelas sargas“ yra Lietuvos Respublikos kultūros atašė Rusijos Federacijoje, ižymus tiek Lietuvoje, tiek ir Rusijoje aktorius Juozas Budraitis. Neperdedant galima pasakyti, kad tik jo rūpesčiu tokie renginiai tampa ne tik dalykiškai įtemp-ti bei žmogiškai šilti, neblaškomi antraip neišvengiamų buitinių kliūčių bei nesusipratimų, bet ir išvis įmanomi. Šis rūpestis, išeinantis iš bet kokių „darbo valandų“, neretai pareikalaujantis daugybės jėgų ir sveikatos, o kartais netgi asmeninių lėšų, tegali liudyti įkvėptą ir nesavanaughšką širdį, kurios didžiausias „asmeninis interesas“ – ten, kur žmogų pasiuntė Tėvynė ir atvedė Dievas, padaryti geriausia, ką tik galima padaryti. Šilto žodžio nusipelno ir J. Budraičio padėjėja – Rusijos mokslų akademijos Slavistikos instituto darbuotoja, mūsų žurnalo redkolegijos narė (beje, puikiai kalbanti bei rašanti lie-tuviškai) dr. Marija Zavalova, kurios globa kaskart lydi svečius iš Lietuvos nuo pat atvykimo iki pat išvykimo ir išsprendžia visus iškyylančius keblumus. Už tai jiems abiem nuoširdžiausias ačiū.

CONFERENCES

“Lithuania in the epoch of Mindaugas”

The conference “Lithuania in the epoch of Mindau-gas and its neighbours: historical and cultural ties and paraboles” was held in the Jurgis Baltrušaitis House be-longing to the Embassy of the Republic of Lithuania, Moscow, Federation of Russia, December 11–12, 2003. It has been briefly surveyed by Dainius Razauskas.

Tradicijų palaikymo šluočiai

Konkursinei apžiūrai „Tradicija šiandien“ pasibaigus

Nijolė MARCINKЕVIČIENĖ

Nuo 1999 m. birželio 1 d. iki 2000 m. lapkričio mėnesio vyko konkursinė apžiūra „Tradicija šiandien“ (rengė Kultūros ministerija, Lietuvos liaudies kultūros centras kartu su miestų, rajonų savivaldybių kultūros skyriaus). Jos tikslas buvo skatinti miestų ir rajonų savivaldybes drauge su jvairomis kitomis valstybinėmis ir visuomeninėmis institucijomis saugoti, palaikyti regiono, miesto ar miestelio tradicinių švenčių gyvybingumą, padėti geriau pažinti savo krašto tradicijų ypatumus, ieškoti jvairesnių renginių organizavimo formų.

2001 m. gegužės 2–4 dienomis vykusiamame etniškoms kultūros centrų darbuotojų ir rajonų, miestų etninės kultūros metodininkų, nacionalinių, regioninių parkų etnografių seminare „Etninių švenčių specifika, jų organizavimas“ buvo aptarti ir apžiūros „Tradicija šiandien“ rezultatai – pasiūlyta ją testi, skatinti dar labiau tausoti gyvuojančias bendruomenės šventes, susibūrimus. Pasibaigusio konkurso renginių jvairovė parodė, kad stokota dėmesio unikaliam tradicinės kultūros reiškiniams, kurie Lietuvoje išliko dėl susiklosčiusios palankios socialinės ekonominės raidos. Nutarta, kad pakartotinai skelbiama konkursinės apžiūros „Tradicija šiandien“ (nuo 2002 m. kovo 1 d. iki 2003 m. gruodžio pabaigos) pagrindiniai vertinimo kriterijai turėtų būti siejami su kultūrinio ir istorinio paveldo apsauga – bendruomenės pastangomis išsaugoti ir atgaivinti švenčių, darbo papročių unikalumą, specifiškumą, reliktiškumą. Vertinimo komisija (pirmininkė – prof. habil. dr. Angelė Vyšniauskaitė, sekretorė – LLKC Papročių ir apeigų poskyrio vadovė Nijolė Marcinkevičienė, nariai – Kultūros ministerijos Profesionalaus ir mėgėjų meno skyriaus vyr. specialistė Irena Seliukaitė, Vilniaus pedagoginio universiteto profesorius Libertas Klimka, prof. habil. dr. Regina Merkienė, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto darbuotojas Povilas Krikščiūnas, LLKC direktoriaus paduotoja Vida Šatkauskienė, LLKC Muzikinio folkloro poskyrio vadovė Jūratė Šemetaitė, žurnalo

„Liaudies kultūra“ skyriaus redaktorius Juozas Šorys) pasižadėjo atsižvelgti į tai, kaip senosios tradicijos puoselėjamos ir perduodamos jaunesnei kartai, taip pat į jų dokumentavimą, t.y. sutvarkytos rašytinės, vaizdo, garso medžiagos perdavimą archyviniam saugojimui. Dar vienas konkursinės apžiūros rengėjų siekis – prisidėti prie ilgalaikės valstybinės programos „Tradicinės kultūros vertybų registro sudarymas“ vykdymo, aktualizuoti gyvujų tradi-

Gražiškių (Vilkaviškio r.) šyvio šokdintojai prie miestelio herbo. 2002 m.
Egidijus Baniūno nuotrauka.

Gražiškių šyvis. 2002 m. Egidijus Baniūno nuotrauka.

cinės kultūros vertybų paiešką. Pažadėta, kad kraštui būdingos ir iki šiol gyvos tradicinės šventės, sambūriai ir kiti kultūriniai įvykiai bus įtraukiami į minėtą registrą.

Turim pripažinti, kad konkursinė apžiūra prasidėjo vangokai. Iki 2002 m. kovo 1-osios rajonų ir miestų savivaldybės pristatė 20 renginių. Keletą paraiškų dėl visiško „nukrypimo“ nuo nuostatų reikalavimų teko atidėti į šoną. Po primyginių raginimų gavome dar keletą pasiūlymų stebeti renginius.

Vangokai – kiekybine prasme. Kokybine – gerokai pasiūmėta į priekį. Pristatytose renginiuose, šventėse vengta ypatingų kūrybinių ar meninių atradimų, vertimosi per galvą, šventes atsisakyta rengti kaip tam tikro istorinio įvykio autentiškos prigimties reiškinj, pamirštant, kad tradicinės kultūros apeigos, nors ir prarado pirmynkštį turinj, bet išlaikė tam tikrus formos elementus, kad reikia jas puoselėti. Atsirado daugiau pasiūlymų, atitinkančių pagrindinį konkursinės apžiūros reikalavimą – tradiciinių kultūros raiškos formų tēstinumas. Taigi dauguma rengėjų suprato, kad „suorganizuoti“ apžiūrai, pritraukti bendrakultūriniai ar literatūriniai pasiodymai komisiją nelabai domina.

Didžioji apžiūrai pristatytyų renginių dalis siejasi su kalendorinėmis šventėmis. Ir tai visiškai suprantama. Kalendorinis metų ciklas yra esminė žmogaus gyvenimo struktūra. Tieki kaimo, tieki miesto žmonių gyvenimas buvo, yra ir bus paremtas šiuo ciklu. Kalendorinės šventės – žmonių gyvenimo ir veiklos gairės. Kasmetiniame gamtos rato bėgime jos žymėjo iškiliuosius, kulminacinus taškus. Vienos iš jų siejosi su metinėmis, ypač saulėgrąžos datomis, kitos su darbu.

Šventė – tai papročiai, apeigos, iškilmingi ritualai, pramogos bei su tuo susijusi žodinė ir muzikinė liaudies kūryba. Sudėtinga kompleksine forma šventė atspindi būdingą žmonių pasaulėjautą, apeigiskumu, laiko ypatingumu gali

sieti bendruomenę, užtikrinti žmogui gerovę ir ateitį, jo išminties, patyrimo išlikimą būsimose kartose. Būtinoji pramoginė dalis leidžia pasireikšti organizatorių kūrybiškumui, režisūrinei išmonei. Todėl visai suprantama, kad vertinimo komisijai labiausiai „jtiko“ renginiai, susieti su vienos ar kitos kalendorinės šventės tradicijomis, per kurias organizatoriai nekyria atskleidžia senųjų apeigų prasmę, jas papildo, suaktyvina... Kita vertus, jdomūs kūrybiniai akcentai, nauji vieno ar kito simbolio raiškos būdai labiau atkreipia žmonių dėmesį į norimą akcentuoti simbolį, veiksmą ar ženklą.

Aprašydama šventes, renginius, nesilaikau konkursinės apžiūros „Tradicija šiandien“ vertinimo komisijos renginių pagal gautus balus sudėlioto eiliškumo. Tiesiog dėkodama už dalyvavimą norėčiau visus juos kaip vertus dėmesio trupmai pristatyti.

Įsiminė Gražiškių miestelio (Vilkaviškio r.) kalėdinio laikotarpio papročio „Šyvio vedžiojimas“ (dar vadinamo „Šyvio šokdinimas“, vietinė tarme „Šyvio šokinimas“) pateikimas. Vienas svarbiausiu šio prasmingo paprotinio vyksmo vertinimo kriterijų – nenutrūkusi tradicija. Gražiškių gyventojas Kazys Bakūnas, šyvio šokdinime dalyvavęs daug kartų ir apie šį paprotį žinantis iš senųjų žmonių patirties, pasakoja: „Eidavome paprastai pas visus gyventojus. Dažniausiai būdavo 16 šyvio palydos kaukių. Tai – vadas, keturi kareiviai, šlavėjas, skambintojas, du muzikantai, čigonė ir čigonas, vedlys su meška, gandras, velnias ir damčiukas. Priėjė sodybas, pabelsdavome į duris, ir vadas mandagiai klausdavo: „Šeimininke, gal įsileisite pašokinti šyvuką?“. Gavus sutikimą skambintojas paskambindavo varpelius. Pradėdavo groti muzikantai. Tuomet vadas sušilpavo švilpuku. Muzika nutildavo. I patį didžiausią kambarijį įžygiuodavo keturi kareiviai ir vadas. Nuaidėdavo komanda: „Sustok! Ramiai! Dešinės! Kas antras du žingsnius

į priekį marš! Lygiuot! Prieš vienas kitą sustot! Ramiai!“ Po to seka komanda: „Kardus aukštyn!“ Kareiviai sukryžiuoja kardus ir suremia virš galvų. Vadas sušunka: „Daina!“ Kareiviai pradeda dainuoti liaudies dainą „Oi kareivi, kareivéli!“ Po to padainuoja dar vieną dainą, kurią išsirenka šeimininkai. Vadui sukomandavus visi keturi kareiviai stoja sargybon kambario šonuose. Pradėjus vėl groti muzikantams įbėga šlavėjas ir šluoja grindis. Vėl suskambinus skambintojui ijoja šyvis. Šyvis šoka, vikriai spardydamas, pasišokinėdamas. Pasibaigus šokiu viena po kitos jeina likusios kaukės. Velnias įbėges ką nors ištepa smala arba iš rago duoda paragauti „peklos gérimo“, amžinai prašo, kad kas nors pačiupinėtų jo uodegą, prismaigstyta adatų. Čigonė siūlo pavaražyti kortomis. Čigonas plaka čigonę pančiu už tai, kad ši nemoka išprašyti pinigų. Gandras, įsikandęs snapė lélę, eina merginų, moterų link, gerai jas apžvelgia ir kuriai nors numeta lélę. Meška, prisilaikusi į letenas vinių, kalbina vyrus su ja išbandyti jėgas. Pasibaigus vaidinimui šlavėjas su šluota,

Velykinio apiprausimo papročio palaikytojai traukia per Užupės kaimą (Kėdainių r.). 2002 m. Reginos Lukminienės nuotrauka.

užmauta ant medinio koto, vėl iššluoja kambarį. Vadas nuoširdžiai padékoja šeimininkams už priėmimą. Eisena keliauja toliau". Tai ir viena nejmantri Šyvio šokdinimo apeiga. Įdomiausia, kad tą patį galime pakartoti ir aprašydami paskutinių metų šį tarpušvenčio paprotį – apeigą. Keli dešimtmečiai nieko nepakeitė. Kaukės, veiksmas atrodytų nesudėtingi, tačiau turintys iš amžių glūdumos paveldėtus archetipinius vaizdinius. Apie tai rašė profesorė Angelė Vyšniauskaitė (Liaudies kultūra. – 2001, Nr. 6, p. 33). Ji teigė, kad Šyvio šokdinimo paprotys Suvalkijoje turi gillas archajines šaknis, apie tai liudija jo pagrindiniai veikėjai – zoomorfiniai personažai *arklys, meška, garnys*. Senovės lietuvių *baltas arklys* buvo laikomas šventu gyvuliu. Arklys buvo plačiai žinomas su žemdirbyste, derlingumu, vaisingumu, ištakėjimo sėkmė susijusiuse prietaruso bei burtuose. Šyvio šokdintojų grupėje *meška* taip pat turi gillas tradicijas. Daugelis pasaulio tautų senovėje yra turėjusios meškos, piktų dvasių nugalėtojos, žmogaus saugotojos nuo jų, kultą. Be kita ko, šiam papročiui galėjo turėti įtakos ir senovėje po kaimus vaikščioję meškininkai su meškomis.

Gandras ar gervė taip pat buvę palaimos namams nešėjai. Galima prisiminti ir tikėjimą, kad gandrai gyvena ir perivaisius tiktais gerų žmonių jiems įrengtuose gandalizdžiuose. Šie zoomorfiniai Šyvio šokdintojų personažai yra buvę vieni archaiškiausių laikotarpio po žiemos saulėgrąžos maginių ir apskritai metų laiko kaitos veikėjų.

Antropomorfiniai personažai – *kareiviai, šluočius, paklausikas, čigonai, žydas* – valstiečių buities tipai. Jie buvo reikalingi senovės apeiginiam veiksmui. Reikšmingas yra buvęs paklausikas. Jo pareiga – atsiklausti šeimininko, ar šis *pavelys* (leis) šyvį pašokdinti. Pats atsiklausimas, jo formulė – vienas svarbiausiai šios apeigos elementų. Šluočius savitos apeigos – kelio paruošimo pagrindiniams veikėjui šyviui – atlirkėjas. Ir kitose reikšmingose liaudies apeigose, pavyzdžiu, marčios įvedimo į naujus namus, buvo atliekamas panašus veiksmas – jai nušluojamas takas ar bent trobos slenkstis ir pan.

Žydas, čigonas yra valstiečių socialinės aplinkos personažai. Buvo pasišaipoma iš jų savito etnинio charakterio, aprangos, kalbėsenos būdo. Šyvio šokdintojų grupei jie su teikia įvairumo, pagyvina pačią apeigą.

Šyvio šokdinimas – nakties meto veiksmas, tai neabejotinai liudija apie šios apeigos sąsajas su protėvių kultu. Juk kaitos (chaoso) metu (toks liaudies sąmonėje buvo kalendorinis žiemos saulėgrąžos tarpsnis) buvo visokių kitapušio, vadinaomo Ano pasaulio jėgų siautėjimo laikas. Iš to ir

Atvelykio kermošius Klaipėdos senamiesčio kiemelyje. 2003 m.

personažų veiksmų, išvaizdos invertišumas. Tokiu metu aktyviai veikia ir *velnias*, liaudies įsivaizduojamas raguotu, uodeguotu, labai landžiu, vedančiu į pikta veikėju.

Archaijinę papročio esmę liudija ir tai, kad senovėje persirengėlių grupėje moterų nebūdavo, tik vieni vyrai, paprastai jaunimas. Jeigu reikėdavo moteriško personažo, pasinaudojama išvirkštumo principu – vyras rengési moterimi.

Ir mūsų dienomis stebint nesudėtingo siužeto paprotį atrodytų, kad tai savaiminis procesas, vykstantis iš geros inercijos, be didelių pastangų. Vis dėlto renginio puoselėtojos, Gražiškių kultūros namų darbuotojos Alesės Jankauskienės indėlis labai svarus. Renginys atrodo toks natūralus ir paprastas todėl, kad iš po jo „nekyšo“ režisieriaus galva, jis dedamas ant tvirto tradicijų pamato. Vertingiausia vaikščiotojų savybė – ansambliskumas. Atlirkėjai užaugo stebėdami šį paprotį, daugiausia tai – jauni vaikinai. Tie, kurie laukia ir priima Šyvio šokdintojus, suvokia šio papročio esmę, jo nesibaido ir netgi jų apsilankymą laiko garbe. Paprotys – apeiga lieka nesustabarėję; kai kurie vaikinai išvažiuoja į miestus, ir į jų vietą ateina kiti, kurie, nors ir neiškrypdami iš tradicijos rėmę, suteikia improvizacijos, keičiasi palydos veikėjų charakteriai. Šios apeiginės eisenos per miestelį ir apsilankymo daugelio žmonių namuose tarpušvenčiu organizatorių ir veikėjų tradicijos grynumo siekiamybė atnešė sėkmę ne tik konkursinėje apžiūroje „Tradicija šiandien“.

Šyvio šokdinimo apeigą LTV nufilmavo 1974 ir 2000 m. Ne vienas papročio aprašas pasirodė respublikinėje spaudoje. Gražiškiai niekada neturėjo istorinio herbo, todėl svarstant naujojo herbo idėjas heraldikos komisija pritarė vienos gyventojų siūlymui herbe pavaizduoti persirengėli Šyvį. Mėlyname herbiname skyde vaizduojamas sidabrinis arkliu persirengęs žmogus. Neseniai pagrindinėje miestelio aikštėje pastatyta Šyvį vaizduojanti skulptūra.

Beveik lygiavertis aprašytajam, priskirtinas prie nenutrūkusių, natūraliai gyvuojančių papročių – „Velykinis nuprausimas Užupės kaime”, kurį pristatė Kėdainių rajono savivaldybės Kultūros tarnyba. Vertinimo komisija šiam renginiui kiek žemesnį balą skyrė vien dėl kiek supaprastintų apeigų, nedidelio veikėjų skaičiaus, kiek banaloko muzikinio repertuaro. Išties matytam Velykų antros dienos ryto vyksmui negalėtume nieko prikišti, nes iš esmės išlaikytas apeigos veiksmo natūralumas, tikslingas kai kurių archajiškųjų šventės momentų akcentavimas.

Trumpas papročio atpasakojimas Užupės kaimo gyventojo Stasio Jasiuko žodžiais. „Antroji diena Velykų – prausimo diena. Dar mažas būdamas kartu su tėvu ir kitais suaugusiais kaimo vyrais vaikščiodavome po kaimą ir visus prausdavome. Man ir kitiems mažesniems talkininkams duodavo tai krepšį paneisti, tai rankšluostį, tai ąsotį su vandeniu ar muilą (išpjauta iš pašarinio buroko muilo formelė). Šeimininkai paslapčiom brūkšteliadavome ir su raudonu buroku per žandą, o tada jau visi sutinka, kad išsipeckiojus prie puodų ir kad reikia ją nuprausti. Vienas pila vandens į sauja ir prausia, kitas prieina su rankšluosčiu ir nušluosto. Prausiai visiems palinki sėkmęs, sveikatos, kad geras užaugtų derlius laukose, kad pilni aruodai visad būtų visokių gėrybių. Už nuprausimą, palinkėjimus šeimininkai visada atsilygindavo maistu.

Suaugę vyrai eidavo grodami kokiais nors instrumentais: balalaika, akordeonu, barabanu. Mano tėvas Jonas Jasiukas buvo to reikalo „pravadnikas” ir šiaip jau kaime pirmas muzikantas. Kai tėvukas mirė, velykinio laistymo tradiciją stengiausi išsaugoti iki šių dienų, pramokau groti. Ir kiekvienais metais kartu su broliais Algirdu ir Vytautu Berankiais, kurie groja akordeonais, aš pučiu dūdą, traukiams prausi savo Užupės kaimo gyventojų. Keliamės anksti, kas anksčiau už mus atsikelia, tai jau mūsų laukia su puodeliu vandens ir pačius išprausia... Kas ko turi, to ir duoda: kas kiaušinių, kas sausainių, kas obuolių, o kai kas ir buteliuką įdeda. Einam po trobas, kol pereinam visą kaimą. Grįžę dalį uždarbio išsidalinam tarpusavyje, kitą dalį nunešam ir atiduodam toms šeimoms, kuriose daug vaikų, kurie neturtinčiai gyvena... Po pietų jaunimas, vyrai renkas krūvon, muša kiaušinius tik bukuoju galu, ridinėja ant nuplėštos medžio žievės ar ant šiferio”.

Visa tai matė ir konkursinės apžiūros „Tradicija šiandien” komisija. Galėčiau tik pridėti, kad antrosios Velykų dienos popietę rinkosi visa kaimo bendruomenė. Netrūko suneštinių vašių, dainų, šokių, žaidimų. Tai jau kultūros darbuotojų, kaimo bendruomenės lyderių pastangomis atgaivintas paproty. Šventės Užupės kaime, esančio ant vaizdingo Liaudos kranto, tai nė kiek nesumenkino, tik pažildė Velykų antrosios dienos papročius, suaktyvino senąją „nuprausimo” apeigą.

Lietuvių pavasario kalendorinių švenčių bei darbo papročiuose vandeniu tek davyočiai svarbus vaidmuo. Laišymasis, vienas kito nuprausimas yra sakralus veiksmas – gero derliaus, laimės linkėjimas. Idomiausia, kad Mikalojus Katkus, 1927 m. aprašinėdamas kalendorinių švenčių

papročius ties Josvainiais (nelabai toli nuo minimo Užupės kaimo), užsimena ir apie apiprausimą: „Mums Velykas bevalgant, štai jeina į gryčią tas Lapkūnas, baltu prikrautu maišeliu nešinas; pasako pagarbinimą ir, padėjęs maišelį ant suolo, pabučiuoja šeimininkai ranką. Paskui išima iš maišelio bonką su vandeniu ir rankšluostį. Užpylė to vandens šeimininkai ant rankų ir rankšluosčiu nušluostė sakydamas: „Duok Dieve, kad šiemet linai gerai derėtų”. Motina atnešė jam iš kamaros keturis kiaušinius, kepala ragaišio ir mėsos gabalą, suvyniotą į sausą kopūstlapį. Lapkūnas, susidėjęs tuos daiktus į maišelį, greitai išėjo pro duris. Tėvas dabar bevalgant pasakoja: „Buvęs pirmiau paproty laistytis. Esą linai geriau derėsią. Ateina į gryčią kokia boba su ašočiu vandens, aplieja tame, sušlapina visą, o tu ant jos nepyk, dar pavaišink. Dabar jau svietas tą užmiršo” (Balanos gadyne // Mūsų tautosaka. T. 4. – Kaunas, 1931 m. – P. 181). Neužmiršo svetas. Dėkui Kėdainių rajono etnografei Reginai Lukminienei, kuri iš naujo atrado šį paprotį; apklaususi daug pateikėjų, jų smulkiai apraše ir išpopularino per vietinę spaudą. Archajišką paprotį filmavo ir iš Didžiosios Britanijos, Danijos atvykę specialistai.

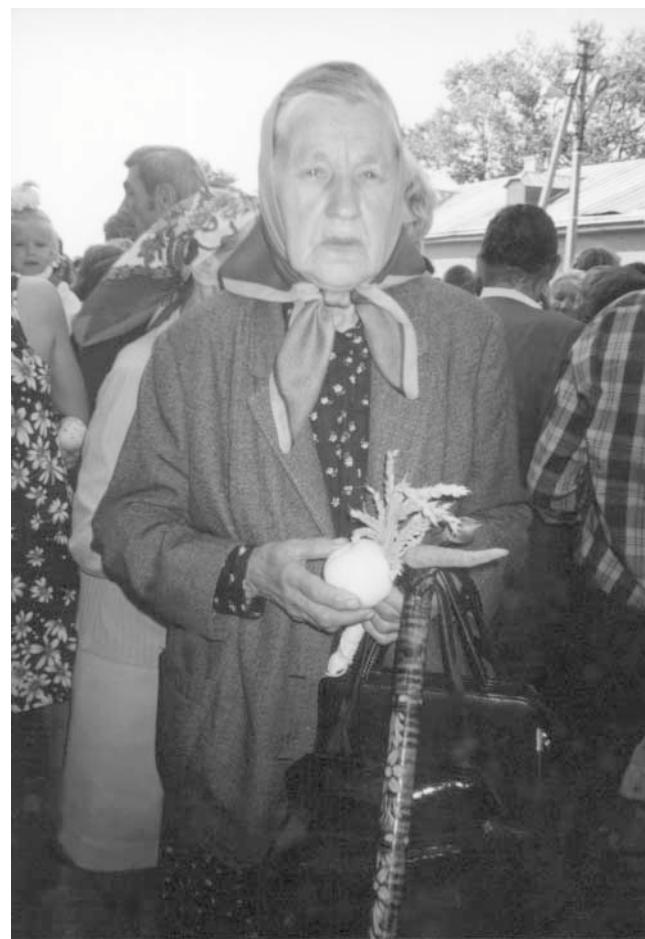
Darsūniškio laisvalaikio salės (Kaišiadorių r.) administratorius Vytautas Lapinskas konkursinei apžiūrai „Tradicija šiandien” pasiūlė tris renginius, susijusius su kalendorinių švenčių tradicija: Trijų karalių procesiją, šv. Agotos minėjimą ir Devintines. Visus tris Darsūniškio bendruomenės tradicinės kultūros reiškinius priskirčiau atgaivintų papročių grupei, nors žmonių atmintyje dar gyvi pagrindiniai bažnytiniai akcentai (gal tik Trijų karalių vaikštinės iš dalies remiasi liaudiškaisiais papročiais). Komisija stebėjo šv. Agotos šventę ir Devintines, man keleriais metais anksčiau teko matyti ir Trijų karalių vaikštynes.

Senieji miestelio gyventojai Trijų karalių vaikštynių tradiciją mena buvus jau 1906 m. Iki pat kolūkio susikūrimo sausio 5-osios vakare, patekėjus pirmai žvaigždei, jauni kaimo vyrai, persirengę *Trimis karaliais* su sargais (karžygiais, kariais, ulonais), vedami *Betliejaus žvaigždės*, t.y. jauniausio vaikštynių dalyvio, baltais aprenktos ir su blizgančia žvaigžde rankoje, vaikščiodavo po trobas, linkédami šeimininkams gero derliaus, sveikatos, sėkmės auginant gyvulius. Giedodavo kalédines giesmes. Miestelio žmonės už apsilankymą atsilygindavo pyragais, mėsa, pinigais. Surinktus pinigus aukodavo bažnyčioje, įdėdavo į déžutę prie prakartélės. Tradicija sovietmečiu buvo nutrukusi, atnaujinta 1988 m. Žodis *atnaujinta* gal nelabai tikėtų, nes viskas daroma kaip ir prieš karą. Panašios oracijos, palinkėjimai, giesmės ir pan. Išsaugoti atmintyje tradiciinių personažų, antropomorfizmo dvasia, noras išaukštinti senąją liaudies išmintį per kai kuriuos dialogus tarp Karalių ir jų laukiančių šeimininkų, požiūris į apeigą sukuria ypač sakralią naujametinę nuotaiką. Visa tai alsuoja autentika ir natūralumu.

Panašiai galėtume apibūdinti ir šv. Agotos dienos apeigas. Pagrindinės – duonos šventinimo – apeigos vyksta kaip ir visoje Lietuvoje – bažnyčioje. Tolerantiškojo Darsūniškio klebono P. Genevičiaus, salės administratoriaus Vytauto La-

pinsko, bibliotekininkės Julijos Zavistavičienės, pedagogų iniciatyva duonos šventinimo apeiga kiek praplėsta. Joje nedviprasmiškai išreiškiama pagarba duonai kasdieninei. Ir apeigos režisūroje nėra nė šešėlio mėgėjiškumo ar, sakykim, „chaltūros“. Stalas, ant kurio pašventinimui dedama duona ir vanduo, užtiestas balta linine staltiese, pakraščiai apkaišyti rūtomis. Prieš pamaldas seniūnas ar koks kitas garbus bendruomenės narys atneša gražų naminės duonos kepalą, apkaišytą žalumynais. Po pamaldų, pašventinus duoną ir vandenį, procesija, giedodama šventas giesmes, su pašventintos juodos duonos kepalu per visą miestelį patraukia iki šv. Agotos vartų. Taip, darsūniškiečiai 1990 m. atstatti senuosius, sovietmečiu nuverstus miestelio prieigų vartus su šv. Agotos skulptūra. Tarp kitko, niekur kitur kaip Darsūniškyje neteko sutikti tokio įtikėjimo šventosios Agotos globėjėjaskaja, stebuklingaja galia. Pagarba atėjusi iš seniausių laikų. Dar prieš Antrajį pasaulinį karą jos skulptūra būdavo puošiama gėlėmis ir žalumynais, specialiai jai buvo siuvami vis nauji apdarai, aukojama karoliai, sagės, drobės stuomenys... Kiekvienas apylinkių žmogus gali papasakoti keletą nutikimų, legendų apie stebuklingą Agotėlę galias, gelbėjusias juos ir protėvius nuo karo, maro, bado, ugnies... Todėl visai suprantama, kodėl prieš kelis dešimtmečius dėl objektyvių priežascių nutrūkusi procesiją prie šv. Agotos vartų tradicija nuo 1990 m. vėl tapo miestelio kultūrine ir dvasine savastimi. Prie vartų užkuriamas laužas, moksleivai turi progą parodyti trumpą programėlę duonos tema, bendruomenė pasidalija apeigine duona. Šios prieš dešimtmetį „jvestos“ papildomos raiškos priemonės (vadiname jas simboliais) – duonos kepalas, popieriniai balandėliai, ugnis – kitoje vietoje, kitu laiku šalia sakralinės apeigos atrodytu kaip pigi butaforija. Bet šiame krašte, šv. Agotos išskirtinio garbinimo areale, tai puiki kultūros paveldo propagandas priemonė jaunimui. Per šiuolaikinių vizualinių šventės atributų, simbolių akcentavimą prasmingai pažvelgiama į vietovės praeitį.

Keletas žodžių apie Devintinių – Švenčiausio Kristaus kūno ir krauko šventės – papročius. Ankstyvą šios dienos rytą keturių sodybų darželiuose parengiami altorėliai. Po mišių bažnyčioje procesija su švenčiausiuoju Sakramentu, giedodama bažnytinės giesmes, kalbėdama maldas, užsukdama prie kiekvieno altorėlio, eina iki miestelio pakraščio – šv. Kazimiero vartų. Po iškilmingos procesijos vyksta bendruomenės suėjimas arba sunėtinės vaišės pas kurį nors iš garbesnių vietinių žmonių. Sakysite, kur čia režisūrinė išmonė, scenarinės kompozicijos, kūrybiškumas, kultūros darbuotojų pastangos? Nerasta. Tačiau, kai etninės kultūros formomis pradeda darytis šv. Valentinas ir Halloweenas, šie trys kertiniai Darsūniškio bendruomenės kultūriniai įvykiai, panašūs į savaiminį procesą, padiduotą istorijos ir esamojo laiko, vietas, – pakankamai svarūs. Svarūs sintheze, t.y. kai krikščioniškos šventės susiglaudžia su lietuviškomis tradicijomis, nes pasitelkiami patys archajiškiausi šventės atributai – ugnis, vanduo, duona, augalas... Šie tradiciniai renginiai su istorinių miestelio vartų svarbos akcentavimu, bendromis vaišėmis po apeigų, kai ir pasilinksminama, ir apta-

Reta moteris per Turgelių (Šalčininkų r.) Žolinę rankose
dar laiko obuoli, javų varpas, morką... 2002 m.
Nijolės Marcinkevičienės nuotrauka.

riami ūkiniai reikalai, labai stiprina bendruomenę, nes darsūniškiečiai labai didžiuojasi ir miestelio praeitim, ir atgai-vintomis šventėmis.

Akmenės ir Šiaulių rajonų kultūros skyriai konkursinei apžiūrai „Tradicija šiandien“ pasiūlė Šeštinių dienos šventimą. Pačiai teko stebėti tik Akmenės r. Kairiškių kaimo Apžadų kapeliuose minimas Šeštines. Ispūdinga vieta. Pravažiavus lygius, derlingus laukus nedidelis keliukas suka į šilią. Ant nedidelės kalvelės giliai šaknis įleidę šimtametės pušys – Apžadų kapeliai. Niekas neatmena, ar yra kas nors ten palaidota, bet apie vietas ypatingumą kalba apžadų kryžiai. Jvairiausiomis intencijomis aukoti kryžiai sukasti žemėje, daugybė kryželių, šventųjų skulptūreliai, „abrozdėliai“ – medžiuose. Cementiniai paminklai su datomis rodo, kad ir sovietmečiu keliai į Apžadų kapelius žmonės surasdavo. Apžadų kalvelė – senkapis, respublikinės reikšmės archeologinis paminklas. Stanislava Prelgauskienė, gimusi 1924 m. Kairiškių kaime, papasakojo, kad iš tévelio girdėjusi, jog tradicija per Šeštines lankytį senkapį turi daugiau nei šimtą metų. Piemenėliai, ganydami bandą, pastebėjo, kad apie vieną pušį vis atsiranda šviežiai nušliaužiotas takas. Pasklidio po apylinkes kalbos, kad tai stebuklinga vieta, kur Dievą galima išprašyti atitolinti nelaimės, susilaukti ge-resnio derliaus, išsigydyti ligas ir veiksmingai padékoti už

suteiktą palaimą. Ant storiausios vietovės pušies po nakties atsirasdavo maži kryželiai... Ant didžiosios pušies buvusi prikalta nemaža „mūka“. Suskaudus kokią nors kūno vietą žmonės į Apžadų kapelius eidavo pasimelsti ir ant tos medinės Dievo skulptūros vietas, kuriaj skauda žmogui (koja, ranka, kaklas, galva ir pan.), kabindavo, rišdavo juostas, kaspinus... Kiek vėliau per Šeštines jau vyko ir pamaldos su kunigu. Į kapelius daugybė žmonių rinkdavosi per visas tris Kryžiaus dienas ir Šeštinių ketvirtadienį. Šių dienų pagrindinė intencija – išsprąstyti Viešpatį gero derliaus, apsaugoti laukus nuo sausrų, krušų, audrų. Po paskutiniųjų bažnytinėjų apeigų vykdavo linksmos gegužinės. Vietos kultūros darbuotojų, ypač Kairiškių kultūros namų direktorės Janinos Čibirienės, dėka tradicija atkurtą beveik identiškai. Vertinėgiausia – žmonių „suorientavimas“ dvasinės atramos ieškoti savo krašto archaijiskiausiuose kultūros kloduose. Savame niekas neatsiranda, savaime viskas tik nyksta. Nuo mašinelių ir pėsčiųjų vėl dulkantys laukų keliukai, per Šeštines prie stebuklingų apžadų pušų sugržusi šventa giesmė lai-

Per Pamūšio (Pakruojo r.) renginį „Palik, kad sugržtum“ Aleksandra Karklytė ir Zita Kapučinskienė (kairėje) uždegė žvakeles už Želčių kaimą. 2003 m.

duoja tradicijos perimamumą, deramą (nesubanalintą) praeities tąsą dabartyje.

Šiaulių rajone, Agailių miške, yra panaši stebuklinga vieta. Sakralusis laikas vėlgi – Šeštinės. Atstatytoje miško koplyčioje vyksta tradiciniai atlaidai. Jų akcentas – masiškumas. Gausiai sunkiai prieinamais ir privažiuojamais miško keliukais renkasi maldininkai, daug meno kolektyvų, profesionalių chorų. Kairiškių Šeštinės labiau lokaliniės, atkurtos nepažeidžiant jų autentiškos prigimties. Agailių koplyčios apeigas, įtikėjimą jų ypatinga galia šiek tiek gožia paradiškumas, oficialių asmenų nusilenkimai, klūpėjimai, regalių nešiojimai. Bažnytinėjų apeigų reikšmingumas, nulemtas aukštų bažnyčios hierarchų dalyvavimo mišiose, kiek užgožia liaudiškuosius papročius. Užtai Agailių Šeštinių atlaidai garsėja meno kolektyvų gausa, chorų profesionaliai atliekamomis giesmėmis... Tai vėlgi kultūros darbuotojų (ne be Šiaulių rajono kultūros centro vyresniosios folkloristės Birutės Jarošienės iniciatyvos) pastangos suteikti galimybę atstatytai Agailių miško koplytėlei susigažinti pirmykštę traukos galią, Kuršėnų seniūnijos bendruomenei pabendrauti, papramogauti, pajauti senųjų Šeštinių papročių dvasią...

Plungės rajone, Platelių miestelyje, dalyvauta Rasos (Joninių) šventėje. Aldonos Kuprelytės, išmoningos Žemaitijos nacionalinio parko etnografės, organizuojami renginiai paprastai būna be perdėtos emocinės pompastikos, neįkyriai siūlantys dalyviams pajusti senųjų švenčių simbolų prasmes, išlaikoma pagarba tradicijai. Matytose Rasose (šventė réktou studėnta eš Telšiū ē ŽNP polkluora ansamblis „Platellee“) gyvujų gamtos simbolų kultūrine raiška atkuriama svarbiausi vasaros saulėgržos minėjimo démenys – orientyrai. Tai akivaizdu pavarčius šventės programėlę: 1) éjimas pro vartus, apsiprausimas; 2) kupoliavimas einant per devynis laukus, vainikų pynimas; 3) būrimas su kupolėm, vainikų métymas; 4) saulės palydėjimas; 5) aukuro, stebulės ir laužo uždegimas; 6) medžių lankymas; 7) Jonų ir Janinų sveikinimas; 8) paparčio žiedo ieškojimas, šokinėjimas per laužą; 9) vainikelių plukdymas; 10) linksmybės; 11) pamėklės uždegimas; 12) prausimasis rasa, tekančios saulės sutikimas. Kaip supratome iš šventės eigos plano, tai paprotinis renginys, sukurtas ar adaptuotas remiantis rašytiniais šaltiniais, kūrybine improvizacija. Atsikratyta sureikšminto pretenzingumo, kurį šiuolaikiniam šventės dalyviui dažnai primeta neįprasmintas archaijiskiausio kultūrinio sluoksnio taikymas. Kuriama praeities poetinė nuotaika, tinkamai accentuojami senieji simboliai. Renginys yra tapęs kameriniu, todėl neatsitiktinai dalyviai būna gerai perpratę senųjų Rasų prasmę, geba įsijausti į mitinius išskirtinės metų nakties paslapties niuansus. Tai pagirtina. Antra vertus, ir renginio idėjos, ir įgyvendinimas (įprasmintas) nelabai išsiskiria iš kitų Lietuvos folkloro kolektyvų (pabégusiu nuo masių į atokesnes vietas) Rasos (Joninių) minėjimo tradicijos. Tai jo visai nemenkina, nes visa atlikta gražiai, tvarkingai, prasmingai, net jaudinančiai – tikrai puikių papročių palaikytojų ir nuostabios gamtos apsupty.

Šalčininkų rajono savivaldybės administracijos Kultūros skyrius pasiūlė atvažiuoti į Žolinės atlaidus Turgeliuose. Ne-

aprašinėsiu, nes Liudvikas Giedraitis tai padarė jau „Liaudies kultūros“ žurnale (2002 m., Nr. 5, p. 74–76). Beveik be priekaištų ta renginio dalis, kurį organizavo kultūros darbuotojai. Galinga Turgelių Žolinės atlaidų trauka – žmonių minios plaukia kaip marios... Bet jau anksčiau pastebėjau, kad kuo garsesni atlaidai, tuo labiau jie užgožia liaudiškuosius papročius, tikėjimus. Šalčininkų krašto vyresni žmonės labiau nei kur kitur Lietuvoje juos ir išlaiko. Mažytėse rajono kaimų bažnytélėse per Žolinę nešama pašventinti ne tik žolynai, bet ir naujo javų derliaus varpos, daržovės, vaisiai. Tai kaip auka ir padéka už naują derlių, tikima, kad tokia apeiga, malda jie teikia palaimą ir mirusiem artimiesiems... Turgelių didžiuosiuose atlaiduose tik reta moterėlė iš pačio didžiausio užkampio turėjo rankoje vieną kitą žolynelį, obuolį, morką. Jos puošnioje

minioje jautėsi vienišos ir pasimetusios dėl tokio savo tariaimo senamadiškumo. Gal kultūros darbuotojai galėtų paveikti vietinį kunigą, kad šis labiau sureikšmintų augalo, derliaus, palaiminimo apeigą, šviečiamaja veikla tai reikėtų suakutalinti, išpopuliarinti, tinkamai akcentuoti senųjų papročių ir tikėjimų prasmingumą, kad nebūtų numarinti dar ruseinantys liaudiškieji papročiai. Žolinės be žolynų praranda dalį prasmės, žaismės, gyvybės...

Nors fragmentiškai, bet aptarėme renginius, susijusius su etnine kalendorinių švenčių tradicija, su joje slypinčia religine mitologine įkrova. Papročiai tēsiami išlaikant pamatinės valstiečių kultūros vertėbes.

Antroji švenčių, pasiūlytų apžiūrai, grupė – kūrybiniai režisūriniai renginiai, kuriuose akcentuojamas bendruomenės solidarumas, meilė gimtajai žemei. Kaip iliustracija, fonas plačiai panaudojamas etnokultūrinis krašto palikimas, pasakojimai, muzika, dainos, šokiai ir kt.

Pakruojo rajono Kultūros skyriaus apžiūrai teiktas Pamūšio kultūros namų renginys „Palik, kad sugržtum“. Vienas protinges žmogus yra pastebėjęs, kad jei bendruomenėje neperimamos senosios vertėbės, nepaisoma įsitvirtinusiu moralinių normų, o pasitenkinama tikta socialinių, biologinių vertibių propagavimu, ji laikui bégant neišvengiamai degraduoja ir žlunga. Pamūšio seniūnijos bendruomenei, atrodo, tai negresia, ir visa tai ne be Pamūšio kultūros namų darbuotojų, ypač renginio režisierės ir vedėjos Zitos Kapučinskienės, kaimo tarybos pirmininkės Marytės Bartkevičienės, mokytojos Olgos Pilypaitienės, pastangų. Renginys grindžiamas sakymu – atmintis yra tikresnė, gyvesnė nei dabartis. Subtiliai, be emocinės pompastikos atskleidžiama pagrindinė šventės idėja –istorijos ir gyvenimo išblaškytuosius suvienyti su pasilikusiais savame krašte.

Kairiškių (Akmenės r.) Apžadų kapelių kryžiai ir koplytėlė. 2002 m. Antano Gabalio nuotrauka.

Šventė prasideda tuose kaimuose, kuriuose tebegyvena gerokai iškrikę sodiečiai, ir tuose, kurių jau nebéra, likęs tik vienas kitas medis, akmuo, kryžius... Tieb buvusių, tiek dar esančių kaimų prieigose sugržtančią laukę žolynų bromos ar liūdnas ir vienišas, lauko gélémis apipintas stulpas su 1908 m. kaimo žemélapiu. Téviškénai, pasibuvę gimtajame kame, aplankę kapinaites, žemélapyje ištyrinėjė protévių žemų ribas, rinkosi į svetingus Pamūšio kultūros namus, kur jau ne pirmus metus sutinkami su duona ir druska bei Žeimelio orkestro maršu. Neaptarinėsiu visų režisūrių momentų, scenariinių subtilybų (to tikrai netrūko), tik priminsiu, kad kartais išoriškai primityvi forma, paprasti žodžiai nulemia šventės sémę. Mano nuomone, labiausiai pasiteisino tie momentai, kai maža, paprasta detale išreikiama renginio esmę. Tai ir kuklus molinis žibintėlis amžinai iš-éjusiesiems, ir žolynais puošta, senuosius namus primenanti gelda, kurioje buvusio kaimo atminčiai žvakelę uždega garbingiausias jo žmogus. Tiko ir bendruomenės tarybos pirmininkės Marytės Bartkevičienės prisimintas nuo laiko pajuodės dūlys, kurio kvapu visi buvo apsmilkinami, kad bendru namų kvapu kvepėtų, kad nerimą išdūmintų... Šie emociiniai akcentai nevirto renginio dominante, tik priminé, ko susirinkta, padéjo atsikratyti pradinės įtampos, kai reikia suvienyti, sujungti visumon daug skirtingų, seniai nesimačiusių žmonių. Bet bene pagrindinė renginio „korta“ – vedančiosios Zitos Kapučinskienės profesinis išmanymas, jos pagarba žmonėms, meilė savo kraštui, papročių, tautosakos pažinimas, tradiciškumas. Organizatoriams „jsukus“ renginį, saulei leidžiantis prasidėjo laisvoji programa su visais smagiai vakaronei būdingais akcentais.

Pasvalio kultūros centras panašią šventę pavadino „Kraštiečių šventę – Antaninės“, ir gerai, kad ją į respublikinį

kontekstą iškėlė etnokultūros entuziastė Daiva Adamkavičienė. Krikliniuose vyksta garsūs Antaninių atlaidai, sutraukiantys kraštiečius iš visų plačiausiu pakampių, todėl tai vien patogus laikas susieiti ir giminėms, ir draugams. Kriklinių kaimo kultūros namų darbuotojos Laima Katilienė ir Valentina Orlienė pirmają renginį dalį galėjo pavadinti šviečiamaja. Iš Kriklinių apylinkėje vykusios ekspedicijos surinktų etnografinių eksponatų sudėliota parodėlė, parengtas senų fotografijų stendas su užfiksuotais istoriniais paminklais, kryžiais, žymiais žmonėmis. Perskaityta keletas pranešimų (įsiminė kelių inžinieriaus, gyvenančio Vilniuje, Juozo Dankevičiaus gausi archyvinė medžiaga apie gimtuosius Moliūnus, Kriklinius) apie krašto praeitį, dabarties aktualijas. Žýmaus vietinio kraštotoyrininko A. Mažyliaus grąžus palikimas remia tradiciją prisiminti praeitį, o prisimimus privalu atkurti jos savastį. Antroji – linksmoji dalis – vyko gražioje miško ar parko aikštélėje, prieš tai atidavus duoklę vardinių papročiams. Muzikantai su smagiu krikliniečių būreliu pasveikino Antanus, jų duris vainikavo ažuolo vainikais. Parengta pokermošinė programa krikliniečiams ir jų svečiams išlaikė pagarbą tradicijai ir puikiai pritapo prie šiandienos žmogaus, norinčio pašokti, padainuoti, poreikių; vaikai galėjo pažaisti, pasilakstyti, išalkę užkastį Daujėnų duonos, atsigerti giros, gaila tik, kad nepasiremta alaus krašto pasibuvimų tradicijomis. Antaninių gegužinėje dalyvavo Pasvalio, Dikauskų, Raubonių ir Pumpėnų kultūros centrų folkloro ansambliai, kurių programose atispindėjo Pasvalio krašto folkloras. Smagiam pasidainavimui ir pasišokinui tokią pajėgų visai pakako. Priekabiai žiūrint visai nereikalinga programoje pasirodė dalis, kur vyresnės ir, kaip galima spėti, protinges ir talentinges moterys, tradicijos per davėjos, susineš senus rakandus, darbo įrankius, bandė jaunimą supažindinti su šeimos, darbo, kalendorinių švenčių papročiais. Pramogos ir žalias tiesmukas etnografijos disciplinos dėstyMAS pokermošinės gegužinės kontekste, švelniai tariant, nederėjo. Nors iš esmės krašto istorijos ir folkloro derinys – pavykės bendruomenės įtraukimas į krašto kultūrinio paveldo aktualizavimą.

Klaipėdos miesto savivaldybės Etnokultūros centras konkursinei apžiūrai „Tradicija šiandien“ pasiūlė net keletą renginių. Komisija išsirinko, jos manymu, labiausiai nuostatų reikalavimus atitinkančią Atvelykio šventę, skirtą vaikams.

Pagrindiniai šventės akcentai – velykinio laikotarpio žaidimai ir tradicijos (supimasis, kiaušinių rideNimas, gražiausio margučio rinkimas ir kt.). Ši šventė – tai ir nedažna progA miesto vaikui prisiminti kaimo žaidimus, buvusiems svarbiai tėvų ir senelių vaikystės dalimi. Pastatais ir tvoromis apibrėžta ir jauki senamiesčio kiemo erdvė susirinkusiuius nuteikė ir spontaniškam pasidainavimui, ir natūraliam įvairių kartų žmonių pabendravimui.

Atvelykio šventės Klaipėdoje dalyviai – Etnokultūros centro vaikų folkloro ansambliai, miesto mokyklų folkloro kolektyvai, vaikų klubai, vaikų globos namų, specialiųjų internatų auklėtiniai. Kartu su vaikų ir jaunimo ansambliais Atvelykio šventėje dalyvavo ir Etnokultūros centro suaugusiuų folkloro kolektyvai.

Šventės sudėtinės dalys:

1. Velykiniai papročiai, rateliai, žaidimai: supimasis, margučių rideNimas, gražiausio, tvirčiausio margučio rinkimas, pasléptu margučių ieškojimas ir kiti.

2. Kiemo ir sportiniai žaidimai: tiek velyvesniojo laikotarpio (šokinėjimas per virvutę, „klasės“, lauminėjimas, žiūrinėjimas, bėgiojimas ant kojukų), tiek senieji kuršiški ar mažlietuviški. Tęsiama akcija „Žaidė tévelis, žaidé senelis, žaidžiu ir aš“. Žaidimuose, varžybose dalyvauja ir vaikai, ir jų tėvai bei seneliai.

3. Vaikų jomarkėlis. Savo darbus susineša įvairių Klaipėdos vaikų klubų keramikai, jaunieji dailininkai ir šiaip „auksinių“ rankų meistreliai. Visi gali, kaip ir priimta jomarke, derėtis ir išsiderėti jam patikusį daiktą.

4. Amatų mokyklės: medžio drožybos, juostelių audimo, keramikos, skudurinių lélyčių siuvimo ir kitos. Mokyklėlių vedėjai – tautodailininkai, nagingi moksleiviai – jauniesiems šventės dalyviams patiki kaltukus, staklytes, adatas, molj ir savo amato paslaptis.

5. Šventės metu buvo ir improvizuota scena, kurioje visi norintys vaikų ansambliai ir pavieniai vaikai galėjo padainuoti, pamėgdžioti, minti mīslę.

Salyga: pasiodymas scenoje negali užsitęsti. Šventėje nuolat griežė vaikų ir suaugusiųjų folkloro ansamblių muzikantai. Visos Atvelykio šventės dalys persipina ir vyksta tuo pačiu metu. Šventės sumanytoja ir įgyvendintoja – Klaipėdos miesto savivaldybės Etnokultūros centro vyr. specialistė koordinatorė Valerija Jankūnaitė.

Tai pačių rengėjų būsimos šventės aprašas, nes néra ko pridurti, kaip taré – taip padaré. Tik keletas įspūdžių. 2003 m. Atvelykis (dar dažnai vadinas vaikų Velykėlėmis) išaušo šaltas ir lietingas. Atrodė, renginys nevyks. Labai apsilirkome. Etnokultūros centro salė ir kiemelis tebéra pripažintas etninės veiklos epicentras ir salelė didmiestyje, į kurią su tėvais, seneliais plaukė vaikai. Nors lijo, veiksmas pamažu įgavo dinamikos. Netrikdė priemonių, užsiėmimų, darbų darbelių gausa (turiu prisipažinti, kad iš pradžių atrodė ir perdaug visko, eklektiška), nes kiekvienas vaikas neatrodė svečias nebuvalėlis, o dauguma – takus į Kepėjų gatvę pramynę saviškiai. Atrodytų, kad tai ne vienas iš renginių, o natūralus subuvimas, tapęs Klaipėdos vaikų (dalies) savastimi. Niekas neregulamentuojama – kiekvienas vaikas žino, ką veikti, kaip veikti. Skoningą ir kiek tokiomis gamtos sąlygomis įmanoma, efektingą koloritą vaikų šventei suteikė linksmas, meniškas kiemelio apipavidalinimas. Dėl profesinių dalykų išmanymo, gero įdirbio renginys alsuoja didžiule meile ir pagarba vaikams. Vėlgi, vertinant priekabiai, mano nuomone (kiti komisijos nariai susilaikė), galima buvo apsieiti be dviejų dalykų. Pirma, kiaušinienės kepimo lauke ant laužo. Antra, Velykės vaidmens sureikšminimo. Kodėl? Nė vienam Lietuvos krašte velykiniu laikotarpiu neužtikta papročio vaikams ar suaugusiesiems kepti kiaušinienę. Kiaušinienė lauke – apeiginis Sekminiu patiekalas, per Velykas ir Atvelykų dominuoja tik virtas ir išmargintas ar išdažytas kiaušinis. Todėl norint nedviprasmiškai išreikšti pagarbatą liaudiškai šventės tradicijai kartais derėtų atsis-

kyti kad ir labai patrauklių, mėgstamų atrakcijų. Ne visada saikingas, per dažnas tų pačių apeigų, simbolių eksploatavimas niveliuoja šventinius papročius, daro šventes panasią vieną į kitą.

Kad jau ir tapęs masiniu reiškiniu, vis dar glumina tiesmukas Velykų personažo Velykės naudojimas. Velykė, ko gero, dar mitinės sąmonės laikus menanti būtybę. Daug metų ji gyvavo tik tam tikro amžiaus vaikų vaizduotėje. Tai buvo didžiausias privalumas, nes jos nesuvokiamu būdu dovanotas kiaušinis – išskirtinė vertybė. Iki Antrojo pasaulinių karų ir tuoju po jo Žemaitijoje kartais vaikščiodavo reali mergina – Velykė. Ji būdavo gražiai apsirengusi, dailaus veido, bet ją, kaip žemišką asmenį su vardu ir pavarde, pažinę, sutikę dažnai nusivildavo... Manau, kad Velykės temą, deja, reikia priskirti visos Lietuvos papročių transformavimosi sferai.

Kelmėje konkursinės apžiūros „Tradicija šiandien“ komisija turėjo galimybę vertinti du renginius. Kelmės visuomeninė organizacija liaudies kūrybos klubas „Medeinė“ pakvietė į Velykų vakaronę. Tai tradicinis renginys, nes klubo aktyvistai Kelmės kultūros centro salėje kiekvieną mėnesį inscenuoja kalendorinių švenčių, darbo papročius, rengia vakarones. Teminės programėlės laikas – maždaug pusvalandis, po to linksminamas grojant „Medeinės“ klubo kapelai. Iš gausių klubo veiklos aprašų galima numanyti, kad per vaidinimą norima perduoti liaudiškų papročių turtingumą, prasmių įvairovę. Pavyzdžiui, rašoma: „Velykos – gražiausia pavasario šventė. Pirmają jų dieną visi ilisisi, o kitomis svečiuojasi, pramogauja“. Tad ir į Kelmės kultūros rūmus antrają Velykų dieną kelmiškiai rinkosi vakaronėn „Mesk margutį per langutį“. Jėjimas tikrai velykinis – pora margučių. Mat Velykų kiaušiniai suteikia jégų, apsaugo nuo ligų ir kerų. Margutis simbolizuoją gamtos prisikėlimą, gyvybės atsiradimą ir vaisingumą. Visus susirinkusius šauniai sutiko muzikantai Jonas Mingėla ir Klemensas Kelpša. Ir, žinoma, šaunusis gaspadorius Jonas Guščikas. Kadangi Žemaitijoje Velykų antros dienos rytą buvo žinomas paprotys bégoti iš kiemo į kiemą, stengiantis beržų šakelėmis nuplakti miegalius ir aplieti juos vandeniu, tai vakaronėje pamatėme plakėjų būrij, kuriam vadovavo Birutė Jakienė. Rankose laikydami išsprogdintas beržo šakeles, jie darbavosi gan linksmai. Antrają Velykų dieną vaikai eidavo kiaušiniauti arba velykauti. Pirmiausia aplankydavo krikštatėvius ir gimines. Per vakaronę ir gaspadorius Jonas sulaukė krikštavaikių, kurie už daineles ir pasakojimus buvo apdovanoti velykaičiais. Visi vaikai ir gaspadoriaus Jono krikštavaikių sulaukė Velykų bobutės – Bronės Kleinauskienės. Jai labai dailių vežimėlių, pilnų margučių, padėjo atvežti kiškučiai. Margučiai apdovanoti vaikai ir suaugusieji, žinoma, puolė juos ritinėti. Atsinešęs porą margučių, jų galėjai parsinešti krūvą. Dar mūsų amžiaus pradžioje buvo gyvas lalavimo paprotys. Lalavimas – tai apeiginis kiemų lankymas sveikinant visus su ateinančiu pavasariu ir linkint gero derliaus bei kitų gėrybių. Būrys lalauninkų, vadovaujamas Stanislovu Janavičiaus, aplankė visus, pasveikino daina – lalinka (pavadinimas kilęs iš priedainio „vai lalu, lalu“). Gavę do-

Kairiškių Apžadų kapelių sena pušis su aukų dėžute („karbonka“) ir Nukryžiuotuoju, ant kurio rišdavo kaspinus („stončkas“). 1998 m. Janinos Čibirienės nuotrauka.

vanų, lalauninkai nepamiršo padékoti, palinkėjimus išsaikydamai dainų posmais. Šokome, dainavome apie pavasario linksmybes, tarsi ji šaukėme greičiau ateiti. Ir ačiū Zofijai Kančiauskienei, kuri rinko medžiagą, mokė šokti, dainuoti ir mums visa tai parodė. (R. Ščiglinskienė, Kelmės kultūros rūmų laisvalaikio organizatorė)

Tai 1992 m. vykusio renginio atpasakojimas. Tą patį pamatėme ir 2002 m. pavasarį. Graži salė, gražiai pasipuše, laimingi vidutinio amžiaus žmonės. Atsėdėta privalomoji programėlė. Visi atkunta – šokiai, laukiamiausia renginio dalis. Daugiau kaip per dešimtmetį bendros veiklos susišokę, susidainavę ansambliečiai. Bet kuri kūrybinė šviečiamoji iniciatyva yra sveikintina, puiku, kad vyksta tradiciniai progeniai renginiai, bet yra du „bet“. Ar nebūname įkyruoliai, siūlydami vis tas pačias temas? Žiūrovui, dalyviui būtų „jdomiau išgirsti apie“ vietinius, pačių surinktus, žemaitiškus Velykų papročius, gal būtų įmanoma juos pateikti kaip nors linksmiau interpretuojant? Kartais susigyvenusiems susipratusiems žmonėms ir didžiųjų metinių švenčių

proga pakanka tik smagios vakaronės, akcentuojant ir pri-
taikant vieną kitą to laiko paprotį, simbolį...

Kelmės rajono savivaldybės Kultūros ir sporto skyrius pageidavo, kad konkursinėje apžiūroje „Tradicija šiandien“ atsidurtų ir XXII tradicinė liaudies meno šventė. Iš bene masiškiausią iš pristatytių renginių man pačiai nuvažiuoti neužteko laiko. Šventėje dalyvavę Kultūros ministerijos vyresnioji specialistė, Kraštotoyros draugijos pirmininkė Irena Seliukaitė ir Vilniaus pedagoginio universiteto profesorius Libertas Klimka trumpai drūtai sakė, kad buvo visko.

Liaudies meno šventė – didžiausias metinis rajono kultūros renginys, organizuojamas nuo 1980 m. kiekvieną pasutinį gegužės šeštadienį. Tai savita, reikšminga, visuomenės poreikius atitinkanti veikla, kuri ugdo mėgėjų kūrybą, palaiko iniciatyvas, apima mėgėjų meno kolektyvų veiklą. Šventėje dalyvavo ne tik Kelmės krašto, Šiaulių apskritys, bet ir Žemaitijos regiono tautodailininkai bei mėgėjų meno kolektyvai. Taip pat dalyvavo ir meno kolektyvai iš Vengrijos, Lenkijos, Norvegijos, Ukrainos.

Šventėje dominuoja liaudiškas menas. Nuo pat ankstyvo ryto vyksta tautodailės darbų mugė (dalyvauja per 70 tautodailininkų iš įvairių Lietuvos vietų). Miesto aikštėje su gaminiais įzikuria pynėjai, piešėjai, drožėjai, puodžiai ir kitų liaudies amatų meistrai. Mugės metu koncertuoja liaudies meno kolektyvai. Kultūros rūmuose vyksta Žemaitijos regiono tautodailės darbų paroda, organizuojamas vaikų piešinių ant asfalto konkursas, liaudiškos varžytuvės. Pagrindinis šventės elementas – didysis mėgėjų meno kolektyvų koncertas Atgimimo aikštėje. Taip pat vyksta spektakliai vairuojamais ir svečių iš užsienio koncertai.

Pastebėta, kad, kaip ir daugelyje festivalinio pobūdžio renginių, taip ir Kelmės liaudies meno šventės mugėje daug kičo, trūksta būdingiausių Kelmės kraštui akcentų.

Išskirtinio dėmesio vertas Aukštaitijos nacionaliniame parke per Žolinę vykės renginys – „Medkopio pabaigos šventė“. Nepriekaištinga komisijai pateikta renginio dokumentacija, išsamus pristatymas tiek rašytine, tiek vaizdine forma. Vėlgi renginio matyti neteko, to, ką girdėjau iš kitų komisijos narių, nenorečiau komentuoti, nes nuomonės „plataus diapazono“. Iš to, ką skaičiau, mačiau vaizdajuostėje, – šventė daro nemenką įspūdį. Matyti, kad renginys įdomus ir vertas profesionalaus dalykinio aptarimo. Jis intriguoja geraja prasme ir norėtusi jį akivaizdžiai pamatyti. To galima tikėtis, nes Aukštaitijos nacionalinio parke direkcija, atstovaujama direktoriaus Algirdo Panavo, ir Ignalinos r. bitininkų draugija „Austėja“, atstovaujama pirmininko Vytauto Gimžausko, pasirašė sutartį, kurioje, be kita ko, yra ir punktas, numatantis ir toliau organizuoti „Medkopio pabaigos šventę“. Ją iš visų pusų nušviestę įvairiausio lygio spauda – gal verta būtų apie ją surengti atskirą diskusiją? Šventė – seminaras atliko šviečiamojos pramoginio renginio funkcijas. Pramoga išskirtinėje vietoje, nes Senovinės bitininkystės muziejueje Stripeikiuose buvo ne kokia įprasta vakarone, bet teatralizuotas mitologinis pristatymas bitininkystės tema.

Beieškant gyvosios folkloro tradicijos

Povilas KRIKŠČIŪNAS

Senokai gyvename įdomų laikotarpį. Beveik prieš pusantro šimto metų lietuvių dainų rinkėjas ir leidėjas Antanas Juška, i pasaulį paleisdamas keletą tūkstančių savo surinktų dainų, pasiguodė: „*Meilė prie dainų baigia atauštį*“. Energingasis Lietuvijos tautosakos archyvo vedėjas Jonas Balys, po šešiasdešimties metų subūrės didžiulį bendradarbių ir korespondentų būrį, „Tautosakos rinkėjo vadove“ pagraudeno: „...dainų tarpe pirmoj eilėj reikia ieškoti senesniųjų“. Tiesa, ten pat pridurdamas, kad „*užrašyti reikia viskas, nedarant didelio pasirinkimo ir vertinimo*“. O Lietuvos kaime kartu su senosiomis dainomis tuomet jau skambėjo meilės ilgesio sklidiini ar krauju trykštantys romansai, pamokančios dainos apie rūtelį darželius, mergelijų cnatą, alkoholio žalą. Vietoj abstraktaus pono anekdotuose galėjai nugirsti Augustino Voldemaro, Antano Smetonos ar kitų pareigūnų bei visuomenės veikėjų pavardes. Tačiau anojti rekomendacija nesutrukėdė vien per 1938 m. minėtojo archyvo fondus papildyti vos ne keturiasdešimčia tūkstančių užrašų. Dabar ne tik folkloro tyrinėtojai, bet ir kultūros, švietimo darbuotojai vis dažniau susimąsto: kokia gi buvo ta tikroji, gyvoji folkloro tradicija, nesaistoma jokių metodinių nuorodų?

Tikrosios tradicijos ieškoti siūlė ir konkursinės apžiūros „Gyvoji tradicija“ nuostatai. Vertinant, be kita ko, turėjo būti žiūrima į „...folkloro (dainų, žaidimų, šokių, instrumentinės ir žodinės liaudies kūrybos) autentiškumą, specifikos (žanrų, stilių, formų) išsaugojimą, tradicijų tēstinumo ir ryšio su dabartimi darną“. Kaipgi tai sekėsi realizuoti matytuose renginiuose?

Užmoju puoselėti etninės kultūros kaip gyvenimo būdo tradicijas neabejotinai išsiskiria Klaipėdos etnokultūros centro organizuojamas Atvelkyio kermošius. Atvelkis (kai kur vadinas Velykélémis) yra vaikų Velykos, tad šis projektas pirmiausia galėtų būti įdomus kaip šviečiamasis renginys. Atidesnis žvilgsnis parodo kur kas daugiau: ten ateina ma kaip į kasmetinę šventę, kurioje žinai, ką, kodėl ir kaip gali ir turi daryti. Letingas balandžio dangus neišbaidė tarisi nevaldomo, bet akivaizdžiai koordinuoto daugialypio šurmilio. Mokinukų rankdarbių mugė, amatų mokyklėlės, įvairiausius žaidimus su margučiais žaidžiantys vaikai ir koncertuojantys folkloriniai ansambliai jungėsi į vientisą kermošių uždaramė senamiesčio kiemelyje. Specialaus Atvelkyio tautosakos repertuaro nesama, taigi natūralu girdėti ir matyti kasdienes vaikų dainas apie gyvulių ir paukščių nuotykius, augesniųjų šokamus šokius. Tarsi atsitiktinai pasimaišęs dėdė mokė pramogauti ne tik su margučiais, bet ir su bulvėmis, o Velykų bobutė žaismingai aškinosi, kieno margutis gražiausias.

Klaipėda – savito kultūrinio kolorito kraštas, nors jau gerokai paveiktas žemaitiškos tradicijos. Tačiau vaikštinėdamas po jaukų kiemelį prisimeni dalyvaujasi miesto renginyje. Čia turėtų kurtis ir miestelėnų kultūra, dažnai tapatinama su gausiai besirandančiomis novacijomis. Ypač tai pasakyta apie jvairiausius trumpus šiuolaikinio jaunimo pokštus. Rasime ir mieste kurtos, bet tradicinei artimos tautosakos. Todėl besiklausydamas nuo scenos sklindančių paukščių mėgdžiojimų, pasierzinimų ar pasiderėjimų rankdarbių turguje nejučia suklūsti: ar visiems žinomų šūksnių nepagyvins koks šmaikštus naujadaras?

Keista, vos ne mistiška Agailių (Šiaulių r.) Šeštinių istorija. Prie koplyčios esantis kryžių kalnelis, nors ir miglotai, siejamas su baudžiavos metais ten plaktais žmonėmis, o šalia esantis šaltinėlio vanduo laikomas stebuklingu. Vietovė neabejotinai turi didelės energetinės traukos, nes j visiškai negyvenamą vietovę viduryje miškų kartą per metus suplūsta minios. Pagrindiniai šventės akcentai – koplyčioje aukojamos mišios, kviečiai folkloro ir kitų žanru kolektyvų koncertas ir bendros vaišės su būtinu Šeštinių atributu – virtiniais, kurių derėtų suvalginti šešis. Šventės vieta nekilnojama, aikštėlė prie koplyčios riboja užaugęs miškas. Susirinkus daugiau žmonių kebluka darosi ne tik koncertuotojams, bet ir žiūrovams, kurie ir taip dažniausiai būna tik pasyvūs stebėtojai. Gal šventė įsisiūbavo besitęsiant kolektyvų susijėjimui prie vaišių? Deja, šito nebematėme – vienu automobiliu atvažiavusi komisija stebėjo iš karto dvejas Šeštines, ir teko derintis bendrai kelionei į Vilnių.

Plateliuose (Plungės r.) būta dvių Joninių. Prijaučiantieji etninei kultūrai jas šventė prieš dieną nugriaudėjus šiuolaikiškam šios šventės variantui ir nupylus sm?giai, vėsuma birželio neprimenančiai liūčiai. Išgiedrėjės vakaro dangus gausios publikos nesukvietė, tačiau organizatoriai dėl to neišgyveno – Aldonos Kuprelytės ramiai ir nuosekliai vedama šventės eiga kaip tik puikiai tiko kamerinei vienminčių kompanijai, vedžiojamai nuo aukuro prie aukuro, nuo laužo prie ežero. Folkloro ansamblio „Platelee“ ansambliečiai pasiruošė visą tinkamų dainų arsenala – parinktos tradicinės, situacijai temiškai tinkančios dainos apie žolynus, vainiką, jo pynimą ir pan. Juk taip elgtasi ir tebesielgiama su daugeliu aiškios funkcinės paskirties neturinčiomis dainomis.

Lietūs vos nepakeitė ir Krikliniuose (Pasvalio r.) švēstų Antaninių scenarijaus. Po kultūros namuose vykusios konferencijos ir mišių patraukta vainikuoti kaimo Antanų namų durų (tiesa, anksčiau tai būdavo daroma ne viešai, o paslapčiomis ir šventės išvakarėse). Po to susiburta kaimo parke, nors lietingam orui buvo numatyta ir alternatyvi vieta. Šienpjovių vakaronę pradėjo vietinė dainininkė Felicia Adomonienė. Kartu su krikliniečiais galima pasidžiaugti šios moters atmintimi ir entuziazmu – tai jos dainas dainuoja vietinis ansamblis, tautosaką iš jos užrašinėjo Vilkiškiuose gimusi Aldona Vasiliauskaitė-Kačerauskienė ir Pumpėnų vidurinės mokyklos mokiniai. Vakaronė pradėta moralistine daina „Sesutėlas, paklausykit“. Būtent Šiaurės Lietuva laikytina tokį vėlyvomis laikomų dainų kraštu, ir jų šiam

renginyje išgirsta ne viena. Tačiau tai būta moterų repertuaro. Kartu su vyrais dainuojamos dainos, raginančios saugoti vainikelius ir neklausyti bernuželių, balansuoja ant rūmumo ir komiškumo ribos. Ar ne panašiai daugelyje koncertų elgiamasi su romansais? Užtat ne vienas veidas nušvito išgirdus Pumpėnų vyro dainuojamus valiavimus, karo dainas. Tokie motyvai tikrai būdingi šienapjūtės dainoms. Įdomus ir pats pumpėniečių ansamblio susikūrimo faktas – vyrai dainuoja iš entuziazmo, neturėdami vadovo. Šiaurės Lietuvoje, kur daina taip, kaip Dzūkijoje, negerbiama, tai labai sveikintinas reiškinys.

Daugiausia svarstyti ir abejonių komisijos nariams sukélé Stripeikiuose (Ignalinos r.) vykusi Medkopio šventė (straipsnio autorius peržiūrėjo pristatytą videomedžiagą). Pagal scenarijų tai turėtų būti bitininkų šventė. Tokiu atveju būtinas glaudesnis eilinio žiūrovo ir šventės dalyvio kontaktas, gilesnis pristatomo amato išmanymas. Situacija tarsi palanki: geroka dalis prieš šventę vykusio seminaro (taigi ir šventės) dalyvių – amato broliai ir seserys (beje, iš visos Lietuvos). Bitininkystės muziejus tam tikrai tinkama erdvė. Tačiau, atsisakius regioninio savitumo, renginio organizatoriams teko ieškoti vieno amato saity, kurie bendroje lietuvių žemdirbių kultūroje kiek marginališki. Apsispręsta remtis mitologiniai elementais, todėl pagrindinis šventės krūvis atiduotas lietuviškojo dievų Olimpo veikėjams. Šventės vyksmo dalyviais tapo ir muziejuje pasirodžiusi (tyčia ar netyčia?) jaunavedžių pora. Deja, daugelio scenarijus akcentų ir renginio vedėjų veiksmų motyvacija taip ir liko neaiški. O juk seminare kalbėta apie bičių šokius, prisiminta lietuviškoji etnochoreografija. Bitė visų rūsių tautosakoje gana populiarūs būtybė. Masiniam renginiui tai būtų vykės impulsas. Deja, juo nepasinaudot...

Tokie pirmieji išpūdžiai iš matytų renginių. Žinoma, jie dar negali pretenduoti į išsamią viso konkursinės apžiūros darbų apžvalgą. Detaliau juos paanalizuoti tikimasi būsimame etnokultūros specialistų seminarė Veisiejųose.

ETHNIC REALITIES

Fosterors of tradition and in search of the live folklore tradition

Recent articles by Nijolė Marcinkevičienė and Povilas Krikščiūnas are a comprehensive and revealing analysis of the outcome of national competitive reviews "The tradition of today" held in 2002 and 2003. It has been stated that these events and festivals have shown that in Lithuania currently not only tradition-based, syncretic, general cultural actions but also those naturally operating and emerging as folk customs and rituals exist. These are – leaping a "Grey horse" in Gražiškiai (Vilkaviškis district), washing at Easter in the village of Užupė (Kėdainiai district), the urban Little Easter for children – a festival on the next Sunday after Easter organized by the ethnocentre in Klaipėda, events in the boroughs of Pamušis (Pakruojis district) and Darsūniškis (Kaišiadorys district).

„Aukso paukštės” laureatai

Gyvybingos, žiedais
bałančios ievos

Daiva RAČIŪNAITĖ–VYČINIENĖ

Klausantis Videniškių (Molėtų r.) etnografinio ansamblio „levužė“ dainavimo atrodo, kad šios moterys visą gyvenimą dainavusios kartu: taip puikiai dera jų balsai – tiesiog limpa vienas prie kito. Tačiau, pasirodo, moteriškės susibūrusios iš skirtingu aplinkinių kaimų. Beveik prieš 20 metų (1985 m.) dainininkės krūvon pradėjo burti vadovė Aldona Četkauskaitė. Tuomet jai, kilusiai iš gretimos Želvos apylinkės (Paželvių kaimo), kilo mintis atgaivinti senasias gimtujų vietų dainavimo tradicijas bei papročius. Iš pradžių dainininkų buvo tik 6, vėliau prisijungė daugiau, o dabar nuolat koncertuoja daugiau nei 10 dainininkų.

Darbo, šeimos, jaunimo, karinių ir kitokių dainų jos mokesti iš Videniškių apylinkių kaimų senyvų moteriškių. Pamažu ansamblis sukaupė savitą, vietines dainavimo tradicijas atspindintį repertuarą. Tai Ukmergės ir Molėtų rajonų paribio dainos. Parenkant dainas, nuolatine pagalbininke ir patarėja buvo (ir iki šiol tebéra) Aldonas Četkauskaitės se-

suo Genovaitė Četkauskaitė – žinoma etnomuzikologė, daugelio autentiško folkloro plokštelių autorė.

Ypatingą vietą „levužės“ repertuarė užima vestuvinės dainos. 1995 m., viešėdamos Vilniuje, Lietuvos muzikos akademijoje, dainininkės parodė naują, turtingą įvairių žanrų, solidžią programą „Vestuvinės dainos, žaidimai ir papročiai“. Tąsyk etnomuzikologų konferencijos dalyviai – studentai, dėstytojai ir svečiai – žavėjosiu puikiu ansamblio susidainavimu, iki tol nematytais, negirdėtais rateliais. Susipažino su daugybe senovinių papročių, apie kuriuos paparino jų žinovės Stasė Stasiūnienė, Ona Paulauskienė ir kitos ansamblio dalyvės.

Daugelis „levužės“ dainų, rodos, skambančių visoje Aukštaitijoje, išskiria savais, vietiniai variantais: šiek tiek kitokiais melodijos vingiais, kitokiais poetinio teksto posmais. Savitumo dainoms suteikia ir lyrinė, šviesi ansamblio dainavimo spalva, būdinga rytu aukštaičiams, ir ypač – individualūs vedančiųjų dainininkų tembrai: Onos Paulauskienės – švelnus, lyriškas, Marytės Rinkevičienės – šiek tiek skvarbesnis, skardesnis. Išvingiuoti melodijas joms padeda darnus tariančiųjų dainininkų būrys. Beje, pastarosios dainuoja nevienodai: vienos jų taria iþprastai (tercijomis, kvartomis), kitos – bosuoja, prie antro balso pridėdamos keletą papildomų žemų garsų. Toks bosavimas (kad ir negarsus)

Molėtų r. Videniškių folkloro ansamblis „levužė“. 2004 m.

praturtina dvibalsio dainavimo skambesj, savitai kompensoja sodrių vyriškų balsų trūkumą.

Daugumos „levužės” dainų tekstai be galo ilgi, išplėto-ti. Kai kurie posmai, rodos, ir visai negirdėti. Antai mums gerai žinomoje karinėje dainoje „Aušta aušrela, šviesi pa-zarėla” žirgo pranešimas apie sūnaus mirčių apdainuojamąs subtilia metafora: *Atlėkė žirgas, purvu aptaškytas / Juodu krauju jišrašytas.*

Keista, bet tokią, iš pažiūros, trapių moteriškių repertuarę karinės dainos užima itin svarbią vietą. Jų skambesys gir-dėti daug ryžto – kartais jis dar labiau paryškinamas maršui būdingu taškuotu ritmu, tam tikrais melodijos akcentais (pa-vydzžiu, dainoje „Oi tu berneli, ką tu sudūmojai”). O mėgstamiausioje ansamblio dainoje „Oi tu ieva ievuže” dainininkės tarsi susitapatina su dainos herojumi, raginamu *j karužę jot, / Vilniaus miestą išvaduot / Ir su pergale parjot.* Dabar jos pačios, kupinos ryžto, grįžta iš Vilniaus su perglele – „Aukso paukštė” rankose.

Dainininkės tikrai jos nusipelnė. Tai patvirtina ilgas jų kūrybinės veiklos sąrašas: dalyvauta jvairiuose renginiuose, Pasaulio lietuvių dainų šventėse, seserų Glemžaičių folkloro konkurse Kupiškyje (1998), tarptautiniuose folkloro festivaliuose „Skamba skamba kankliai” Vilniuje (1995, 1997, 1998, 2002) bei „Ežerų sietuva” Molėtuose (2001) ir kt. „levužė” – dažnas svečias Molėtų ir Ukmurgės rajonų vidurinėse mokykllose bei kultūros namuose. Ansamblio repertuaras įrašytas į vaizdajuostes Lietuvos liaudies kultūros centre (1994) bei Lietuvos muzikos akademijoje (1995). Dainų garso įrašai daryti Lietuvos radijuje (1997, 1998), giesmių – Vilniaus plokštelių studijoje (1991).

„levužės” dainininkėms ir vadovei Aldonai Četkauskaitėi norėčiau palinkėti stiprios sveikatos, ištvermės ir gyvybingumo puoselėjant savo krašto tradicijas. Manyciau, gyvybingumo joms neleis prarasti pačių pasirinktas „levužės” pavadinimas: juk ieva – Gyvybės medis, gyvybingumo simbolis! Taigi nepaisydama to, kad Jūsų galvos jau vis labiau bąla ievų žiedais, linkiu Jums dar daug daug dainingų metų!

Kas moka kalbėti, tas gali ir dainuoti

Inga ZINKEVIČIŪTĖ

Šiemet dešimtmetį švęsiantis Kauno „Ažuolo” vidurinės mokyklos vaikų ir jaunimo folkloro ansamblis „Gilė” pakėri gyvybingumu, jaunatišku veržlumu ir gebėjimu atgai-vinti bei šiandienai pritaikyti senajį lietuvių folklorą.

1994 m. fizikos ir astronomijos mokytojas Dobilas Juška nutarė moksleiviams įkurti klubą, kuriame net ir didžiausi neklaužados turėtų ką veikti. Ten jie ateina ne tik iš smalsumo, bet ir norėdami išbandyti save žygiuose, išmokti groti

gitaromis, susirasti gerų draugų. Nesiukėdamas moksleivių patraukti folkloru, išradinges vadovas jiems pasiūlydavo pačios jvairiausios veiklos, tačiau vėliau, žingsnis po žingsnio, lietuvių liaudies dainos, šokiai, papročiai ir žaidimai tarsi nepastebimai prigydavo kiekvieno gyvenime. Dirbdamas klube, vadovas laikosi nuostatos, kad negabių vaikų nėra: „Kas moka kalbėt, tas gali dainuot. Kas paeina, tas gali šokt. Kas nedūsta gulėdamas, tas gali eiti į žygius”.

Praėjus metams nuo klubo įkūrimo liaudies dainų moksleivių mokyti Dobilas Juška pakvietė puikią folkloro žinovę, užkietėjusią žygeivę Astą Račinskaitę. Kartu „Gilės” klu-be atsirado ir folkloro ansamblis, išgarsinės jį po visą Lietuvą ir toliau. Turtingas ir jvairius ansamblio repertuaras apré-pia daugelio žanrų ir jvairiausių regionų folklorą, tačiau ne-maža duoklė atiduodama aukštaitiškam dainavimui. Vadovė, pati kilusi iš Aukštaitijos, ir savo mokiniams skiepijo meilę šio krašto dainoms, tačiau kad ir koks nuostabus kūrinys būdavo, jei nepatikdavo, niekuomet nebuvo brukamas per prievertą.

Astai išėjus, vadovui padėti ēmési buvęs „giliukas”, aktyvus žygeivis ir folkloro specialistas Artūras Sinkevičius. Nuo devintos klasės dalyvavęs „Gilės” veikloje, baigęs mokyklą Artūras tarsi savaimė tapo jaunimo lyderiu. Dabar abu vadovai dalijasi klubo rūpesčiais ir džiaugiasi, kad gali vienas kitam padėti.

Per 10 metų klubas išaugo ir dabar jame yra net 75 nariai – kiekvieną savaitę repetuoti renkas mažųjų ir vyresnių moksleivių bei studentų grupės. Vadovai džiaugiasi, kad kiekviena grupė jau gali pati viena surengti puikų koncertą, tačiau stipriausia komanda būna tada, kai vienon krūvon susirenka visi ansambliečiai. Tradicijų perdavimui rūpinasi ne tik vadovai, bet ir patys dalyviai – jie šiltai priima naujus narius, o lietuvių liaudies dainų ir žaidimų savo noru moko net pirmokus. Mokyklą pabaigę ansambliečiai irgi nenurims-ta – atokiausiuose Lietuvos kampeliuose buriami vaikų folkloro ansambliai.

Savoje mokykloje „giliukai” garsėja kaip folkloro projekto kūrėjai – kartu su kitos mokyklos moksleiviais suvaidino senoviškas vestuves, išgarsino spektaklį pagal Žemaitės apsakymą „Marti”, surengė konferenciją „Tautinės kultūros vieta šiandieninėje mokykloje”. Ansamblis aktyviai dalyvauja Kauno miesto šventėse „Atataria lamzdžiai”, Už-gavėnėse, Ilgėse, „Advento vakaras”, noriai koncertuoja ir tarptautiniuose festivaliuose „Skamba skamba kankliai”, „Tai žiba žiburužiai”, gatvės muzikantų festivalyje Leipcige. Smagu koncertuoti scenoje, smagu matyti džiaugsmu švytinčias publikos akis ir linksmai trepsinčias poras, gera žinoti, kad esi reikalingas. Tačiau scena „Gilei” nėra svarbiausia, svarbiausia – daina, šokiu, muzika išsakyti tai, kas širdy džiaugsmu ar liūdesiu kaupiasi. Net ir po didžiųjų festivalių, po varginančių repeticijų ir nemigos naktų „giliukai” randa laiko ir jėgų pabendrauti su kitais folkloro mėgėjais, padainuoti kartu, nors kartais, pasak ansamblio vadovo Dobilo Juškos, „dainos taip liejasi, taip liejasi, net iki penktos valandos ryto...”.

Kauno „Ažuolo” vidurinės mokyklos vaikų ir jaunimo folkloro ansamblis „Gile” dalyviai. 2004 m.

Koncertų, vakaronių metu „Gilės” nariai visą dėmesį skiria publikai, o atsigauti, drauge pabūti traukia į vadovo Dobilo Juškos sodybą Pašventupyje, kuri daugeliui jau taupo antraisiais namais. Apsirengę archeologinius laikus menančiais rūbais, susikaupę ir nurimę ansambliečiai renka si prie pačių padarytos astronominės dangaus kūnų stebyklos, ten švenčia ir kalendorines lietuvių šventes. Protėvių švenčių papročiai ir tradicijos padeda nusibraukti kasdienybės dulkes ir dvasiškai atsigauti. Lygiadienis, Jorė, Rasos, Kalėdos – tai laikas, kada „giliukai” sugrįžta prie kitokio, archajinio, gyvybės, pasaulio ir žmogaus būties suvokimo.

Vadovai su džiaugsmu pasakoja, kad jų puoselėjama tradicinė liaudies kultūra prigya ir ansamblio narių gyvenime, ne vienas jau ir savo vestuves, vaikų krikštynas atšventė pagal senoviškus papročius, dainuodami ir šokdami taip, kaip ansamblje buvo išmokę. Dažnai po to ne vienas svečias tvirtino, kad linksmesnėse šventėse néra buvęs, ir ypač girdavo kapelą, bet juk ar gali būti kitaip? Visi muzikos instrumentai su didžiausia meile savo rankomis gaminti, o ir muzikantai groja taip, kad kojos pačios kilnojasi.

Neskirsto „giliukai” švenčių į linksmas ar liūdnas, o vertina jas kaip naudingas gyvenimo pamokas. Tik pradėjė giedoti laidotuvėse jie giliausiai suvokė liaudies dainos prasmę. „Kai būna išjungiamas iki tol grojės magnetofonas ir mes užgiedame, žmonės net nuščiūva, o vėliau puola dėkoti”, – pasakoja vadovas Artūras Sinkevičius.

Ugdymami jaunąjį kartą ansamblio vadovai stengiasi neapti folklorininkais fundamentalistais, nes neapsiriboja vien senųjų tradicijų gaivinimu, bet noriai kuria ir naujas. Viena įspūdingiausią turbūt yra ansambliečių šeimos narių sveiki-

nimas vardadienio, gimtadienio proga. Netikėtai jų namus įsiveržęs dainuojantis jaunimėlis priverčia šypsotis ir jauną, ir seną, o kitas, žiūrėk, ir susigraudina, tokią netikėtą dovaną gavęs.

Kad ir kur būtų – mokyklos scenejoje, miesto skvere, po bažnyčios skliautais – „Gilė“ išskirkia ne tik energija, jaunatišku maksimalizmu, bet ir siekiu eksperimentuoti: tai tradicinį skudučių kūrinj varpais sugroja, tai advento dainą gitaroms aranžuoja. Naujas ir modernus tradicinio kūrinio atlikimas šiuolaikiniams jaunimui dažnai padeda geriau suvokti jo prasmę, šių dienų kontekste išvysti senąsias tradicijas.

Gera žinoti, kad didelio „Gilės” klubo vadovų entuziazmo ir triūso dėka etninės kultūros vertybės randā atgarsj jaunose širdyse. Džiugu, kad „Gilės” folkloro ansamblis gyvena kaip graži darni šeima, kurioje saugomos ir puoselėjamos senolių tradicijos. O ansamblio nariams norėtusi palinkėti, kad iš kiekvieno „giliuko” išaugtų po didelį ažuolą, puošiantį mūsų gimtąją žemę.

Paširdžius kerbenantys verpetai

Zita KELMICKAITĖ

Jau dvidešimt penkeri metai, kai dainuoja ir šoka Kaišiadorių žmonės – folkloro ansamblis „Verpetė“. Kai 1978 m. iširo Lietuvos veterinarijos instituto vyru ir moterų vokaliniai ansambliai, radosi liaudies dainas norinčiųjų dainuoti būrys. Chorvedei Reginai Girčienei buvo leista vadovauti pagal pareigybię, bet po kelių mėnesių vadovauti kolektivui atėjo tuometinis studentas Rimantas Sliužinskas, dabar žinomas etnomuzikologas, Klaipėdos universiteto profesorius. Tie sveiki, tikro kaimo véjo nugairinti vyrai ir stotingos moteriškės, manau, buvo tikrieji tradicinės lietuvių liaudies muzikos universitetai būsimajam profesionalui, vėliau gyvenimą susiejusiam su tradicine kultūra. Kai ansamblis émė ryti vis daugiau studijoms ir būsimai karjerai skirto laiko, „Verpetės” gyvenime atsirado kitas labai svarbus vyras – Antanas Bernatonis. Kauno veterinarijos akademijos docentas, mokslų daktaras visa esybe pasinérė į šio ansamblio gyvenimo, dainų ir šokių verpetus. Ne veltui iki šiol jis pelnytai vadinamas ne tik ansamblio siela, bet ir amžinuoju jų dvasios vadovu.

Keistas tas Kaišiadorių raijas – nei dzūkai, nei aukštaicių. Tačiau tarp savujų ansambliečiai turėjo juodaplaukę, degančią akių ir stipraus, sodraus balso moterį Valeriją Jankauskienę iš Paparčių kaimo, kurios giminėje mokėta daug skambų dzūkiškų dainų. Ir Rimantas Sliuzinskas, ir Antanas Bernatonis skatino ir bakino ansambliečius, kad jie nesidairyty po svetimas vietoves, o žiūrėtų savo krašto tradicijos. Taip vėl iš naujo buvo „atrastos“ tame krašte gyvenusios garsiosios Onos Grigaliūnienės dainos ir kiti ten gyvenę dainingieji deimančiuakai – Ona Antanavičiutė–Lankienė, Veronika Puidokaitė, Ona Jančiauskienė ir kt. „Verpetos“ žmonės niekada neatsisakydavo būti nei dideliame būryje – Dainų šventėse, tarptautiniuose folkloro festivaliuose, – nei pakoncertuoti siauram specialistų būreliui. Tuos žmones vienija noras būti kartu, gebėjimas sodeliškai solidžiai, bet ne „pasikelus“, ne poniškai, o nuosirdžiai, iš dūšios bendrauti su klausytojais.

Labai dažnai ansamblis išgarsėja arba būna atpažystamas iš kokios akin ar širdin kritusios vienos dainos. Manau, kad „Verpetą“ taip pat turi tokią dainą. Kai Valerija Jankauskienė užtraukia „Marčios kasos sulig juosta,/ Iš kaselių saulė teka,/ Iš vainiko rasa krenta“, taip ir surkerbena kas paširdžiuose... Gražu, graudu... Ir smagu, kad tokiamie miestelyje kaip Kaišiadorių dabar ne tik apie paukštyną ir rūkytas vištas visas gyvenimas sukasi. Labai džiaugiuosi, kad šių metų „Aukso paukštė“ nutūpė po „Verpetos“ kraigu. Kai stebi dabartinio ansambllio pasirodymus, nustumbi matydamas ir jausdama tų žmonių nuosirdumą, tikrą pašutimą ir vidinę energiją. Instrumentinės grupės vadovas

Šoka Kaišiadorių folkloro ansamblis „Verpetą“.

Dainuoja Kaišiadorių folkloro ansamblis „Verpetą“. Centre – vadovė Valerija Jankauskienė. Ramūno Virkučio nuotraukos.

Vilmantas Kratavičius, manau, užkurs dar ne vieną smagią polką, supūs dar ne vieną ragą ar daudyčių garsyną. Net moterys per tą dvidešimtpenketį nepaseno, tik šiek tiek sidabru pasipuošė... Bet su daina, muzika ir paukščio giesme tikrai visi ilgai jauni būsim. Netikit?

Tarp žemės ir dangaus

2003 m. „Aukso paukštė“ apdovanota tautiška kapelija „Sutaras“ (Vilnius). Ši nuo 1988 m. gruodžio 30 d. koncertuojanti profesionalių instrumentalistų grupė jau sulaukė pripažinimo ne tik Lietuvoje, bet ir jvairiose pasaulio šalyse. „Sutaras“ plėtoja ir leidybos (su prekiniu ženklu *kukū*) bei koncertinės agentūros veiklą. Kolektyvo iniciatorius, vadovas ir, kaip jis pats sako, „motoras“ yra Antanas FOKAS. Apdovanojimo suteikimo proga su juo kalbėjos tradicinės muzikos atlikėja, etnoinstrumentologė Gaila KIRDIENĖ.

G.K. Papasakokite, kaip tapote muzikantu, ar turėjo įtakos Jūsų šeimos ir gimtujų Telšių muzikinės tradicijos?

A.F. Visi dėdės buvo puikūs dainininkai ir pokario metais grojo akordeonais. Dainuodavo ir mama. Akordeonas atrodė lyg stebuklas: „Įsivaizduoji, groja akordeonu!“ Žmonės seniau labai gerbdavo muzikantus, pavydėdavo tiems, kurie moka padainuoti ar pagroti. O kalbant apie dar gilesnę praeitį, tai muzika buvo apskritai dievų menas ir prie jos galėjo liestis tik išrinktieji, bet tai – jau muzikos istorija...

Buvau nuvestas į Telšių muzikos mokyklą, mama norėjo, kad gročiau akordeonu. Jie tuomet būdavo dideli, o aš – mažiukas, sulig stalui, todėl man pasiūlė metus pasimokyti skambinti pianinu. Sekėsi labai gerai, todėl patarė (mat mokyklos buvo likę tik šešeri metai iš septynerių; akordeono būtų reikėję mokyklos penkerius metus) specialybės nekeisti. Po to baigiau Šiaulių aukštesniają muzikos mokyklą (...).

Buvau judrus vaikas, muzikos pamokų nelankydavau po pusę metų. Mane „suspausdavo“, nuvesdavo vos nesurišta į muzikos mokyklą – nes mokytoja turėjau ypatingai „kieštą“. Tokia buvo Irena Dilevičienė, nusipelnusi fortepijono mokytoja, išugdžiusi daug laureatų. Būdavo, per dvi savaites mes paruošiam specialybės programą ir išlaikom visus egzaminus, išskaitas ir paskui vėl dingstam (...). Pats įsivaizdavau, kad esu geras mokinys (...). Tekdavo pažaisti, išbandyti jėgas grojant ir kitais instrumentais, pavyzdžiui, atidarančių dainų šventę su draugais pūsti fanfaras trimitais.

G. K. Kada susipažinote su folkloru, liaudies muzika?

A.F. Mano gyvenime viskas sprendėsi labai aiškiai. Baigęs aukštesniają mokyklą pradėjau dirbtį muzikos mokykloje fortepijono specialybės mokytoju. Tada išėjau į kariuomenę, ten dirbau *dūdų orkestre*: ir dirigentą pavaduodavau, ir *dūdom* grodavau, ir akompanuodavau, galėdavau ir repeticijoms pavadovauti, ir bet kokius didelius kūrinius pagroti solo. Todėl patikėdavo ir orkestriui diriguoti. Tuomet liaudies muzika visiškai nesidomėjau: domėjausi džiazu, roku, turėjau ir tebeturii didžiulę plokštelių kolekciją (pirmosios buvo „Led Zepelin“, „Deep Purple“, Errol Garner, Herbie Hancock ir pan.).

Draugai, sužinojė, kad po kariuomenės nuėjau dirbtį į Lietuvos folkloro teatrą (iš pradžių jis vadinosi Liaudies buities muziejaus Liaudies muzikos trupe), negalėjo patikėti. O buvau pakviestas todėl, kad tuo metu kažkuris trupės muzikantas turėjo išeiti į kariuomenę ir Povilui Mataiciui parekomendavo būtent mane. Kariuomenėje tarnavau su Vytautu Kernagiui, Vytautu Rumšu (dab. Akademinio teatro direktoriu), Sigitu Račkiu. Buvome subūrė estradinę grupę, kartu muzikavome, grodavome šokiams, koncertuodavome ne tik po visą „pribaltijskij vojniennyj okrug“, bet ir aukštosiose mokyklose, pavyzdžiui, VISI (Vilniuje) – turėdavome didelį pasiekimą.

Lietuvių folkloro teatras buvo profesionalus valstybės išlaikomas kolektyvas, įkurtas 1974 m. Povilas Mataitis pasiūlė butą, atlyginimą, ir „nuėjau į folklorą“. Iš pradžių buvau artistas, po pusės metų jau koncertmeisteris, dar po metų – inspektorius. Daug gastroliuodavome, būdavau atsakinčias už keliones ir menines programas, atlikėjų parinkimą, aranžuodavau kūrinius, mokydavau dainuoti ir choristus. Teatre dirbau 15 metų, beveik nuo jo įkūrimo iki gyvavimo pabaigos (1990 m.), dalyvavau visose programose kaip vedantysis, koncertmeisteris.

Tuo metu ieškojau, kur tėsti studijas. Nusprendžiau stoti į Lietuvos konservatorijos (dab. Muzikos akademijos) Klaipedos fakultetus, liaudies instrumentų vadovo (muzikos mokytojo, kultūros švietimo darbuotojo) specialybę. Ten buvo sudarytas specialus studijų kursas. Galiu drąsiai pasakyti, kad „savarankiškai organizuotas universitetas“ man buvo Folkloro teatras. Studijuodamas fakultetuose neturėjau ką veikti: viskas seniai perskaityta, susipažinta ir su archyvu įrašais, ir su literatūra, kadangi teatre rengdami programas stengdavomės surinkti visą medžiagą, kurią galima rasti apie temą (muzikos instrumentą, pavyzdžiui, kankles ir pan.).

G.K. Kaip susikūrė „Sutaras“, kokia jo veiklos pradžia?

A.F. 1988 m. baigiamajam Klaipedos fakultetui egzaminiui reikėjo surengti mano paties vadovaujamą liaudies muzikos kolektyvo (orkestro) pasiodymą – taip ir susibūrė „Sutaras“. Su muzikantais parodėme programą, komisija (ir įžymus rusų etnoinstrumentologas Igoris Macijevskis) linkėjo nemesti, toliau muzikuoti – taip ir įvyko. Aišku, kolektyve pasikeitė daug žmonių, daug veidų; bet čia kaip gyvenimo traukinys: kas pavargsta, to néra laiko laukti.

Netrukus (tais pačiais 1988 m.) ir Zita Kelmickaitė pasiūlė ateiti dirbtį į „Ratilio“. Nors ir būdamas labai užsiėmęs, nes tai buvo jau trečias kolektyvas, sutikau. „Sutaro“ mesti nenorėjau, nes nė viena motina nemeta savo vaiko (...). Kaip žemaitis nemégstu ir mėtytis.

Pirmaoji „Sutaro“ sudėtis – Folkloro teatro muzikantai: Eimantas Gurskas (smuikas), Sigitas Rubis (smuikas), Gintautas Paukštis (baigęs Lietuvos muzikos akademiją violončelininkas, groja *bosu*), Linvydas Aleknavičius (klarnetinininkas; mokėsi Vilniaus J. Tallat-Kelpšos aukštesniojoje muzikos mokykloje) ir Antanas Fokas (bandonija ir kiti dumpliniai). Penki žmonės – optimalus variantas, ne per daug, bet galima daug ką atliki.

Kapelija „Sutaras“. Ramūno Virkučio nuotrauka.

Senoviškas pavadinimas *kapelija* (o ne *kapela*) pasirinktas todėl, kad ir muzika senų laikų, o *sutaras* – Pranas Puskuonis rašė savo knygose, kad suvalkiečiai taip sako, jei kančlių ar kitų muzikos instrumentų garsai sutaria („sutariantys garsai“). Nors minėtos sudėties kapelija būdingesnė Šiaurės Rytų Aukštaitijai, tačiau, žinoma, grojome ir žemaitišką muziką – pats žemaitis, kaipgi negrosi. Bet ir sutartinės, ragai, skudučiai muzikantams nebuvome naujiems, viską buvome išbandę teatre. Tiesiog reikėjo pasirinkti, kokius numerius atlikti: buvome pajėgūs, ir repertuaro pakako, kad nedubliuotume tų pačių kūrinių. Programoje turėjome ir tarmiškų pasakojimų, anekdotų, dainų. Stengėmės įtrauktį kuo daugiau instrumentų: Peterburgo armoniką, cimbolus (tuomet turėjome neblogus, kuriais buvo galima groti), aišku, ir smuikus, bandoniją, basedlą. Griežėme ir mažesniais ansambliais.

Iš pradžių, kaip naujas kolektyvas, jautėme folklorininkų nepasitikėjimą. Atsimenu, kad jau surengę keletą koncertų, įrašę įrašų radijui, nuéjome groti į festivalį „Skamba skamba kankliai“. Grokit, sako, yra prie Universalinės parduotuvės takelis, ir grokit. Net j senamiestį niekas nejsileido. Tai mes ir grojome – tokia buvo pradžia. Laikas buvo įdomus. Kadangi turėjome ryšius ir žinojome, kad groti mokame, tai priėmė į prie Filharmonijos veikusių koncertinę organizaciją „Tonas“ (jai vadovavo Laimis Vilkončius). Taip

vos po trijų mėnesių nuo įsikūrimo tapome Filharmonijos kolektyvą. Turėjome programą, bilietus, išvažiuodavome keturioms penkioms dienoms, kaip tuomet buvo madinga, į kaimus. Publikos susirinkdavo nemažai (du trečdaliai salės), patys apsimokėdavome viešbutį, ir dar likdavo. Nuobodžiauti nebuvavo kada, bet labai plėstis irgi nebuvavo kaip. Pradėjome reklamuotis, sukūti filmuką, įrašėme pirmąją plokštelę („Pagaminta Lietuvoje“, mes vadiname angelais, nes jie pavaizduoti viršelyje; 1990 m.). Taip kaupėsi įdirbis, „avansas“. Paskui parengėme kitą, smulkiosios tautosakos, programą („Su šutka galvos neprakulsi“), ją irgi parodėme per festivalį „Skamba skamba kankliai“. Jau tais metais, nors dar ir atsargiai, pradėjome vystytis ir koncertinės agentūros užuomazgos. Pasikvietėme į festivalį muzikantą iš Anglijos, surengėme jam koncertų turą. Vėliau buvome pakvietę į flamenko baletą, ir olandus, danus, vokiečius, tuvius.

G. K. Seniai kirba klausimas, kam instrumentalistų kapelai reikia dainuoti? Gražu, kai vyrai užtraukia šienapjūtės dainas... Bet instrumentinis ir vokalinis mąstymas muzikoje skirtasis, pavyzdžiu polifoniniuose skudučių ragų kūriniuose, galima sakyti, jokios sąsajos su verbaliniu tekstu nėra.

A. F. Jeigu reikia, padainuojame *a capella* tikras dainas, sakykim, valiavimą ar karinę istorinę dainą. Bet koks muzikantas ima ir uždainuoja kupletus, prie šokių natūraliai

iškyla reikalas pridainuoti. Tai natūralus lietuvio bruožas, nes lietuviai apskritai yra labai kūrybingi.

G. K. Gal tada žmonės geriau supranta?

A. F. Nepasakyčiau... Galų gale, pats gražiausias instrumentas – tai žmogaus balsas, su tuo niekas nesiginčia. Atlikimą tik puošia, jei prie instrumento prisideda kita spalva ir dar su kažkokiu žodiniu tekstu. Tie, kurie šoka, ir negirdi, ką ten dainuoja. Jiems svarbiausia ritmas ir „užvedant“ melodija – tada jie smarkiau užtrepsti. Išvis, kas yra šokis? Emocinė iškrova. Jei muzika patinka, šokėjas ir smarkiau sukasi, ir trepsi – linksmiau šoka.

G. K. Instrumentinės liaudies muzikos atlikėjai laveruoja tarp profesionalumo ir mėgejiškumo. Nors ir turi kelis aukštosios muzikos mokyklos diplomus, tenka kovoti už savo, kaip profesionalo, statusą. „Aukso paukštė“ – mėgėjų meno nominacija.

A.F. Apsidžiaugėm, kad galų gale mus priraše prie saviveiklos... Tai daugiau filosofinis klausimas, susiduriame su gyvenimo realybe. Folklorinis judėjimas niekada nepretenavo į profesionalizmą: „Groja žmonės kažką, ir gerai“. Tai – bendravimo forma, bet jos rodyti scenoje gal ir nereikėtų. Net ir gera kaimo dainininkė, užlipusi į sceną, visų pirma apsidairo, ar ją mato – ji pradeda dirbtį publikai.

G. K. Lietuvių liaudies muzikantai neretai jau ir kaime turėjo profesionalų statusą, ypač tie, kurie grieždavo ir vestuvėse.

A. F. Tai buvo kita aplinka – kai groji šokiams pažystamiems (...). Bet kai groji scenoje, kur žmonės nusipirkę bilietus laukia, kad tu kažką parodytum, negali programos pateikti saviveikliniu lygmeniu (...). Tai yra juvelyrka, negali kapoti kirviu. Turi maksimaliai surepetuoti, paaranžuoti, surasti tinkamą skambesį. Galbūt iki šiol ir išsilaikėme šioje sferoje, kad tą pačią, nors ir primityvią, muziką stengėmės pateikti šiuolaikinėms ausims ir kitoje kategorijoje. Atsižvelgi, kaip buvo tradicijoje, bet ji gal ne visada mums tinka scenoje.

G. K. Kaip susipažištate su tradicija?

A. F. Perklausyti įvairių archyvų įrašai, taip pat ir prieškariniai. Kiek tenka pagroti su kaimo muzikantais, tiek, specialiai pas juos nuvažiuoti nebeturime laiko. Kitas dalykas, galvoju, kad dabar yra pririnkta pakankamai medžiagos. Tieki, kad tu tik suspék ją pasižiūrėti (...).

G. K. Galima būtų gilintis į tradicinio intonavimo, regioninio ar individualaus atlikimo stilistikos dalykus...

A.K. Į smuiko intonavimo dalykus reikia atsargiai žiūrėti: ar tai tradicija, ar atsitiktinumas (...). Palyginkime su pučiamaisiais instrumentais, pavyzdžiui, lumzdeliais – jokių ten dermių néra, muzikantas išgręžė skylutę ne vietoj ir todėl taip grojo. O mes nusivažiuojame iki absurdo, aiškinamasi, kad tai originali lietuviška dermė.

G.K. O kaip dėl tradicijos, kuri tokius dalykus reglamentuoja?

A.F. Kodėl vienam muzikantui tradicija leidžia, o kitam ne? Tiesiog tam muzikantui taip pavyko. Ir tas pats muzikantas neužsisėdi, su kitu lumzdeliu jis groja jau kitaip, nes tai priklauso nuo instrumento.

G. K. Gerai, bet dar yra ir stilius. Instrumentinę liaudies muziką galima vertinti kaip atspindinčią tam tikro laikmečio, taip pat ir regiono, stilių. Įsivaizduoju, kad ateityje profesionalų kolektyvai liaudies muziką galėtų atlkti (ir būti vertinami) panašiai, kaip dabar muzikos ansambliai, pasirinkę tam tikrą epochą ir stilių (senosios muzikos, renesanso, baroko, naujosios muzikos ir pan.).

A. F. Tai priklauso nuo publikos. Jeigu tai bus mokslinė konferencija, kurioje reikia pailiustruoti tam tikro regiono muzikos savitumus, tą galima daryti. Bet jei einu į sceną, dalyvauju kokiame nors *world music* renginyje, darau taip, kad būtų įdomu klausyti šiuolaikiniams klausytojui, kuris pakankamai išmano muzikinius žanrus ir sroves, yra reiklus. Harmonijos problemas spręsti reikia konferencijoje, bet ne scenoje. Sakys, važiuok namo ir ten spręsk.

Užtat mums natūraliai išsvystė džiazo programa. Ir ji ne vienintelė, mes linkę į muzikos [stilių, žanrų] samplaiką, nenorime užsidaryti interpretaciniame ar lokaliniame rate.

G. K. Kokia „Sutaro“ programų (ir leidinių) raida: nuo „Protėvių šauksmo“ iki „Išpilk alaus“, romansų, džiazo, *world* muzikos? Ką planuojate ateityje?

A. F. Planuojame žanrines programas. Man, kaip leidyba užsiimančiam žmogui, nelabai įdomu, kai išeina 214-asis CD, o Jame vėl kelios sutartinės, keli maršai, kelios šienajapūtės, meilės dainos, ir tiek. Vienas iš kito groja, pergrąja, lyg daugiau nieko ir nebegalime. Tas [siekiis] atispindi ir „Sutaro“ leidiniuose: „Pripilk alaus“ – vaišių dainos ir šokių muzika. Kitame surinkome meilės dainas ir romansus. Galvojame ir kitas programas rengti žanrinėmis nuotaikomis (pagal kokią nors temą ir žanrą, nesiblaškydami po regionus, nors regioniškumo neišvengsi). Mes nebègsime [nuo folkloro], estrados nedarysime.

G. K. Bet *world*, vadinančią pasaulio muziką, galite daryti?

A. F. Galime ir turime tokį planą. Tai yra populiarau, aktualiau, galbūt įdomiau negu „kruvina“, labai autentiška tradicija. Negalime, pakilę nuo kompiuterio, lėkti, apsigobti nuometais ir vaidinti. Gyvenimas keičia ir žmones, ir tempus, mąstymą. Jei labai „užsiciklinsime“ autentikoje, prarame dalį klausytojų ir gerbėjų, apskritai nors kiek suinteresuotų liaudies menu.

G. K. Egzotika (turiu galvoje savitą lietuvišką muziką) taip pat gali būti įdomi – ar savo namuose, Europoje, vis tiek pranašu nebūsi?

A. F. Priklauso nuo pateikimo. Hanoverje (per *Expo'2000* parodą) priešpriešais stovėjusiuose paviljonuose grojome mes ir airiai. Kad vieni kitiems netrukdytume, nusprendėme pagroti kartu. Ir kas išėjo, kokia egzotika: nei airių, nei lietuvių – afrikiečių muzika, tikras nonsensas... Viską reikia daryti protingai. Galime kur nors Vakarų Europoje, didžiausioje konferencijų salėje pagroti ragais, skudučiais. Viskas gerai, 10 minučių pasiklausys mūsų, bet pasukui pradės skirtystis. Dvi paras klausyti gali tik specialistai.

G. K. Papasakokite apie grojimą kavinėse, restoranuose. Nuo kada juose grojama liaudiška muzika?

A. F. Neturime Raimundo Paulso, mūsų estrada tebéra, galima pasakyti, „šortų stadijoje“. Ką galime parodyti turistams, apsilankantiems bent jau geresnio lygio restoranuose ar kavinėse? Mūsų publika („naujalietuviai“) užsako tik tai, ką transliuoja „Ruskoje radio“ ir pan. Tai jų kartos ir skonio muzika, o iš tikrujų – „plastikinis menas“, kaip sakoma. Dabar, kai pasaulis vienijasi, labiau išprususiems žmonėms ką gali parodyti? – Savaime krypstį į autentiką, gilesnes ar transformuotas tradicijas. Atsirado poreikis, turistai pradėjo važiuoti nebe tik į Maskvą ir Peterburgą, bet ir į Vilnių, Trakus. Jei to poreikio nesuprastą restoranų savininkai, jie, žinoma, neleistų groti. Bet tik žiogai pievose groja nemokamai, jei esi muzikantas, tai turi pragyventi iš muzikos. Pažiūstu daug profesionalių muzikantų, dirbančių benzino kolonėlėse ar taksistais. Bet man pasisekė, aš pragyvenu iš savo profesijos.

Praplėtėme ansamblio sudėtį, nes turėjome keletą vietų, kur groti. „Sutare“ yra griežę ir Marijus Šnaras (smuikas, altas, gitara), Bronislovas Glovickis (smuikas), Medardas Trimonis (birbynė). Dabar kapelijoje muzikuoją ir smuikininkė Edita Narmontienė (baigusi Lietuvos muzikos akademiją, groja ir LRT lengvosios muzikos orkestre), smuikininkė, etnomuzikologė Audronė Vakarinienė (du kartus baigė Lietuvos muzikos akademiją; dirba Lietuvos liaudies kultūros centre), Laimutis Žemaitis (klarnetas), Raimondas Gužauskas (basedla), etnomuzikologas Kazimieras Šermukšnis (bandonija). Visi ansambliečiai groja įvairiai muzikos instrumentais, ne tik dainuoja, bet ir šoka. Svarbiausia – mobilumas ir lankstumas, tik taip galime išlikti.

G. K. Tikrai nedaug yra žmonių, kurie savarankiškai, be jokio darbo valstybinėje institucijoje, pragyvena iš liaudies (tradicinės, etninės) muzikos. Gal tą lémė vadovo, vadybinko talentas, gebate numatyti, kas taps populiaru? Kur glūdi tokios sékmės priežastys?

A. F. Yra paprasčiau. Gali landžioti, bégioti, bet be nuoseklaus kasdienio darbo, fanatizmo, rezultato nebus. Tiek fanatikai suka tuos motorus. Kiekviename kolektyve yra keli iniciatorių, kurie veda, visi kiti tiktais pritaria. „Sutaras“ kažkada buvo UAB, per penkerius metus pribrendo reikalas tapti personaline įmone. Kitas dalykas, kad pats turi visiškai atsiuduoti: nebelieka aštuonių valandų darbo dienos, dirbi ir sirgdamas, ir alkanas, galvoji apie darbą ir miegodamas. Esi visas darbe – tada jis tave išlaiko. Dabar vadinasi vadybininkas yra žmogus, kuris administruoja visą veiklą, ir įrašus, ir gastos.

G. K. Kas paskatino imtis muzikos įrašų leidybos?

A. F. Kaip sakiau, visą gyvenimą (nuo keturiolikos penkiolikos metų) domėjausi plokštélėmis. Ir kai dirbome pas Povilą Mataitį, turėjau idėjų, kurias siūliau. Pirmoji „Sutaro“ plokštélė taip brangiai kainavo, kad pagalvojau, kam kitiems mokėti didelius pinigus, kai pats galiu tą padaryti. Kiti gamintojai kartais ir neįvykdavo reikalavimų, pavyzdžiu, vietoje spalvoto viršelio atspausdina juodą balą. Todėl ir pradėjome leidybą, ir aš nesigailiu. Gerai, kad turėjome kolektyvą, turėjome ką įrašinėti. Pagal profesinę leidėjo etiką

reikia sąžiningai atsiskaityti su įrašų gamintojais, su atlikėjais. Jei to neturėtume, kompaktinė plokštélė kainuotų žymiai brangiau.

G. K. Kodėl tokie pakilūs, romantiški pavadinimai?

A. F. Vis tiek pradėjome nuo sutartinių, ragai, daudytės... Galėjome pavadinti „Balsai iš po žemiu“, „Dūsavimai be galo“... Pavadinimas turi būti paprastas, skambus, neilgas. Ir programa, kaip amerikonai sako: „Pirmas kūrinys turi būti pats geriausias, o visi kiti dar geresni“. Yra tam tikra dinamika, tiek programos, tiek koncerto ar vakaro. Kitąkart aplinkybės padiktuoja – taip išleidom kompaktinę plokštélę „Radijo bangomis“ (1998 m.). Du kartus Olandijoje turėjome gyvą dviejų valandų, vos su dvieju minučių pertrauka, transliaciją. Gavome tos medžiagos kopiją, pažiūrėjome, kad galėtume ją išleisti: „Radijas transliavo, radija ir padarom“.

Leidžiame ir kitų kolektyvų albumus bei kitokius leidiñius. Ką tik išleistas trigubas šokių albumas „Šoks broliukai šokinj“, rengiami leidiniai „Raseinių krašto dainos“ (sudarytoja Loreta Sungailienė), du ansamblio „Vilnelė“ albumai, vyrų chorų „Varpas“ jubiliejui skirtas albumas, parengtas „Sutaro“ dešimtmiečiui paminėti skirtas albumas „Senos naujienos“, baigiamas montuoti DVD „Muzika mano gyvenime“ („Sutarui“ penkiolika metų). Dar apie „Sutarą“ žiūrėkite <www.sutaras.lt>, online <shop.sutaras.lt> (internetinė prekyba).

Nacionalinio radijo muzikos laidas vedu nuo 1992 m. Jau trejetą metų laida vadinasi „Skambanti planeta“ (...). Daug kur galėčiau gyventi, bet esu prisirišęs prie savo krašto. Nenoriu, kad išsitrintų lietuvių muzikos savitumas. Turime sugebėti pateikti autentiką šių dienų kontekste, bet ne per coca-cola's prizmę. Esu nacionalistas geraja prasme.

ETHNIC REALITIES

Laureates of “A Golden Bird”

In March 2004 the best companies from the Lithuanian countryside, those of children and urban and instrumental folklore for the year 2003 were granted “Golden Birds” that were founded by the Lithuanian Folk Culture Centre five years ago. Four articles designed to this event have been combined into a minni series.

The specific singing character of Aukštaičiai from Videniškiai (Molėtai district) in their “levužė” (bird-cherry tree) has been discussed by Daiva Vyčinienė, “Gile” (acorn), the ensemble of children and youngsters from the secondary school “Ažuolas” (oak tree) in the city of Kaunas practising not only music making but also walking trips has been presented by Irena Zinkevičiūtė. The route towards the recognition of “Verpetas” (vortices) from the township of Kaišiadorys has been described by Zita Kelmickaitė. The ethnomusicologist Gaila Kirdienė has interviewed Antanas Fokas the leader of the national orchestra “Sutaras” – it has turned out that traditional instrumental folklore may occur as an impetus for synthesizing different modern musical genres.

Butėnų kaimo kryžiai

Aldona MURMIENĖ

Kai niekas jau šioj žemėj Tavęs nesupras,
Klaidingai apkaltins, pasmerks,
Ištieski į kryžių be žodžių rankas –
Ir akys daugiau nebeverks.

Nors visas pasaulis užmirš ir apleis,
Jau niekas Tavęs nemylės, –
Dvasia bent paženki Golgotos keliais –
Taip skaudžiai širdis nekentės.

(iš „Gavėnių giesmių“)

Žmonija niekuomet nebuvo abejinga savo tradicijoms, nes jos dvišakai jungė kartas. Viena iš giliaprasmių ir originaliausią lietuvių liaudies tradicijų buvo kryžių statymas. Taip buvo įkūnijamas žmonių skausmas, dvasios nerimastis, praradimai ir viltis. Iš mus prakalba meistro išradimumas ir tradicijų tasa.

Galima pasidžiaugti, kad sovietmečiu né vienas Butėnų kaimo (Svėdasų apyl., Anykščių r.) kryžius nebuvo išniekintas. Dauguma jų patys papuvė ir buvo sudeginti, o akmeniniai ir metaliniai kryžiai pervežti ant artimųjų kapų.

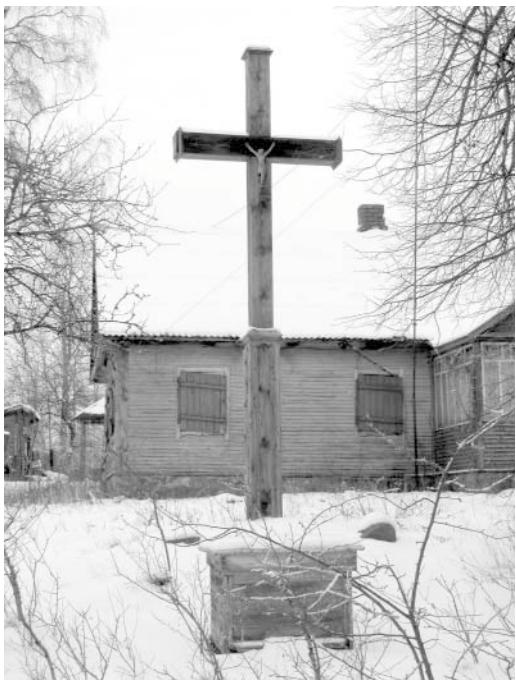
Kaimo kryžius. Vakariame kaimo gale keliukas bėga tolyn į vakarus, į vienkiemius, vadinaus Kūdriais, kitas –

tiesiai į šiaurę, trečias – į pietus. Tai kryžkelė. Kryžkelėse lietuviai statydavo kryžius, kad nesivaidentų, kad nepaklystų. Ten stovėjo didelis smalingas pušies kryžius. Nebuvės puošnus. Dievo kančia buvusi lyg po stogeliu. Kryžius papuvė, nes buvo statytas XIX a. (Papasakojo Vitalius Baronas, g. 1915 m.)

Vinco Mikėno kryžius. Į vakarus, už 2 km nuo vakarinio kaimo galo, Vinco Mikėno sodyboje, vienkiemyje, vadinais Kūdriais, stovėjo kryžius. Jis buvo pastatytas tuo pat metu, kaip ir sodyba, – 1912–1914 m. Kryžius nebuvo puošnus. Kryžius dirbo daugiausia patys šeimininkai.

Kolūkio laikais vienkiemis buvo sunaikintas, šeimininkai namus pasistatė Butėnų gyvenvietėje. Kryžius liko senojoje sodyboje. Kadangi kryžius buvo papuvės, tai jį sudegino. (Papasakojo Otilija Mikėnaitė.)

Jono Juozėno kryžius (1 pav.). Nuo vakarinio kaimo galo į pietus, pamiskėje netoli Šventosios, puikuojasi Juozėnų sodyba. Jono tėvai 1911–1913 metais jau gyveno šiame vienkiemyje. Jonas buvo išvykęs į Ameriką užsi dirbtį pinigų. Jis pasižadėjo Dievui: jeigu laimingai perplaiks vandenyną ir sugrįš į tėviškę, pastatys kryžių. Jonas

1 pav. Jono Juozėno kryžius.
Vlado Ščiavinsko nuotrauka.

2 pav. Rimanto Janilio kryžius.
Vlado Ščiavinsko nuotrauka.

3 pav. Povilo Prūso kryžius.
Vlado Ščiavinsko nuotrauka.

4 pav. Žemaičio kryžius iš kiemo pusės.
Vlado Ščiavinsko nuotrauka.

5 pav. Žemaičio kryžius iš gatvės pusės.
Vlado Ščiavinsko nuotrauka.

6 pav. Žemaičio kryžiaus fragmentas.
Vlado Ščiavinsko nuotrauka.

laimingai sugrįžo. Pasistatė naujus namus, tais pačiais 1923 m. pastatė aukštą 10 m kryžių. 1974 m. to kryžiaus apačia nupuvo, tai jį patrumpino ir vėl pastatė. Išstovėjo dar 10 metų (iki 1957 m.). 1985 m. Jono sūnus Rimantas kryžių atstatė. Kryžių darė pats Rimantas, kitų meistrų padedamas, mirusiu brolių Viliaus antrosioms ir Alekso pirmosioms mirimo metinėms. Dievo mūka, pritvirtinta prie kryžiaus, nėra tradicinė. Vyžuonų klebonui pritarus Jonas Juozėnas su sūnumi Viliumi buvo išliejęs 6 Dievo mūkas. Dar gulintį ant žemės kryžių pašventinio dekanas Vladas Rabašauskas. (Papasakojo Rimantas Juozėnas.)

Šukių kryžius. Į šiaurę nuo vakarinio kaimo galo, netoli keliuko, vedančio į Svėdasus, Šukių vienkiemyje stovėjo kryžius, statytas XIX a. pabaigoje. Sovietų okupacijos metais vienas Šukių sūnus Steponas išėjo į partizanus ir žuvo. Šeimą ištremė į Sibirą. Kryžius stovėjo iki 1960 m. Kai pakrypo, žmonės jį sudegino. (Papasakojo Vitalius Baronas, g. 1915 m.)

Rimanto Janulio kryžius (2 pav.). Nuo buvusios Šukių sodybos tuo pačiu keliuku pavažiavę tollyn Svėdasų link buvusioje Rimanto Janulio sodybos vietoje išvysime naują kryžių. Tai 2000 m. vietoj buvusiojo atstatytas ir

pašventintas kryžius. Stebina gražiai sutvarkyta buvusios sodybos aplinka. Ji liudija, kokie brangūs jam buvo gimtieji namai, nugriauti vienkiemiu naikinimo metu.

Rimanto senelis Adolfas Janulis 1912–1914 m. iš kaimo persikėlė į vienkiemį, pasistatė namus ir kryžių. Rimantas mano, kad kryžių pasidirbino pats senelis, nes buvo meistras. Kryžius nelabai skyrėsi nuo kitų kaimo

7 pav. Rapolio Juozėno kryžius.
Vlado Ščiavinsko nuotrauka.

8 pav. Jurgo Žvirblio kryžius.
(Nuotrauka iš šeimos albumo).

9 pav. Nepriklausomybės kryžius.
Vlado Ščiavinsko nuotrauka.

12 pav. Rimkų koplytstulpis Žaliosios k.
(Nuotrauka iš šeimos albumo).

13 pav. Stasė ir Jonas Mikučioniai
prie šv. Jono koplytstulpio, 1989 m.
(Nuotrauka iš šeimos albumo).

10 pav. Nepriklausomybės kryžiaus šventinimas
1990 m. birželio 30 d. Aliaus Budreikos nuotrauka.

11 pav. Liaudies meistras Stasys Karanauskas.
Aliaus Budreikos nuotrauka.

kryžių: galai suapvalinti, o aštūs stiebo kampai nudrožti. Kai kryžius sutrėšo, Svédasų klebonas Survila patarė jį sudeginti. (Papaskojo Rimantas Janulis.)

Povilo Prūso kryžius (3 pav.). Pačiame kaimo vakariname gale, buvusios Prano Prūso sodybos kieme, stovėjo cementinis kryžius, aptvertas metaline tvorele. 1948 m. Prano šeimą ištremė į Sibirą. Namuose paliko aklą tėvą Povilą. Povilas mirė ir buvo palaidotas Butėnų kapinėse. 1951 m. minėtas kryžius iš Prano kiemo buvo atgabentas ir pastatytas ant Povilo Prūso kapo. Tik pritvirtinta su užrašu balta lentelė, kurios anksčiau nebuvvo. Prano šeimai į namus gržtė neleido. Dabar juose gyvena A. Kulviečio šeima.

Povilo anūkė Aldona Prūsaitė–Masėnienė eilėraštyje „Seneliui“ kalba apie jo tragiską likimą:

O man senelis pasaką seka:
Kaip žmogui būti laimingam,
Pripešti vėjo, atlaužti ménulio –
Tai vaistai stebuklingi!

Visas gyvenimas – laimės troškimas.
Kiek senelio čia vaikštinėta!
Ant likimo svarstyklų nelaimę uždėjus
Ar laimė atsvert jas galėtų?

Ką tu jautei, mano mielas seneli,
Ir kaip tai pakélei,
Kai vidurnaktį tvankų tylą sudaužę
Sūnų į Sibirą trémė?

Tave paliko seną ir aklą
Kieme išdraskytam.
Darbus išnieokino, širdį suplėšė –
Kas gi beliko?

Neradom vaisto, nors ir ieškojom,
Nei Tu, nei aš, seneli...
Žmogų paguosti ir nuraminti
Gimtoji žemė gali.

Smėlėtas kelias, smėlio kalnelis,
Šalia Šventojo teka –
Stovim Šventovėj, širdis atverkim,
Kai su gyvaisiais ir mirusiais šnekam.
(Ištrauka)

Juozapo Pečiūros kryžius. Ten, kur dabar Dangiro Viliūčio sodyba, prieš Pirmajį pasaulinį karą buvo Juozapo Pečiūros šeimos namai, o prie jų iš akmens ir metalo kryžius. Apie 1912 m. Juozapas persikėlė gyventi į kaimo vidurį, kartu perkėlė ir kryžių. Juozapo jau seniai nebéra. Liko šviesus atminimas apie jį – dorą, gerą, pamaldų, pas jį buvo laikoma kamža ir kryžius, jo nešamas laidotuvų procesijos priešakyje. Pas Pečiūras vykdavo gegužinės pamaldos. Juozapui mirus kryžius ir kamža liko šiuose namuose – pas dukterį Apaliutę. 1982 m. Apaliutė mirė. Dar prie jos mirtį kryžių iš kiemo nuvežė į Svėdasų kapines ant tėvų kapo.

Akmeninę kryžiaus dalį tašė Rygos akmentašiai, kurie ties Mickūnais per Šventąją statė tiltą. Jie apskaldė akmenį, ant kurio kalvis suvirino metalinį kryžių. (Papasakojo Vitalius Baronas.)

Žemaičio kryžius (4–6 pav.). Statytas 1892 m., atsuktas į kiemo pusę. Buvo gana puošnus: susikryžiavimo vie-

ta, kur kalama Kristaus kančia, buvo papuošta pjaustiniais ir tekintomis kolonélėmis (4 pav.). Tarp jų stovėjo Marijos statulėlė. Vėliau kryžius apaugo dideliu alyvu krūmu. Nors stovėjo arti kelio, niekam neužkliuvo ir prastovėjo visa sovietmetį. Marijos statulėlė sutrėšo, neatpažįstamai pasikeitė. Pats kryžius pakrypo, statulėlė nukrito.

Atgimimo laikotarpiu vyrai apipjaustė alyvų krūmą, ištisino kryžių. Ieva Zelskiénė nupirko Jėzaus kančią, kurią prikalė jau į kelio pusę, nes beveik visi papuošimai kitoje kryžiaus pusėje buvo nubyrrėję (5 pav.). Žemaičio sodybos jau seniai nebéra. Jie pasistatė namus toliau nuo kelio. Aplinką prie kryžiaus prižiūri Rimanta ir Kęstutis Žvirbliai, kurių sodyba, statyta kolūkio laikais, yra netoli šio kryžiaus.

Rapolo Juozėno kryžius (7 pav.). Kur dabar stovi Kęstutio Žvirblio sodyba, anksčiau iki 1912 m. gyveno Raipolas Juozénas su šeima. Jų kieme prie kelio stovėjo ant akmeninio pamato pritvirtintas metalinis kryžius, kurį 1940 m. nuvežė į Butėnų kapines ir pastatė ant senelių Juozapo ir Marijonos kapo. Akmenį, kaip ir Pečiūros kryžių, aptašė Rygos akmenskaldžiai, o kryžių galėjo suvirinti ir pats senelis (tikru žiniu nėra). (Papasakojo Janina Juozénaitė-Tamošiūnienė, g. 1926 m.)

Juozapo Prūso kryžius. Netoli buvusių Jančio namų (kur dabar gyvena Robertas Vilutis), prie pat kelio, stovėjo labai senas kryžius, statytas XIX a. 7–8 dešimtmečiais. Ten buvo Juozapo Prūso, 1912 m. išsikėlusio į vienkiemį, sodyba.

Meistras nežinomas. Manoma, kad jį padirbo pats gaspadorius. Kryžius buvo visai toks, koki nešė Jėzus, tik kur kas

15 pav. Kryžius Rimavičiams atminti Žaliosios kaime. (Nuotrauka iš šeimos albumo.)

14 pav. Augustino Prūso sodyba ir kryžius. Damijono Prūso nuotrauka, 1936 m.

16 pav. Kryžius stalinizmo aukoms atminti kapinėse. Vlado Ščiavinsko nuotrauka.

17 pav. Kryžius, skirtas kaimo žmonėms. Vlado Ščiavinsko nuotrauka.

18 pav. Kaimo jaunimo kryžius. Vlado Ščiavinsko nuotrauka.

aukštesnis ir turėjo pritvirtintą Kristaus kančią. Stovėjo ilgai – iki 1980 m., mat buvęs iš labai smalingos pušies. Nors buvo jau pakrypęs, bet gal būtų stovėjęs dar ilgiau, jei jį mašina nebūtų atsitrenkęs pagéręs vairuotojas. Nukentėjo ir mašina, ir kryžius. (Papasakojo Nijolė Prūsaitė-Petreikienė.)

Mykolo Pakšto kryžius. XIX a. pabaigoje degė Butėnų kaimas. Sudegė ir Mykolo Pakšto tėvų sodyba. 1894 m. jie statėsi naujus namus. Su intencija, kad Dievas sodybą saugotų nuo nelaimių, pastatė ir kryžių. Stovėjo, kiek kaimo žmonės prisimena, iki 1956 m. Puošybos nebuvo, tik suapvalinti galai. Kai papuvo, kryžių supjaustė ir sudegino. Sodyba tebestovi, joje gyvena Marytė Pakštaitė. Dievo kančią tebeturi. Nuotraukos neturi, kas dirbo kryžių, nežino.

Jurgio Žvirblio kryžius (8 pav.). Senojo kaimo rytiniam egle paskutinis buvo Jurgio Žvirblio namas. Kadangi kaime Žvirblių buvo daug, o jų sodyba galinė, tai visi vadindavo „Jurgio galo“, kai ir Jurgio seniai nebebuvo.

Jurgio sūnūs Vincas ir Juozas 1934 m. išsikėlė gyventi į netolimą vienkiemį, pasistatė gražią sodybą, pervežė iš kaimo kryžių, kuris prastovėjo iki 1987 m. Meistras nežinomas.

Dabar sodyboje gyvena Juozo sūnus Antanas, o namai ir dabar tebevadinami „Jurgio galo“. Apie Antaną sakoma: Jurgio galo Untaniukas.

Nepriklausomybės kryžius (9 pav.). Kryžiaus statymu rūpinosi Aldona Murmienė ir Juozas Valunta. Juozas Va-

lunta pasirūpino ažuolu, kurį nuvežė meistrui Stasiui Karanauskui. Apdailai išpjovė lentas, nupirko ir atvežė lako. Aldona Murmienė rinko pinigus iš kaimo gyventojų ir tų, kuriems anksčiau Butėnai buvo gimtasis kaimas, o dabar pasklidę po visą Lietuvą, keletas net už jos ribų. Pinigai buvo aukojami savo valia, nes pakiemiais nebuvo vaikstoma. Žmonės atnešdavo patys, kiti atsiųsdavo perlaidomis. Aukojo 146 šeimos, surinkta 3394 rub. Daugiausia aukojo Aloyzo Barono šeima iš Vilniaus (100 rub.), leva Zelskienė (100 rub.), Valė ir Vladas Navikai (50 rub.), Jolina Čepinskienė iš Vilniaus (50 rub.), Danguolė ir Vytas Kirdeikiai iš Vilniaus (50 rub.), Antanas Šukys iš Kauno (50 rub.), Juozas Kazlauskas iš Panevėžio (50 rub.), Rimutė ir Kestutis Žvirbliai (50 rub.). Visi kiti aukojo po 10–40 rublių. Buvo sudaryta komisija, kuri tiksliai žinojo, kur ir kiek pinigu išleidžiama. Aukotojų sąrašus ir pinigų panaudojimo popierius tebesaugo Aldona Murmienė. Ji rūpinosi ir vietas paruošimu, nes tam reikėjo daug savivarčių, žemėlių ir žvyro. Išskoko meistrų ir cemento, mašinos ir krauno kryžiui atvežti ir pastatyti. Parengė kryžiaus šventinimo iškilmių scenarijų. Išsiuntinėjo visiems aukoju siems pakvetimus į kryžiaus šventinimo iškilmes.

Kryžių pašventino Svėdasų klebonas Vladas Rabašauskas 1990 m. birželio 30 d. po šv. mišių, kurios buvo aukojamos už mirusiuosius ir gyvuosius Butėnų kaimo žmones (10 pav.). Prie kryžiaus giedojo Svėdasų bažnyčios choras. Br. Brazdžionio eilėraštį deklamavo Svėdasų vid. mokyklos moksleivė Aušra Matulevičiūtė. Kalbėjo inžinerius iš Vilniaus Kazys Žvirblis, dr. Janina Prūsaitė iš Vilniaus, dr. Elvyra Pliupelytė (buvo politikalinė) iš Kauno, Aldona Maseniene skaitė eilėraščius (visi jie gimė ir augo

19 pav. Katalikių moterų kryžius. Vlado Ščiavinsko nuotrauka.

20 pav. Kryžius Vincui ir Zosei Pakštams, statytas 1992 m. Meistras Eglūnas Židonis iš Utenos. Vlado Ščiavinsko nuotrauka.

21 pav. Koplytstulpis Algirdui Milčiukui, statytas 1993 m. Meistras Eglūnas Židonis iš Utenos. Vlado Ščiavinsko nuotrauka.

Butėnuose); „Ave Marija” giedojo Janina Čepinskienė su dukra iš Vilniaus.

Buvo nupinta 40-ies metų ažuolo vainikas ant kryžiaus ir garbės vainikai liaudies meistrui Stasiui Karanauskui iš Utenos (11 pav.), daug meilės ir širdies jėdėjusiam į šį darbą; Rimantui Januliui, nemokamai dirbusiam visus darbus nuo pat pradžių iki pat pastatymo; J. Ragauskui, nemokamai padariusiam aplink kryžių tvorelę; Audriui Mikuckiui ir Jonui Miukioniui, daug prisidėjusiems darbu be atlyginimo.

1993 m. pavasarį buvo didelė vėtra, išjudinusi strypus iš cemento, bet išrauti nepajėgusi. Kryžius atlaikė, tik šiek tiek pakrypo. Rimantas Janulis pasirūpino jo sutvirtinimu. Kaimas prisdėjo pinigais. Rimantas kas vasarą gražiai nupjauna veją aplink kryžių. Kaiamo žmonės jam dékingi.

Džiugu, kad žmonės didžiuojasi šiuo kryžiumi. Jie sako: „Mūsų kryžius”. Jis stovi prie kryžkelės. Prie jo sutinkaime iš miesto atvežtą velionį, panorusi, kad ji palaidotų Butėnų kapinėse. Ties juo mokiniai laukia geltonojo autobusuuko. Ir kitais gyvenimo momentais pasakome: „Ties kryžium”.

Rimkų koplytstulpis (12 pav.). Jeigu nuo rytinio kaimo galо paéjësime

tolyn į rytus, už tiltelio per Naruntį pakilsime į kalnelį, tai prisiminsime, kad čia prie keliuko stovėjo šv. Jono Krikštytojo koplytstulpis. Ten buvo senoji Rimkaus sodyba. Vėliau Rimkai persikelė gyventi į Žaliają. O Žaliojoj, prie pat Rimkų sodybos, tebestovi Lietuvos Neprisklausomybės dešimtmeciui sukurtas paminklas.¹ Jį statė Vaižganto sūnėnas inžinerius Rimkus, rašytojui patarus ir parémus. Sovietmečiu

22 pav. Koplytstulpis Emiliui Juzėnienai, statytas 1991 m. Vlado Ščiavinsko nuotrauka.

23 pav. Kryžius Juozui Šukiui, statytas 1990 m. Meistras Vytautas Kacevičius iš Utenos. Vlado Ščiavinsko nuotrauka.

24 pav. Akmeninis kryžius, statytas XIX a. dar Jurgio Pakšto tėvams. Autorius nežinomas. Vlado Ščiavinsko nuotrauka.

25 pav. Koplytstulpis Cecilijai Pliupelienei, statytas 1983 m. Meistras Stasys Karanauskas. Vlado Ščiavinsko nuotrauka.

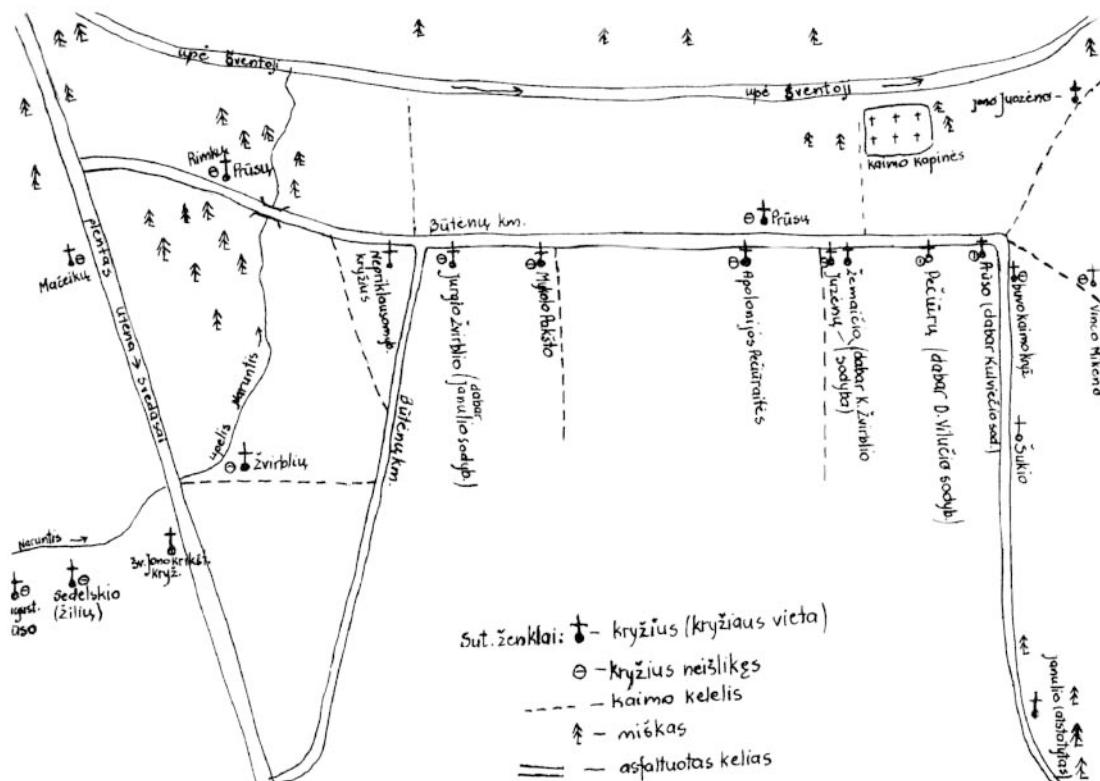
26 pav. Kryžius Julijai Juozėnai, statytas 2002 m. Meistras Vytautas Merkys, Julijos sūnėnas. Vlado Ščiavinsko nuotrauka.

paminklas buvo apleistas, apsilupės. Vieną statulą paémė Rumšiškių muziejus. 1990 m. paminklas buvo restauruotas, atgavo statulos kopiją. Pašventino klebonas Vladas Rabašauskas.

Igno Mačeikos kryžius. Dar toliau į rytus, anapus plento Utena–Svėdasai, prie Igno Mačeikos sodybos stovėjo kryžius. Nebuvęs puošnus, tik aplink prikaltą Dievo kančią buvo pritvirtintas apvalus ornamentas.

1948 m. Mačeikų šeima buvo ištremta į Sibirą. Kryžius liko rymoti. Kai vietoj vieškelio 1960 m. buvo tiesiamas plentas, kelią smarkiai platino, todėl kryžių, stovėjusį arti žvyrkelio, teko nugriauti. (Papasakojo Rimanta Žvirblienė.)

Butėnų kaimo planas.

Šv. Jono koplytstulpis prie Narunčio. Nuo kaimo į šiaurės rytus, prie plento Utena–Svėdasai, kur Naruntis neria plento apačia į kitą jo pusę, stovi atstatytas šv. Jono Krikštytojo koplytstulpis. Seniau čia buvusi ir nunykusi koplytstulpis, kaip pasakojo Rimanta Žvirblienė, XIX a. pabaigoje pastatė jos prosenelis Jonas Kazlauskas. Senasis koplytstulpis trukdė plentui tiesimo darbams.

Atstatymu rūpinosi Jonas ir Stasė Mikučioniai. Dirbo pats Jonas Mikučionis, padėjo Vladas Šablevičius. Skulptūrėles padarė iš Šaltinių kaimo kileš, dabar Utenoje gyvenantis meistras Stasys Karanauskas. Darbais prisidėjo ir kaimo vyrai: privežė žvyro, padėjo pastatyti.

1989 m. birželio 23 d. pavakarę kaimo trobos liko tuščios – visi buvo prie plento. Atvažiavo giminės ir artimieji iš miestų, žmonių buvo apie 500. Plazdėjo trispalvė. Šūkiai: „Su Sajūdžiu už Lietuvos laisvę“. Svēdasų klebonas Vladas Rabašauskas pašventino pirmąjį Atgimimo laikotarpiu Svēdasų parapijoje atstatytą paminklą. Giedojo Svēdasų bažnyčios choras. Buvo deklamuojami Br. Brazdžionio eilėraščiai. Apie Lietuvai skaudžias ir nepamirštamas datas, kurioms atminti buvo statomi kryžiai, kalbėjo mokytoja Aldona Murmienė. Jonui Mikučioniui ir Stasei Mikučionienei buvo užrištos tautinės juostos – pagarbos ženklių už rūpestį dėl koplytstulpio atstatymo (13 pav.).

Miežių kryžius. Netoli nuo plento į rytus Miežių kieme stovėjo kryžius. Vėliau ten gyveno Sedelskiai. Sodyba buvo statyta XIX a. viduryje. Kartu buvo pastatytas ir kryžius. Meistras nežinomas. Kryžiaus galai suapvalinti, o aplink Dievo kančią buvo išvesti spinduliai. Sodybos neliko, kai kolūkio laikais buvo naikinami vienkiemiai. (Papasakojo Genė Rimkuvienė.)

Augustino Prūso kryžius (14 pav.). Dar toliau į rytus nuo buvusios Miežių–Sedelskių sodybos po didžiojo gaisro, kai sudegė pusė Butėnų kaimo, į Kodžiupio vienkiemį persikėlė Augustino Prūso šeima. Sodyba statyta XX a. pradžioje. 1913 m. pastatytas kryžius nebuvu išskirtinis, tokius sumeistraudavo ir pagražindavo nagingesni kaimo stalai. Buvo nudažytas melsvai pilka spalva. Stovėjo iki 1948 m., kai Prūsus šeimą ištremė į Sibirą, nugriovė sodybą ir kryžių. (Papasakojo Nijolė Prūsaitė–Petreikiene.)

Kryžius tėvų atminimui (15 pav.). 3 km į pietryčius nuo Butėnų kaimo, prie pat plento Svēdasai–Utena, prie Žaliosios tilto, mažame Žaliosios kaimelyje stovi 1990 m. pastatytas gražus medinis kryžius. Jį buvusios sodybos vietoje tėvų atminimui pastatė Rimavičiaus vaikai.

Kryžius stalinizmo aukoms atminti (16 pav.). Juozas Valunta Butėnų kapinėse 1998 m. liepos 18 d. pastatė paminklą stalinizmo aukoms atminti. Paminklą dirbo jis pats su padėjėjais. Pašventino Svēdasų klebonas Vladas Rabašauskas. Tą dieną už mirusiuosius buvo aukojamos šv. mišios. Į bažnyčią ir kapines susirinko visi kaimo žmonės, iš įvairių miestų ir miestelių suvažiavo iš Butėnų išvykę vairai su šeimomis. Garbės sargyboje stovėjo Utenos šauliai. Giedojo Svēdasų etnografinis ansamblis, vadovaujamas Rožės Lapinskienės. Skambėjo dainos apie tremtį, partizanus. Studentė Aušra Matulevičiūtė ir mokytoja Paršiukaitė skaitė K. Bradūno, Br. Brazdžionio, A. Miškinio po-

eiziją. Aldona Masenienė skaitė eilėraščius apie partizanų žūtį, šiurpius pokario vaizdus miestelyje. Kalbėjo Utenos šaulių vado pavaduotojas, politkalinė, partizanų ryšininkė Elvyra Pliupelytė ir pats Juozas Valunta. Sugiedotas himnas. Po to prie upės vyko gegužinė. Šventę organizavo ir vedė mokytoja Aldona Murmienė.

Kryžius skirtas kaimo žmonėms (17 pav.). Kryžių savo lėšomis ir rūpesčiu padarė Juozas Valunta. Jį paskyrė vienems kaimo žmonėms, kurie iłsisi Butėnų kapinėse. Kryžius buvo pašventintas 1998 m. liepos 18 d.

Kaimo jaunimo kryžius (18 pav.). Butėnų kaimo jaunimas kryžių kapinėse pastatė 1901 m.. Autorius nežinomas.

Katalikių moterų kryžius (19 pav.). Butėnų katalikių moterų rūpesčiu ir lėšomis kapinėse 1940 m. pastatytas kryžius. Įrašas kryžiuje: „VIEŠPATIE / PASIGAILÉK MIRUSIŲ / BUTÉNŲ / KAT. MOTERYS / 1940–IX–8“. Autorius nežinomas.

Antkapiniai kryžiai ir koplytstulpiai. (Žr. 20–26 pav.)

Kryžavos dienos. Gegužės mėnesį, devintą sekmadienį po Velykų, per Švenčiausiojo Kristaus kūno ir krauso šventę (Devintines) Butėnų kaimo žmonės rinkdavosi prie Juozapo Pečiūros namų. Paskui giedodami su kryžiumi eidavo prie rytinio kaimo galo kryžiaus ir kitų, sustodami prie kiekvieno. Taip nuo kryžiaus prie kryžiaus apeidavo juos visus. Procesiją užbaigdavo kapinėse. Ten irgi melsdavosi ir giedodavo. Prašydavo Dievo lietaus arba giedros. Giesmėms ir maldoms vadovaudavo Anelė Žvirblytė, kurios jau seniai nebéra. Vaikams tai buvo linksma šventė, nes tokiam dideliam būry retai tekdavo pabūti.

Parengė Skaidrė URBONIENĖ

NUORODOS:

1. Rimkų sodybos koplytstulpis yra įtrauktas į vietinės reikšmės dailės paminklų sąrašą (DV 766). Jis pastatytas 1928 m. Koplytstulpio nišose yra medinės skulptūros: pirmame aukšte Nu-kryžiuotasis, antrame – Šv. Petras, trečiame – tapytinis Vyčio ženklas. Žemiau Nukryžiuotojo užrašas: „1918–1928 Lietuvos nepriklausomybės dešimtmetis“. Užrašas ir ženklas apie 1947 m. panaikinti. Skulptūros 1986 m. perduotos Liaudies buities muziejui. 1990 m. koplytstulpis restauruotas, į nišas įstatytos skulptūrų kopijos (Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva. – T. 1 – Vilnius, 1996. – P. 102). – S.U.

PEOPLE NARRATE

Crosses in the village of Butėnai

The article provides the teacher Aldona Murmienė's presentation of factual material on crosses in the village of Butėnai, also her depiction of the customs of visiting and safeguarding the crosses. Prepared by Skaidrė Urbanienė.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA**LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS**

LIAUDIES KULTŪRA 2004 Nr. 2 (95)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai**REDAKCIJOS ADRESAS:**Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
el. p. liaudies.kultura@lfcc.lt**VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ**Dalia RASTENIENĖ tel. 2 61 34 12
el. p. lkredaktore@lfcc.lt**SKYRIŲ REDAKTORIAI:**

Dainius RAZAUSKAS

– bendrieji kultūros klausimai,
mitologija, tel. 261 31 61Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija,
folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61Juozas ŠORYS – etnologija,
tautodailė, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61

Beatričė RASTENYTĖ – korektorė

Ramūnas VIRKUTIS – fotografas

Maketas Martyno POCIAUS

Reziumė į anglų kalbą vertė
Sigita JURKUVIENĖ**REDAKCIINĖ KOLEGIJA:**Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvių kalbos
institutas, Antakalnio 6, 2055 VilniusHabil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, LT01108 VilniusHabil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, LT10308 VilniusJuozas MIKUTAVIČIUS, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
LT01124 VilniusProf. habil. dr. Vacys MILIUS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, LT01108 VilniusDr. Alė POČIUŁPAITĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
LT01124 VilniusDoc. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ,
Lietuvos muzikos akademija,
Gedimino pr. 42, LT01110 VilniusDoc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didžiaukio 27, LT08303 VilniusProf. habil. dr. Angelė VYŠNIAUSKAITĖ,
Antakalnio 83-22, 2040 VilniusDr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский
проспект 32-а, Институт славяно-
ведения, Российская Академия Наук,
Москва 117334, Россия,
el. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152

Pasirašyta spaudai 2004 05 07

Tiražas 874 egz.

Formatas 60x90/8

Rinkta kompiuteriu. 11 sp. I.

Kaina: prenumeratoriams 5,51 Lt.

Pardavimui – sutartinė

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius
<http://www.lfcc.lt>Spausdino UAB „Sapnų Sala“,
Moniuškos g. 21, Vilnius**TURINYS:**Lietuvybės rūpesčiai. Zigmo ZINKEVIČIAUS interviu
Liudvikui GIEDRAIČIUI ..... 1•**MOKSLO DARBAI**Petras KALNIUS. Teritorijos administravimas ir lokalinių
kultūrų apsauga: Lietuva ES šalių kontekste ..... 5•Svetlana RYŽAKOVA, Marija ZAVJALOVA. Lietuvių ir rusų
požiūris vienų į kitus: kai kurie etnopsicholingvistinio
tyrinėjimo rezultatai ..... 17•Sonata DRUPAITĖ. Katalikų bažnyčios vargonininko
profesinės funkcijos ir etikos normos (XX a.) ..... 28•Taira ŽILINSKIENĖ. XX a. trečiojo dešimtmečio
Lietuvos drabužių mados ..... 36•**SKAITYMAI**Mircea ELIADE. Kaip išgyvena ir kuo
prisidengia mitai ..... 47•

KONFERENCIJOS. Dainius RAZAUSKAS.

„Mindaugo epochos Lietuva“ ..... 56•

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS.

Tradicijų palaikymo šluočiai.

Nijolė MARCINKEVIČIENĖ. Konkursinei apžiūrai
„Tradicija šiandien“ pasibaigus ..... 61•Povilas KRIKŠČIŪNAS. Beieškant gyvosios
folkloro tradicijos ..... 70•

„Aukso paukštės“ laureatai

Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ. Gyvybingos,
žiedais baļančios ievos ..... 72•Inga ZINKEVIČIŪTĖ. Kas moka kalbėti,
tas gali dainuoti ..... 73•

Zita KELMICKAITĖ.

Paširdžius kerbenantys verpetai ..... 74•
Tarp žemės ir dangaus. Antano FOKO
interviu Gailai KIRDIELEI ..... 76•**ŽMONĖS PASAKOJA.**

Aldona MURMIENĖ. Butėnų kaimo kryžiai ..... 80•

VIRŠELIUOSE: Iš Telšių Žemaitės dramos teatro jaunimo
studijos „Aglija“ spektaklio „Raudonkepuraitė“
pagal M. Tikkannen romaną.
Režisierė Laima Adomaitienė.*Ramūno VIRKUČIO nuotraukos*

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.